

ספר תשובות
דונש הלוי בן לברט
על
רבי סעדיה גאון

Kritik

des

Dunasch ben Labrat

über einzelne Stellen aus Saadia's arabischer Uebersetzung des A. T. und aus dessen grammatischen Schriften,

nach einem Codex des Professor's S. D. Luzzatto,

zum ersten Male herausgegeben und mit kritischen Anmerkungen versehen

von

Dr. Robert Schröter.

Erstes Heft (Text).

Breslau 1866.
Schletter'sche Buchhandlung (H. Skutsch).

Dem Andenken

des am 21. Januar 1861 verstorbenen

Herrn Dr. Hinrich Middeldorpf,

weiland Ober-Consistorialrathes und ordentlichen Professors der Theologie zu Breslau,

gewidmet

aus

Liebe und Hochachtung

von

seinem dankbaren Schüler,

dem Herausgeber.

Vorrede.

Wenn ich es unternommen habe, die von Dunasch ben Labrat über einzelne Stellen aus Saadia's arabischer Uebersetzung des A. T. und aus dessen grammatischen Schriften abgefassten Kritiken zu veröffentlichen, aus denen schon Herr Dr. Geiger in Moses ben Maimon. Studien p. 41 und in Urschrift und Uebersetzungen p. 458. 461 einige Stellen mitgetheilt hat, so bedarf dies Unternehmen gewiss keiner besondern Rechtfertigung. Denn abgesehen davon, dass uns in dieser Schrift einiges für die hebräische Grammatik, wie für die Erklärung des A. T. Nutzbare geboten wird, gewährt sie ein ganz besonderes Interesse für die Geschichte der alttestamentlichen Exegese dadurch, dass sie mit eine der ersten Arbeiten ist, welche ein Zeugniss ablegt von dem Umschwunge, der im 10. Jahrhunderte auch innerhalb des rabbanitischen Judenthums, zunächst von Spanien und Nordafrika, in der Interpretation des A. T. angebahnt und begründet wurde. Man fing nehmlich an die Sprache wissenschaftlich zu behandeln und nach dem Wortsinne zu erklären, nicht mehr so ängstlich besorgt um die Uebereinstimmung mit der Tradition und mit den herrschenden philosophischen Ansichten.

Dunasch ben Labrat Levita, oder wie er nach seinem hebräischen Namen hiess, Adonim, lebte um die Mitte des 10. Jahrh. in Fez und hat ausser vorliegender Schrift, so viel uns bekannt ist, nur noch eine Kritik des von Menahem ben

Saruck*) verfassten hebr. Lexikons zum A. T. geschrieben, welche Filipowski unter dem Titel: Criticae vocum recensiones Dunasch ben Librat, Levitae, saeculo decimo compositae, oder auch: ספר תשובות דונש בן לברט Lond. 1855, herausgegeben hat. Diese Schriften aber zeigen, dass er seinen Zeitgenossen in der hebr. Grammatik, wie in dem Verständniss des A. T. nicht nur ebenbürtig war, sondern sie auch oft an richtigerer und besserer Einsicht übertraf.

Bei der Herausgabe des Textes der von Dunasch verfassten Kritik einzelner Stellen aus Saadia's arabischer Uebersetzung des A. T., wie aus dessen grammatischen Schriften habe ich eine Abschrift benützt, die Herr Sam. Dav. Luzzatto, der am 29. Septbr. v. J. leider zu früh für die Wissenschaft gestorben ist, selbst aus dem codex, den er besass, gefertigt hatte. Er hatte diesen codex, der einzige, so viel bekannt ist, welcher die vorliegende Schrift enthält, von Samuel dallà Volta gekauft; cf. S. D. Luzzatto's Bibliotheca oder בית האוצר p. 11. a., und ihn im vorigen Jahre dem Brittischen Museum zu London überlassen. Die Abschrift aber sendete S. D. Luzzatto vor mehreren Jahren an Herrn Dr. Geiger, der mir dieselbe nicht nur zur Bearbeitung und Herausgabe gütigst überliess, sondern mich auch, wofür ich ihm hiermit öffentlich meinen Dank abstatte, mit seinem belehrenden Rathe bei dieser schwierigen Arbeit unverdrossen unterstützte.

Der codex selbst ist, wie mir S. D. Luzzatto brieflich mitgetheilt hat, octav, von Pergament und in der sogenannten Raschischrift geschrieben. Er enthält das hebr. Lexikon von Menahem ben Saruck, die Kritik desselben von Dunasch und die vorliegende Schrift. Am Anfange defect, beginnt das

---

*) Lexicon linguae hebraicae et chaldaicae ad scripturas sacras explicandas a Menahem ben Saruck compositum ed. H. Filipowski. Lond. 1854. 8. —

Lexikon erst mit dem Artikel נק und umfasst 133 Blätter. Auf dem 133. Blatte findet sich die Nachschrift:

וחשלם מחברת

חיו

...

שנת תתנא נגמר

בסיוע ברא כל במאמר ·

„Es ist beendigt der Buchstabe ח. Im Jahre 4851 (1091 n. Chr.) wurde (es die Abschrift des Lexikons) mit Hülfe dessen vollendet, der Alles durch das Wort geschaffen hat." Die folgende Kritik des Menahem'schen Lexikons von Dunasch umfasst 69, endlich das vorliegende Schriftchen 24 Blätter. Die Zahl der Linien auf jeder Seite ist 23, 24 und 25. Uebrigens ist die Schrift des letzten Werkchens, obwohl sie derselben Hand anzugehören scheint, dünner und kleiner, als die der beiden andern, was nach Prof. Luzzatto's Ansicht daher rührt, dass der Abschreiber, um Pergament zu sparen, dieselbe mit einer feinern Feder copirt hat. Demnach wäre der codex, aus welcher die vorliegende Schrift veröffentlicht wird, ein verhältnissmässig sehr alter. Während nun Professor Luzzatto die Handschrift hinsichtlich des Menahem'schen Lexikon's und der zu demselben von Dunasch verfassten Kritik für sehr correct erklärt, kann dies von der dritten Schrift des codex, wenigstens was den letzten Theil anlangt, nicht behauptet werden; denn hier kommen Textesverderbnisse der verschiedensten Art vor. Da finden wir, abgesehen von einer ziemlichen Zahl fehlerhafter Worte, Zusammengehöriges weit von einander getrennt und den Zusammenhang durch, fremdartige Bemerkungen unterbrochen, wie Nr. 98. cf. Anm. 2. Nr. 115 Nr. 119 u. a.; ferner treffen wir Bemerkungen, aus denen nicht erhellt, ob sie dem Saadias oder Dunasch angehören, Nr. 94 132. 162. 175 u. a., oder es sind Bibelstellen aufgeführt ohne jede

Angabe ihres Zweckes Nr. 75. 85. 86. 135. 137. u. a. Auch wird derselbe Gegenstand einige Male an 2 verschiedenen Stellen besprochen, wenn auch das eine mal genauer und ausführlicher. Nr. 47 u. 172; Nr. 57 u. 173. u. a.

Diese Verworrenheit und Lückenhaftigkeit rührt nach meiner Ansicht daher, dass wir hier nur den ersten Entwurf, gewissermassen das Brouillon des Dunasch mit einer nur erst theilweise fertigen Ausarbeitung des Gegenstandes vor uns haben. Dunasch nehmlich mochte die arab. Uebersetzung von Saadias durchgenommen und die Stellen, bei welchen er etwas zu bemerken fand, auf Blätter notirt haben, eine Annahme, deren Wahrscheinlichkeit sich namentlich noch aus Nr. 73 — 77; Nr. 81 — 83 und Nr. 175 — 190 sehr deutlich erkennen lässt. Auf diese Notizen gestützt, scheint er die Ausarbeitung begonnen, während derselben aber am Rande bald kürzere bald längere Bemerkungen, so wie auch noch einzelne Stellen, an denen er etwas zu erinnern fand, aufgezeichnet zu haben, um später das Angemerkte an den geeigneten Orten nachzutragen. Dies unterblieb jedoch, weil die Ausarbeitung selbst nicht vollendet wurde, was vielleicht daher kam, dass Dunasch seine kritischen Studien dem unterdessen erschienenen hebr. Lexikon des Menahem zuwendete. Die obige Ansicht übrigens, wonach das Werk nicht vollständig ausgearbeitet uns vorliegt, dürfte auch durch den Umstand unterstützt werden, dass der Schrift ein Anfang fehlt, während sich dieser bei der Kritik des Menahem'schen Lexikons findet. Zwar lesen wir zu Anfang einige einleitende Worte, — ich habe sie durch grössern Druck auszeichnen lassen — in denen gesagt ist, von wem die Schrift verfasst sei und was für einen Zweck sie habe; allein diese Worte können von Dunasch nicht herrühren, obgleich sie Aben-Esra in Sephat Jether ed. Lippmann p. 1 a u. b. für ächt hält, wenn er jenen tadelt, dass er פתרון und פתר, was in der Schrift nur vom

Auslegen des Traumes gebraucht werde, in der Bedeutung des Erklärens der Schriftworte anwende, wofür פֵּירֵשׁ und בֵּיאֵר die richtigen Ausdrücke wären. Denn sollten jene Worte von Dunasch herrühren, so dürfte vor allen Dingen hinter dessen Namen nicht מר' (מָרֵינוּ „unser Herr") folgen. Auserdem aber verrathen die Worte sehr leicht, dass sie nur hinzugefügt sind, um dem Werke einen Anfang zu geben, während Dunasch gewiss sich entschuldigt hätte, dass er einen Mann wie Saadias, der so grosse Verdienste um die Wissenschaft und das Judenthum hatte, hier zu tadeln wage.

Endlich wird auch unsere Ansicht, dass wir die vorliegende Schrift unvollendet vor uns haben, durch die ursprüngliche Anordnung derselben, welche sich aus dem ersten Theile noch erkennen lässt, bestätigt. Dieselbe sollte, wie die Kritik des Menahem'schen Lexikons alphabetisch geordnet werden; denn Nr. 1 — 5 betreffen Stellen aus der Uebersetzung des Saadias, bei denen dieser in der Erklärung eines Wortes geirrt hatte, welches unter den Buchstaben א gehört; Nr. 6 ist grammatischen, Nr. 7 allgemeinen Inhalts; Nr. 8 — 11 beziehen sich auf den Buchstaben ב, Nr. 12 — 14 auf den Buchstaben ג, Nr. 15 — 18 auf den Buchstaben ד, Nr. 19. 20 auf den Buchst. ה, Nr. 21 — 24 gehören dem Buchst. ו, Nr. 25 — 28 u. 30 dem Buchst. ח, Nr. 31 dem Buchst. ע, Nr. 32. 33 dem Buchst. ט, Nr. 34 — 38 dem Buchst. י, Nr. 39 — 41 dem Buchst. כ, Nr. 42 — 45 dem Buchst. ל, Nr. 46 — 48 dem Buchst. ס, Nr. 49 — 53 dem Buchst. א, Nr. 54 dem Buchst. ס, Nr. 55 — 58 dem Buchst. ר, Nr. 59 — 67 gehören dem Buchst. ש an. — Von hier an ist nun die alphabetische Ordnung gänzlich aufgehoben. Nachdem Dunasch seine Handschrift in diesem unvollkommenen Zustande zurückgelassen, was auch die Veranlassung gewesen zu sein scheint, dass die Schrift von späteren jüdischen Exegeten ausser Aben-Esra im Sephat Jether sich fast gar nicht benützt und erwähnt

findet, kam dieselbe, vermuthlich in einzelnen Blättern, in die Hände der Abschreiber, welche sie weder gründlich durcharbeiteten noch sichteten und ordneten, wesshalb die am Rande befindlichen Notizen nicht den passenden Platz erhielten und völlig Ausgearbeitetes und nicht Bearbeitetes von einander ungetrennt blieben; ja es mögen selbst noch Randbemerkungen von Abschreibern hinzugefügt worden sein, welche später auch ihre Stelle im Texte einnahmen. So ist denn der Text in einen Zustand der Verworrenheit gerathen, dass ihm wohl fast keiner darin gleich kommt.

Uebrigens wird diese Verderbniss des Textes unsrer Schrift schon von Aben-Esra beklagt. In seiner Schrift Sephat Jether, welche er zur Widerlegung des Dunasch und zur Rechtfertigung des Saadias schrieb, und die zuerst von Bislichis Presburg 1838. 8., alsdann mit einem hebräisch geschriebenen commentare und einer Einleitung von Lippmann Frankfurt a/M 1843. 8 herausgegeben wurde, sagt er am Ende (nach der Ausgabe von Lippmann p. 34 b.) folgendes:

זה ספר התשובות שהשיב ר״א, מצאתיו בארץ מצרים והיו בו טעיות סופר הרבה, כי מנהג מחברינו במקומות האלה, שלא יבדקו ס' (ספר) הנכתב מהספר, והנה הסופר הראשון טעה, ויוסיף השני על חטאת הראשון פשע, עד שלא יוכל אדם להנצל משיבושי הספר „d. h. Dieses Buch der Erwiederungen, welches Rabbi Adonim verfasst hat, habe ich im Lande Egypten gefunden. Dasselbe enthält viele Versehen des Abschreibers, denn unsre Abschreiber in jenen Gegenden pflegen die von dem Original abgeschriebene copie nicht genau durchzusehen. Hat daher der erste Abschreiber Versehen gemacht, so fügt der zweite zu den ersten Versehen noch Fehler hinzu, so dass sich kein Mensch vor den Verderbnissen des Buches retten kann.“ So spricht also auch das gewichtige Zeugniss des kaum 2 Jahrhunderte späteren Aben-Esrá dafür, dass die Verderbniss des Textes sehr alt sei. Allerdings vermag ich seiner Ansicht,

wonach alle Schuld davon die Abschreiber träfe, nicht beizutreten, sondern glaube, dass sie in der Hauptsache Dunasch selbst zuzuschreiben ist.

Trotzdem habe ich es für rathsam gehalten, den codex genau abdrucken zu lassen, wie er mir vorliegt; ja selbst solche Sätze, welche unzweifelhaft nicht am rechten Orte stehen und den Zusammenhang stören, habe ich nicht entfernt; sie aber durch kleinern Druck auszeichnen lassen. Dagegen habe ich in den Anmerkungen nicht blos immer genau angegeben, wo Versetzungen vorzunehmen seien, sondern auch zur Bequemlichkeit für den Leser die zu versetzenden Worte in den Anmerkungen auf der Seite, wo sie nach meiner Ansicht im Texte stehen müssten, noch einmal abdrucken lassen. Zur leichtern Uebersicht sind ferner die einzelnen Abschnitte von mir mit Zahlen versehen worden, was aber bei der Unordnung, so wie der Mangelhaftigkeit des Textes nicht immer bequem durchzuführen war.

Zu diesen Schwierigkeiten, welche dieser Text ohnehin schon für das Verständniss bietet, komt noch eine ungelenke, schwerfällige, harte und dunkle Sprache, cf. Nr. 102; 120 u. a. wobei auch die grammatische Genauigkeit besonders in Bezug auf genus und numerus oft verletzt ist. Einigermassen lässt sich dies wohl dadurch entschuldigen, dass Dunasch mit einer der ersten war, welcher, nachdem die Juden lange Zeit in der arabischen Sprache ihre gelehrten Arbeiten geschrieben hatten, sich dazu der hebräischen bediente.

Nicht unterlassen will ich es, hier auch auf einige eigenthümliche Worte aufmerksam zu machen. Dunasch bezeichnet in dieser Schrift verbum durch מעשה, wofür er in der Kritik des Menahem'shen Lexikons immer פֹּעַל schreibt. Neben מעשה aber findet sich eben so oft in derselben Bedeutung מעש gebraucht, wie auch für עֲשֶׂה עֲשׂ vorkommt. — Ferner wird der Buchstabe ב בֵּי genannt, statt wie sonst בֵּית. — Mann könnte allerdings annehmen, dass מעש, wie עש und בֵּי ursprünglich abgekürzt

geschrieben waren 'מעש' 'עש, 'בּי und dass das Abkürzungszeichen durch ein Versehen weggefallen ist. Allein da מעש sich häufig findet, das Abkürzungszeichen auch sonst regelmässig im codex gesetzt ist, so glaube ich wenigstens von dieser Form, dass Dunasch sie neben מעשה gebildet hat, zumal sie auch sonst, allerdings nur bei Dichtern des Piut, vorkommt. So sagt Kalir im מוסף des ersten Tages ראש הַשָּׁנָה: אֵין לְבַקֵּר וְלִמְצֹא מַעַשׂ.

Ebenso bin ich der Ansicht, dass Dunasch den Buchstaben ב mit בֵּי anstatt בֵּית bezeichnet hat, wohl veranlasst dadurch, dass im Chaldäischen anstatt בֵּית „Haus" auch בֵּי gesagt wird.

Endlich hebe ich noch einige eigenthümliche Schreibweisen des codex hervor. Beständig nehmlich ist אפעלפי als ein Wort geschrieben, während es sonst in 3 Worte getrennt אף על פי vorkommt; dann ist שֶׁל, welches sonst immer von dem substantiv, vor dem es steht, gesondert wird, mit diesem in ein Wort zusammengezogen, was übrigens die ältere Schreibweise gewesen zu sein scheint, cf. Geiger: Lehrbuch zur Sprache der Mischnah p. 38. Der Name יהוה ferner ist im codex oft durch יי bezeichnet, was, da dafür die Lettern fehlten, im Drucke durch יי wiedergegeben worden ist. Auch sind in der Vocalisation Patach und Kamez, Zere und Segol sehr häufig mit einander verwechselt worden, so dass oft Patach oder Segol stehen, wo Kamez oder Zere gesetzt sein sollten und umgekehrt. Es hat dies wohl seinen Grund in der gleichen Aussprache dieser Vocale bei Spaniern und Nordafrikanern. Nächstdem fehlen in den vollständig vocalisirten Worten fast immer das Dagesch forte und das Dagesch lene, wo sie regelrecht hätten stehen müssen, was daher kommen mag, dass es dem Punctator genügte, die betreffende Form durch Vocale kenntlich gemacht zu haben. Ausserdem herrscht hinsichtlich der vollen und defectiven Schreibart keine Consequenz in der Handschrift; denn bald ist dasselbe Wort defectiv, bald plene geschrieben; auch in der Bezeichnung von י und ו als conso-

nanten durch יי und וו herrscht Verschiedenheit, und wir treffen בִּנְיָין neben בִּנְיָן; עִנְיָין neben עִנְיָן an. Bei der Citation von A. T. Stellen kommt es bisweilen vor, dass nicht immer die ganze Stelle wiedergegeben ist, sondern nach den Anfangsworten werden mit Auslassung mehrerer Worte bald die angeführt, auf welche es ankommt, cf. Nr. 112 (Deut. 20, 20) u. a.

So übergebe ich denn diesen Text hiermit der Oeffentlichkeit, dem ich mit Gottes Hülfe bald die Einleitung, eine Uebersetzung und Erklärung, welche schon ausgearbeitet sind, folgen lassen werde. Möge der geneigte Leser die vorliegende Arbeit mit Wohlwollen aufnehmen, bedenkend, dass die erste Ausgabe eines derartigen Textes unmöglich ohne alle Mängel sein kann.

Verzeichniss

der A. T. Stellen, welche in diesem Schriftchen behandelt werden.

Cap.	Vers.	Nr.
31,	18	4
31,	35	152
34,	19	78
35,	10	24
37,	11	52
38,	32	84 u.
		150 b.
39,	8	38
39,	21	150 b.
40,	20	152
	Cant.	
4,	4	72
	Ruth.	
1,	13	150 c.
4,	4	150 a.
	Kohelet.	
10,	15	150 b.
	Esther.	
9,	23	150 b.
	Daniel.	
3,	10	152
	Esra.	
6,	8	152
	Nehem.	
5,	4	152
	2 Chron.	
30,	18. 19	177
31,	10	152

Cap.	Vers.	Nr.
119,	174	96
123,	4	12
129,	6	62
139,	13	80
139,	17	55
141,	3	152
149,	2	150 b.
150,	4	128
	Proverb.	
1,	32	60
4,	9	54
7,	17	70
12,	23	39
13,	13	29
14,	4	53
17,	4	152
21,	1	91
24,	9	22
25,	2	17
26,	10	79
28,	1	150 b.
31,	3	48
31,	30	150 a.
	Iob.	
1,	7. 8	67
12,	3	71
17,	10	150 a.
19,	22	5
21,	30	150 b.
22,	20	150 a.
27,	23	150 b.
29,	6	152

Auflösung einiger in dem Texte öfters vorkommender Abkürzungen.

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא ist הקב״ה

וְגוֹמַר „ וגו׳

זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה „ ז״ל

זִכְרוֹנוֹ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא „ זלה״ה

זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה „ זצ״ל

יְהֹוָה „ ה׳

יְהֹוָה „ יי׳

כִּדְכְתִיב „ כדכ׳

כְּלוֹמַר „ כלומ׳

מָרֵנוּ „ מ׳

נוּחוֹ עֵדֶן „ נ״ע

רַבֵּנוּ וּמָרֵנוּ „ רב׳ ומר׳

זה כתב מ׳ אדנים הלוי בר לבראט בתשובתו על רב׳ ומר׳ [1] סעדיה ראש [2] ביר׳ [3] יוסף אשר שגג בפתרון:

1 תחילה כי פתר ותשלח את אמתה (Exod. 2, 5) שפשטה אַמָּה שלה׃ וזה טעות מכמה פנים. תחילה כי אֲמָתָהּ רפי הוא׃ ואילו היה אַמָּה ממש כשפתר היה דגש אַמָּתָהּ כמות חַפָּה [*] חַפָּתָהּ וְחַפָּה יונתי תַמָּתִי (Cantic. 5, 2) מיכן נתברר כי אֲמָתָהּ כמות הנה אמתי בלהה (Genes. 30, 3) וביאור זה כי מתחילת הפרשה נאמר ונערתיה הלכות על שפת היאר [4] (Exod. 2, 5) והם אמהותיה וכשראתה התיבה שלחה אמתה אחת מהנה ולקחתה ולא יתכן לנו לפרשה בלתי כך ולא נאמר אמתה אמה ממש כי האַמָּה היא שֵׁם הנמדדת בזרוע כמו שתאמר זרת וטפח שהן שמות הנמדדין בהן ולא תמצא בכל המקרא כלה מלשון מדידה וישלח את אַמָּתוֹ או את זרתו ולא את טפחו אלא וישלח ידו (Genes. 8, 9) וכמו וישלחו האנשים את ידם (Genes. 19, 10) ולא נאמר אמתם ולא זרתם ולא טפחם ודע כי אם חשבנו אַמָּה כמו אֲמָתָהּ עשינו חַפָּה חֻפָּתָהּ ויונתי תמתי (Cant. 5, 2) תַּמָּתִי וזה הוא חרבן לשון העברית חלילה לנו מלפרוץ בפתרון מילה אחת מדברי אלים [5] חיים לריק מבלי דין ודיקדוק ושיקול כל מילה שלא נהא עושין חילוף הוריזים המדקדקין את דבריהן והן זכאין:

2 ועוד פתר כְּאֹהָלִים נטע יי׳ (Numeri 24, 6) אֹהָלִים כמו אֹהֶל וטעות גדולה היא זו ואילו היה אֹהֶל ממש כשפתר אז היתה האלף קמוצה ואינה אלא פתוחה כגון נפתי משכבי מור אהלים וקנמון (Prov. 7, 17) ודע כי הקמץ והפתח הכר גדול הן כי חֳדָשִׁים קמץ חדש ממש וַחֲדָשִׁים פתח לשון חידוש׃ אֳניה קמץ ספינה אֲניה לשון אנינות וְחֳרָבוֹת קמץ לשון חרבן וַחֲרָבוֹת פתח ריבוי הרב וכיוצא בהן הרבה שמפרישין בין הקמץ ובין הפתח. הבן ולמוד:

3 ועוד [6] פתר בפתרון ספר ישעיה נשים באות מאירות אותה (Jes. 27, 11) כי הוא מלשון בצירה מן לשון המשנה בששנו רבותינו

---

1) d. h. רַבֵּנוּ וּמוֹרֵנוּ 2) Nach ראש fehlt הישיבה 3) lies בן ר׳ (בֶּן־רַבִּי) 4) In uns. gebräuchl. Ausg. steht עַל־יַד הַיְאֹר; aber nach dem vetus Testam. ed. Kennikott findet sich in codex 136. 200 dafür auch עַל שְׂפַת הַיְאֹר 5) lies אלהים 6) Vergl. zu diesem Abschnitte criticae vocum recensiones Donasch ben Librat, quae pertinent ad Lexicon Hebraicum a Menahem ben Saruk conscriptum ed. a H. Filipowski pag. 45. *) חֻפָּה

מלוא האוֹרָה וסלו (Mischna Schebiith 1, 2) וגם כי*) וזה טעות גדולה
לפי שֶׁאוֹרָה במשקל אוֹפָה (Genes. 40, 17) וראוי להיות לשון רבים הזכרים
אורין אופין והנקבות אופות אורות לא מאירות ואומר אוֹרָה אֹרָה
ואוֹפָה אוֹפָה וארוה כל עוברי דרך (Ps. 80, 13) כגון ואפוה מיכן אמר
ביבש קצירה תשברנה (Jes. 27, 11) ופירושו כשיבשו שריגיה תשבר
כגון תשלח קציריה עד ים (Psalm 80, 13) ופירוש נשים באות מאירות
מבערות אותה וּבִנְיַן מאירות מן אור שאומר הפסוק אשר אור לו
בציון (Jes. 31, 9) וממנו ולא תאירו מזבחי חנם (Maleachi 1, 10) לא
תכניסו האש במזבחי לפי שהמזבח לא היה מוּכן לאור ולא למנורה
אבל היה מוכן לאור שהוא האש ואין לבצירה בפרשה זו מָבוא לפי
שיבשו שריגיה ואין מה לעשות בה כי אם לבער באש כְּשֶׁאָמַרְנוּ [1]
הבן ולמוד:

4 וגם פירש כי מנעורי גדלני כְאָב (Job 31, 18) כמו כְּאֵב שהוא חולי
ואינו כן בלתי כאב כמשמעו וזה הוראת איוב להקב"ה [2] על רוב
חסדיו כי מקטנותו גְּדֵלוֹ [3] כאָב וכן אמרו רבותינו כי איוב גדל [4] וכן אמר
אף על יתום תפילו (Iob 6, 27) ואם עשה כאָב כמות כאֵב ראוי לו
לוֹמר בזאב [5]) זאֵב ובשאַר [6] שאֵר וּבבאר באֵר ורבים כאלה וזה הרבן
הלשון חלילה לנו לפתור דבר שיובילנו להפר נקודה אחת מלשון
הקדש שבו יזמרוהו אלינו [7] המלאכים בשמים וישראל בארץ · הזהר
בני ואל תפרוץ בפתרון הרבה פרץ:

5 ופירש למה תרדפוני כמו אֵל (Iob 19, 22) כמות אלה שהוא לשון
חול כמו הערים האל (Deut. 19, 11) וצריך אתה לידע כי לא היה בדַבֵּר
איוב לחבירין אדם זולתם שיאמר עליהם כמו אלה ואינו אלא לשון קדש
לפי שאמר איוב לפני הקב"ה העלה נדף תערץ וגו' (Iob 13, 25)
המקום יסלח לו ולנו ולכל ישראל· כי אין בעולם מי שינקה מן השגג
והשלי· בני לא תשבע מן התקירות· כי החסד בְקְצִירות:

6 ועוד [8] אמר מ' ר' סעדיה זצ"ל לעינין [9] כ"ב אותיות שהן עיקר המילין
לכל לשון הקדש כי י"א מהם תשמש בתחילת התיבות ובתוכם ובסופם

---

1) כְּשֶׁאָמַרְנוּ 2) d. h. לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא 3) גִּדְּלוֹ 4) Der Zusammenhang und besonders das folgende Citat empfiehlt, für גדל, was hier keinen Sinn giebt, יָתוֹם zu lesen; jedoch habe ich keinen solchen Ausspruch bei den alten jüdischen Lehrern gefunden. 5) בִּזְאָב 6) כִּשְׁאָר 7) lies אלהינו oder לאלהינו 8) Vergl. criticae voc recens. ed. a Filipowski p. 5 und 9. 9) לענין *) כי scheint überflüssig.

תעשה מסורתם איתן בשלום כה׳ והיא האחרות לא תשמש ולא תרכב על זולתה בלתי היא מורכבת ועשה מסרתם טת ספר גוע צדק וכאשר עיינתים והנה הם חילוף מה שאמר לפי שהם יג׳ אותיות מהם שתשמש בתחילת המילות ובתוכם ובסופם ועשיתי לה סימן אדניה שלו כתם טב לפי שהוצאתי מן היא שאמרן הוא שלא תשמש שתי אותיות והם דט ותהיה הכל יג׳ כשחקקתי ונשתידו האותיות שלא ישמשו ט ועשיתי להן סימן חג קץ ספר עז ואני אפרש היאך תשמש הד׳, ט לפי שהיא משמשת בתוך המילות כאמרך מן זמן הזדמנתון. (Dan. 2, 9. Keri) ועוד מזדהרין מן נוהר. ומזדקקין מן מוקק ומזדחלין מן זחלתי ושימוש חטת עם הצד כמו נצטדק (Gen. 44, 16) מן צדק. ויצטירו מן ציר ונצטרע מן צרעת ומצטער מן צער ומצטרף מן צרף ורבים כאלה אשר זכרתי בשימוש הדט בתוך התיבות עם הז והצ בלשון העברי והכשדי כן תשמש בלשון ההגרי הרבה מה שאי אפשר לזכרם מיכן נתברר שהאותיות המשמשות יג׳ ושאינם משמשות ט. ולפי שבחרתי הקיצור הנחתי פירושן לנסחה השנית להרחיב פירושו כדי ליהנות בו כל התלמידים הבן ולמד ואם לא תלמד התבונן [1]

7 ועוד אמר זצ״ל בזו הפרשה דבר גדול מאד חילוף לכל החכמים בפתרונו לפי שפתר דברי הקב״ה לאבינו אברהם קחה לי עגלה משולשת וגו׳ ויקח לו את כל אלה (Genes. 15, 9—11) ועשה וירד העיט ויורד העיט. הוא תר וגוזל ששחט עם האיל והעז והעגלה ואמר כי אחר שחיטתה וניתוחה תחיה [2] והיה אות שהאמין בה אבינו אברהם שבניו יוצאין מתחת שעבוד מצרים לחירות עולם וכי יצאו ברכוש גדול ועוד אמר כי אילולי לא תחיה הקב״ה אחר שחיטתה וניתוחה באי זו אות היה מאמין שיעשה מה שנשא [3] לו ונשיב ונאמר כי ירידת האש מן השמים ושריפתה לקרבנו היא האות הגדולה ואין אנו צריכין לחבר ולגבב בפתרון פרשה זו מה שלא אמר אחד מן החכמים כמותו היטיב קריאתך בפרשה זו אז יתברר לך טעות פתרונו ואילו היו אותן העופות השחוטות המנותחות לא היה אומר והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגורים האלה (Genes. 15, 17) התבונן בני בפשרים. כי ערום תערים:

8 ופירש נבעו מצפוניו (Ob. 1, 6) מן לשון המשנה ואמר כי הם ע׳ מילה שלא ימצא דומיהן במקרא בלתי מלשון המשנה שקורין לדועה

[1] Viell. לא תתבונן [2] Der Punkt unter ה ist Mappik, welches auch in andern Hdschr. sich bisweilen auf diese Art bezeichnet findet. [3] lies שנשבע.

מבעה (1 ונשיבהו ונאמר כי אין זכר לרעיה בפסוק וזה כל עיקר כי אמר איך נחפשו גנזי עשו ויבקשו מצפוניו ואיך יהיו המצפונים ברעיה אלא אם יחקר עליהם וידרשם כמות אם תבעיון בעיו (Jes. 21, 12 שפתרונו אם הייתם מבקשים בקשו והרעיה בעשבי הארץ ותנובת · הבן בני בתשובה:

9 ועוד פירש תעלים לעתות בצרה (Ps. 10, 1 מלשון צרה עשת הכי טפילה והוא מיסוד המילה כמו על דברי הבצרות (Jerem. 14, 1 ובשנת בצרת (Jerem. 17, 8 שהם כלם לשון בצרות · הבן בני והזהר מן הטעות:

10 ופירש בקרת תהיה (Lev. 19, 20 לוקה וכן פירש ביקרותיך (Ps. 45, 10 ותמה גדול יש בזה היאך יתכן לבשר נביא יי' שמצפין ישראל לבנות הלוקות וביקרותיך אינו דומה לבקרת לפי שהיוד הוא מיסוד המילה ופתרונו בנות מלכות היקרות מיקרותיך (2 מן לשון יקר וכבוד היהודיות נצבות לימינך בכתם אופיר· הבן ולמד והסתכל מי החוטא ומי המוצא: (3

11 ופירש כי למואב יזעק בריחיה עד צוער (Jes. 15, 5 בורחים שבורחין ממנה ואילו נתכן מה שאמר היה לנו לעשות בורחים ובריחים אחת ואין אתה מוצא בריחים כמו בורחים כלל ופתרונו כמו בריחי המשכן כלומר כי בריחי שערי כרכיה הן בוכין עליה שכיון שהזכיר הבריחים לא נצרך להזכיר כרכים כדכתיב בריח ודלתים אין להם (Ezech. 38, 11 והוא שאמר בסוף הפסוק בכי (4 זעקת שבר יעוערו (Jes. 15, 5 כלומר שבר בריחיה כדכתיב אבד, ושבר בריחיה (Threni 2, 9 התבונן בני בשפת הקדש למצחצחיה · ונוסה ממעלגיה ומנחתיה:

12 ופירש לגאיונים (Ps. 123, 4 מילה אחת והן שתי תיבות ואמר

---

1) Vergl. die 70 Worte des Saadias in Dr. Geigers Wissenschaftl. Zeitschrift V p. 319 und in Dukes Beiträgen zur Geschichte der ältesten Auslegung II. p. 112 Nr. 35 und Mischna Baba kamma I, 1. 2) lies ביקרותיך. 3) Vgl. zu № 10. № 36. 4) Für בכי, was hier überflüssig ist, muß, glaube ich, כי gelesen werden, so daß mit diesem Worte schon das folgende Citat beginnt; דרך חרנים aber, was in jener Stelle nach dem Worte כי sich findet, ist aus Versehen, oder weil es für die hier behandelte Sache ohne Bedeutung war, weggelassen worden.

כי היא מלשון המשנה והתלמוד שקורין למחנה לגיון[1] והרבה לגיונים ואינו כשאמר וזה טעות גדולה לפי שלגאי יונים שתי תיבות נפרדות גאי מן גאה וגאה·[2] (Exod· 15, 1· 21) ויונים מן לא תונו · (Levit· 19, 33) ופתרונו כי הרבה שבעה נפשינו מלעג השאננים ומבוז הגאים היונים כמו חרב היונה לשון אונאה הבן ולמד:

13 ועוד פירש גנובתי יום (Genes· 31, 39) עמלתי מן לשון עמל ויגיעה והביא ראיה מן גנבתו סופה (Iob 21, 18) ואילו כולם לשון גניבה הן ואינם לשון עמל כל עיקר וכיון שפירש גנובתי כמות עשיתי ראוי לו לעשות כל פעולתי פעלתי ויעשה חרובתי חרבתי ושכובתי שכבתי ורכובתי רכבתי ארוכתי ארכתי אכולתי אכלתי סבולתי סבלתי שמורתי שמרתי ובפתרונו גנובתי עשיתי החריב לשון העברי · ואני אמרתי בפתרונה כי חוור יתירה היא בה כמו מלאתי משפט (Jes· 1, 21) ויהיה פתרון גנובתי הגנובה מן היום ומן הלילה לפי שיעקב אבינו אִשֵּׁר את עצמו בשמירה ואמר ללבן כי אני לא איבדתי לך כלום דבר ואם אבד כלום בין גנובת יום וגנובת לילה שימרתי לפי ששימרתי צאנך שימור גמור ולא נגנב לי כלום לא יום ולא לילה:

14 ועוד פתר בְּגָ֫ד[3] (Genes· 30, 11) בא הֵחָגִיד ונתברר· וכיון שעשה הגיד מן גד ראוי לו לעשות מן יציל לשון הצלה צָל וכן מן יפיל פָּל ומן יכיד כָּר ומן יזיד זָד ומן יצית צָת ומן יסית סָת ולא יעבור מן הפירוש הזה בלשון העברים קל וחומר לדברי הקב"ה ושאמר שבא הדבר ונתברר לא נודע שבישר לאה אחד בעולם בגד בנה עד שאמרה היא בא הדבר ונתברר ואין לבשורה בפרשה זו עסק הבן:

15 ועוד פתר אֶדַּ֫דֵּם עד בית אלהים (Ps. 42, 5) מלשון דידוי והביא לו דומה מן המשנה והאשה מדדה את בנה (Mischna Schabb· 18, 2) (fol· 128 b) וזה טעות והראוי להיות מדדה אֲדַדֵּם ולא אֶדַּדֵּם[4] והאמת בפתרון תיבה זו אדמם לשון דמימה מן דם[5] ליי'· (Ps· 37, 7) והאות הזו נתכפלה בתחילת התיבה ותתכפל בסופה באדמם ודממה ויש לנו כמו המילה הזאת הרבה שתתכפל בתחילתה ותתכפל בסופה כמו טוטפות

---

[1]) Vergl. die 70 W. des Saadias in Dr. Geigers W· Zeitschr. V· p. 322. und in Dukes Beiträgen II. p. 115 № 85; Thalm. B. Beracoth 32 b Vajikra rabba cap· 30. [2]) lies גאוה גאה [3]) Fehlerhafte Accentuation statt בָּגָד [4]) אֲדַדֵּם [5]) In uns· gebräuchl. Ausg. דום; aber דם in vielen codd. Kennik.

(Exod. 13, 16) וטפוף (Jes. 3, 16) נכפלת בתחילתה ותתכפל בסופה ועיקרה אל יטיפו [1] יטיפון (Micha 2, 6) וכן יעוררו (vgl. Jes. 15, 5) כמו יעוררו (vgl. Cant. 2, 7) וכן בכל כלל :

16 ופירש ידבר עמים תחתנו [2] (Ps. 47, 4) ינהג מן לשון עינוי ועשאו יחידי בכל המקרא שאין לו דומה ויש לו דמיון הרבה כמו כעדר בתוך הדברו (Micha 2, 12) וכן אשימם דברות בים (1 reg. 5, 23) וכי הוא ידמה ללשון ארמי שמיתרגם ינהג ידבר לכן אומר בפירושו שהוא כמוהו כלומר ינהג עמים תחתנו כדכ' [3] ומלכיהם נהוגים· (Jes. 60, 11) השמר והסר מכספך סיגים :

17 ופירש כבוד אלהים הסתר דבר· (Prov. 25, 2) דבר שאין לו טעם וכבר עלי לכתבו בכתבי זה ואני אומר בפירושו אשר ירצנו כל איש שכל ובינה כבוד אלהים הסתר דבר עון הוא כאשר אמר הסתר פניך מחטאי (Ps. 51, 11) והדבר זה הוא מדברי עוונות ולפיכך אמר כבוד אלהים הסתר דבר דבר עון וכבוד מלכים חקר דבר הבר עון כי הקב"ה מכפר עון והוא כבודו וכבוד מלכים לחקור אחריה כי לא יוכלו לסלוח חטא*) ולישא עון אלא חוקרין אחריהן עד שנפרעין בדין על כל עון :

18 ואמר בפתרון ובל [4] אסוך נסכיהם מדם (Ps. 16, 4) כמות דיים כדכ' הלא [5] יגנבו דיים (Ob. 5) וכאשר צרף מדיים מדם ראוי לצרף מחיים מחם ולצרף מאיים מאם [6] ומשים משם ומעיים מעם:

19 ועוד [7] פירש על בקעם הרות הגלעד (Amos 1, 13) כמות הרים ואמר בכתב השבעים תיבה שעשה [8] כי חלים כגון חליות שבשדרה (Mischna Oholoth I, 8) והאחת חלית כדתנן חלית הבור· והסלע [9] (M. Schabb. XI, 2) ואמר כי זה כמו שנה שנים ושנות כן הרים והרות כדכ' על בקעם הרות הגלעד ושאמר בחליים והליות ושנים ושנות הוא אמת· אבל מה שאמר בהרים והרות טעות כי אין לנו במקרא הרות במקום הרים· ואני אומר בפתרון הרות הגלעד על בקעם בטני הנשים ההרות ודע בני כי בקיעת ההרים ולכידתה אינו רב לבני אדם אבל

---

[1]) Nach uns. gebräuchl. Ausg. תטיפו [2]) In uns. gebräuchl. Ausg. תחתינו; תחתנו aber auch in cod. 192. K. [3]) d. h. כדכתיב [4]) In uns. gebräuchl. Ausg. בל [5]) In uns. gebräuchl. Ausg. הלוא; aber viele codd. Kennik. haben auch הלא. [6]) מאם fehlt im mnscr. [7]) Vgl. crit. voc. rec. ed. Filipowski p. 33. [8]) siehe Dr. Geigers W. Zeitschr. V. p. 319, Dukes Beitr. II p. 112. Nr. 39. [9]) in den Mischna Ausgaben steht: חוליות הבור והסלע· *) חטא

בקיעת בטני הנשים ההרות גדול הוא ודע כי אמרו על פשעי פלוני כי הם נקמות כמו על שרפו עצמות מלך אדום (Amos 2, 1) ועל בקעם הרות הגלעד על בקיעת בטני ההרות מן הנשים ובירור זה שהן נשים דכ׳ ועולליהם [1] ירטשו והריותיו יבקעו (Hos. 14, 1) ותוספת היוד כתוספת בוכות ואאמר *) בוכיות ופורות פוריות הומות הומיות ואותות אותיות וצופות צופיות:

20 ופתר יָעֹז בְּהַוָּתוֹ (Ps. 52, 9) בממונו ואמר כי הוא בזו הפרשה לשון נקבה ובזולתה זכר והוא הון היהיה כדבר הזה לדמות הותו להונו. ואני אומר כי הוא לשון רע כמות הוות תחשב לשונך (Ps. 52, 4) שהוא מזיק את הבריות ומלשין אותם תחת שהיו עושין צדקה לעניים מממונו השמר בני מן הפתרון:

21 ופתר זבדני אלהים אותי (Genes. 30, 20) מן לשון פיצה כמו יפוצו מעינותיך חוצה (Prv. 5, 16) והחריב מילה משולשת שלימה ועשאה מסוכנת כמו זבת חלב ודבש ואין בין זבדני וזבת תולדה כאשר אין בין הסוס הבחור לעיר השבור ומילה זו פתרונה כמשמעה מן לשון הגרי זבדני אלהים אותי זבד טוב כלומר נתן לי מתנה טובה והוא מן זב [2] כלומר שהיא זבה מרוב דבש והלב כמות כי יזוב זוב דמה (Lev. 15, 25) וכגון זב עמקך (Jer. 49, 4) השמר בני מן פתרון כל מילה ואות ותיבה. ותזכה להשמר עד זקנה ושיבה:

22 ופתר זמת אולת חטאת ותועבת לאדם לץ (Prov. 24, 9) כי הזומה אולת וחטא ותועבה לאדם ליצנות וטעה בפסוק זה ג׳ טעיות תחלה שאמר בזמת זמה ובאולת שטות ובלץ כמו לצון ואחר שינוי המילות הביא פשר שאין לו טעם ואני אפתרנו פתרון שרוצהו כל איש שכל ונבון והוא כי זמת האוילים בחטאת ומחשבת הלץ תועבה כאשר אמרו דבותינו ז״ל יוהר משהאיש רוצה לישא אשה רוצה להינשא [3] מיכן אמרו זמת והאוילים בחטאת ומחשבת הלץ כתועבה כל דבר מתועב פתרונו זמת כמו מזמה בקיום ההא וצירופו לאולת עשינו זמת מן זמות כמות זמותי נתקו (Iob 17, 11) שהוא לשון מזמה ומחשבתי נתקו ופתרתי ואולת כמות ואולת בידיה תהרסנו (Prov. 14, 1) ולא כמה שאמר הוא וזמת זו חברתו המקרא זמותי ובנין שני בזימה והמחשבה בתוספת מם והיא זמה מזמה וטעמן אחד כמו [4] סבה ומסבה מחתה חתת ויהי חתת

---

[1]) In uns. gebräuchl. Ausg.: עֹלָלֶיהָם; aber in vielen cdd. K.: עֽוֹלְלֵיהֶם; [2]) lies וזבת הוא מן זב. [3]) Vgl. Thl. B. Iebamoth 113a Kethub. 86a Gittin 49b. [4]) כמו steht 2 mal im mnscr. (*ואמר

אלהים · (Genes. 35, 5). ויש לנו חוץ מזו הדרך שמות רבות בנינה על מם ופעמים שתיוח כמות מצולה וצולה וכמו מעי מפלה סוכה ומסוכה בוזה ומבוזה:

23 ופחר ושממה כמהפכת זרים (Jes. 1, 7) מלשון זרם וזה לא יעבור בלשון לפי שדימהו לזרם מים וזרם דיבוץ [1] זרמים כמו כרם כרמים כתם כתמים צלם צלמים עלם עלמים תלם תלמים. קסם קסמים גשם גשמים ואני אומר בפתרונו דבר אחר כמו וזרים לא יעברו בך [2] (Joel 4, 17) כלומר כמהפכת סדמה ועמרה ואדמה [3] וצבוים. (Deut. 29, 22) השמר בני בפתרון ההורה· ויהי לאל עליך מורא:

24 ועוד פתר ולא אמר איה אלוה עושי נותן זמירות בלילה (Job. 35, 10) עשה נותן זמירות בלילה שהוא הקב"ה שעשה את הכל והם מזמרין לו ואני אומר בו שהוא על המקצר ביראת אלהים ועוזב התפלה. נאמר ולא אמר וגו' משמש לא בתחלה ובסוף ולא אמר איה אלוה עושי ולא נותן זמירות בלילה והדבר המוכיח שחייבין כל בני אדם לזמר להקב"ה כדכתיב זמרו אלהים זמרו וגו'. (Ps. 47, 7):

25 ופירש ומלקחיה ומחתותיה· (Exod. 25, 38) כגון קח את המחתה· (Num. 17, 11) והיא שנותנין בה הקטרת על האש. ואין למנורה מחתה כל עיקר אבל היא למזבח כשאמר משה לאהרן קח את המחתה ותן עליה אש· (Num. 17, 11) ומחתה בכל מקום· המגרפה שגורפין בה הגחלים ונקראת מגמרת· ואם גורפין בה נקראת מגרפה· ולפיכך פתרתי מחתתיה שבמנורה· מגרפות שלזית גורף וחותה בה הזית· והמוכיח על זה שהוא הכלי שחותין בו· אומר הכתוב יחתך ויסחך. (Ps. 52, 7) ואם אמר אומר שהוא מן לשון נחתך על עמך· (Dan. 9, 24) השבנו אותו· אילו היה מן נחתך היה אומר יחתכך (יַחְתָּכְךָ)· ומיכן ידענו כי מחתה מן יחתך ולחתות. (Jes. 30, 14) ואין לפיחם [4] ולגחלים שם מחתה כל עיקר· לפי שאינה מגחלת ולא מפחמת מן פחם ולא מגמרת מן גומרין· וזה הפתרון בקהל סנהדרין:

26 ופירש מי כמוך חסין יה· (Ps. 89, 9) מי כמוך יורש הארץ ושעליה· ואמר כי הוא מן לשון ארמית מתרגום נוחל מחסין· ודע אחי כי לא ימצא פועל על משקל חסין בספרי המקרא כולה אלא מן השמות כמות מריא כפיר גביר דביר· ודע כי לא ידמה העברי לארמי והגרי אלא

---

[1] l. ריבוי oder קיבוץ· [2] lies nach unſ. gebräuchl. Ausg. בה· [3] lies סדם ועמרה אדמה· [4] לְפֶחָם

אם לא נמצא לו דומה כלל· וזו המילה יש דמותה במקרא· וחסון הוא כאלונים· (Amos 2, 9) ואם אמר אומר למה לא היה חסון או חסון אמרנו לו כי השמות הבנויים ביוד הם יותר מן הבנויים בוו· לפי שמצינו אסיר יותר מן אסור ושכיר יותר מן שכור וסביב יותר מן סבוב ידיד יותר מן ידוד ונזיר מן[1] נזור. ונזיד יותר מן נזוד ושריד יותר מן שרוד ופליט יותר[2] פלוט ומשיח·יותר מן משוח ונסיך יותר מן נסוך ואסיף יותר מן אסוף ושעיר יותר מן שעור ופריץ יותר מן פרוץ וסרים יותר מן סרום וקציר יותר מן קצור וחריש יותר מן חרוש מיכן נאמר כי חסין יותר מן חסון ומשקל חסין כמו גביר ונאמר כי פירושו מי כמוך אמיץ כח:

27 ואמר בפתרון ויחרגו ממסגרותיהם· (Ps. 18, 46) שהוא מן לשון ארמית תרגום ומחדרים אימה· שהוא חרגת מותא· (Targ. Onkel. zu Deut. 32, 25) ואינו כך· בלתי מן לשון ארמי תרגום פסח חגירא· (Th. Onk. Lev. 21, 18) ופתרון ויחרגו כמו ויחגרו מן התיבות הנהפכות כמו כבש וכשב· כלומר שנעשין חגרין מכבליהם הסגורים בהן:

28 ופירש ונפל בעצומיו חלכאים· (Ps. 10, 10) ויפלו ברשתותיו הדלים· ועשה שתי התיבות תיבה אחת ולא ימצא בכל המקרא חלכה שם דל כלל· ואפעלפי שאמרו רבים מן המחברים באחד מן הלכאים חלך לא יתכן אלא אילו היה חלכים. על משקל מלך מלכים ערך ערכים דרך דרכים· ואני אומר שהן שתים מלים ויפל ברשתותיו חיל הדלים והמבוקש מהם ממונם וחילם· ואמרו[3] כי כאים הם הדלים הסיר מהן נון· והמילה השלימה נכאים· ונכאי[4] לבב (Ps. 109, 16) הוסרה הנון מן נכאים כהוסרה כף מן כסותה· ואמר ובדם ענבים סותה· (Gen. 49, 11) התבונן בני והאל ירא בפתרון תורתו:

29 ופירש בז לדבר יחבל לו· (Prov. 13, 13) מי בז לאיש יחבל לו. עשה הדבר איש· וסוף הפסוק מוכיח על תחילתו· באמרו וירא מצוה הוא ישולם· הירא כצות האל הוא ישלם· וכן בז לדבר אל הוא ישחת לו בתת לבו[5] כמו שִׁחֵת לו· (Deut. 32, 5) ודומהו מן

---

1) lies ונזיד יותר מן. 2) lies יותר מן. 3) Ich glaube, daß וְאֹמֵר zu lesen ist. 4) ונכאה muß es heißen. 5) Vielleicht ist zu lesen: בתת לו גמולו.

המקרא לחבל ענוים (Jes. 32, 7 Keri) הזהר בני וקח פתרון ויוסיפו לך שנות חיים:

30 ופתר במתים חפשי (Ps. 88, 6) הייתי במתים למות שהוא חפשי· ואמר כי נקרא המות חפשי לפי שהיו לו כל הבריות עבדים ואנסם· ואני אומר כי המות אינו דבר שיקרא חפשי או עבד והפסוק שלפני במתים מוכיח· ואמרתי חפשי על הנביא בעצמו שנאמר נחשבתי עם יורדי בור וגו׳ (Ps. 88, 5) נעשיתי כאיש שאין בו כח עד שנהייתי במתים חפשי מעבודת אלהים ומכל מה שיעשוהו בני אדם מעבודת אלהים· ואמרנו שנעשה חפשי מכל דבר שאין עליו טורח כדכתיב קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדניו· (Iob 3, 19) וכן אמרו רבותינו בפירוש פסוק זה· [1] כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצוות הבן והתבונן:

31 ופתר ישמע אל ויענם· (Ps. 55, 20) ויעיד עליהם· עוד פתר אשר אין חליפות למו· (l. c.) אין להם ויתור· ואמר כי הוא לבדו בכל המקרא ואין כמהו· ואני אומר כי יענם לא יתכן להיות לשון עדות אלא עד שיצטרף עמה בי לפניה או לאחריה כמו לא תענה ברעך· (Exod. 20, 16) וכמו הנני ענו בי· (1. Sam. 12, 3) וכמו וענתה בי צדקתי· (Gen. 30, 33) וכן עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי· (Mich. 6, 3) ויקם בי כחשי בפני יענה· (Iob 16, 8) ופתרונו ישמע אל מה שהן מפרסמין בו מן רשעים ויענם כמו עני (Deut. 24, 12) ויענך· (Deut 8, 3) ואשר אין חליפות למו· אין להן חילופין מרעה לטובה כמו לא יחליפנו· (Lev. 27 10):

32 ופתר והנה עלה זית טרף בפיה· (Gen. 8, 11) חתוך בפיה· עשה טָרף כמו טָרוּף· וזה מנכרין אותו בעלי־הדיקדוק היעשה ממילה משקלה פָּעַל פַּעוּל [2] ואני אומר כי עֲלֵה וּטֲרַף [3] שני שמות הן לדבר אחד הן טרף אחד כמו טרפי צמחה (Ezech. 17, 9) והיא עלה אבל מכופל הוא בפסוק כמות הנה בשמים עדי ושהדי במרומים (Iob 16, 19) וכמו אז חלק עד שלל· (Jes. 33, 23) עד הוא שלל· ושלל הוא עד· ועדי הוא שהדי· כן טרף הוא עלה ועלה הוא טרף הבן והתבונן:

---

1) Vergl. Thalm. B. Schabbath 30 a, 151 b und Niddah 61 b.
2) פָּעַל פָּעוּל 3) עָלֶה וָטָרָף

33 ופתר את בן טבאל. (Jes. 7, 6) כי הוא בן רמליה בגימטריא· מן אל בם· וכאשר הילפנו אותיות רמליה באותיות טבאל. לא נתכן·[1] אלא רמליה יתכן לחיות כן אילו היה טבאשע· הבן ולא תשמע פתרון אלא על המשקל והדקדוק:

34 ועוד אמר בפתרון ותשבו בקדש ימים רבים כימים אשר ישבתם· (Deut. 1, 46) כנגד ישיבתכם כולה· וזו היה טעות גדולה על אמרו כי ישבתם בקדש ככל אשר ישבתם מעת צאתכם ממצרים עד בואם[2] לקדש· ואשר ישבו בצאתם ממצרים עד בואם לקדש שנה אחת וישבו בקדש י״ח[3] שנה· ואילו ישבו מעת צאת ממצרים עד באם לקדש י״ח[3] שנה והוצרכה לישיבתם בקדש ובצאתם מקדש עד שיעברו נחל זרד והיה הכל נ״ו[3] שנה ולא ישבו מעת צאת לנחל זרד אלא ל״ט שנה· וביאור זה מדכתיב והימים אשר הלכנו מקדש ברנע וגו'. (Deut. 2, 14) ואשר הטעהו חישב כי הכף אשר בכימים לשון דמוי היא· ואינה כן· בלתי כמות הא· ופירושו ותשבו בקדש ימים רבים הימים אשר ישבתם. נהיתה הכף מקום הא· וכהנה כפין הרבה חילוף היין· כמו כגר כאזרח· (Lev. 24, 16) כלומר הגר כאזרח· וכן כחשכה[4] כאורה· (Ps. 139, 12) כלומר החשכה כאורה· וכן מכרה כיום· (Gen. 25, 31) היום הוא· וכן קטר יקטירון כיום· (1 Sam. 2, 16) היום ההוא· וכן והיה כעם כבהן· (Jes. 24, 2) העם ככהן· כעבד כאדניו· (Jes. l. c.) העבד כאדניו· כשפחה כגברתה· (l. c.) השפחה כגברתה. כקונה (l. c.) הקונה· כמלוה (l. c.) המלוה. כנושה (l. c.) הנושה. וכיוצא בהן הרבה אבל זכרתי מקצתן· ואם תבקשם תמצאם. לפי שקצרתי ולא רציתי להאריך:

35 ופתר והיה הנגע ירקרק או אדמדם. (Lev. 13, 14) כי כפילת אדמדם שהוא מן אדום וירקרק שהוא מן ירוק· קושי הוא· ושאמר בזה חילוף האמת שחישבו נותן התורה לפי שכפילת אילו האותיות למעט אילו הגוונין קודם הגעתן לחוזק האדום והירוק· והדבר המוכיח אומר הכתוב או בשר כי יהיה בעורו מכות אש· (Lev. 13, 24) ובאמרו לבנה אדמדמת לימד שהיא לבנה קלה אבל אינה לבנה

---

[1]) gewöhnl. hier: יתכן; [2]) genauer: בואכם; [3]) Ich glaube, für י״ח muß beide Male ל״ח und für נ״ו ע״ו gelesen werden. [4]) In unf. gebräuchl. Ausg. כחשיכה; aber in vielen cdd. K. auch כחשכה.

חֲמוּרָה [1] ממש ולא אדמדמת חֲמוּרָה · [1] אלא בין הבינים · וזה גָלוי הוא מאשר יולד בבשר בני אדם כי הַגְוָונִין [2] אילו אינם ירוקים ממש ואדומים ממש · והמוכיח כי כפילת אילו האותיות למיעוט הגוונין · אומר הכתוב אל תראוני שאני שחרחרת ששזפתני השמש . (Cant. 1, 6) כלומר אל תראוני שאני משונה כמעט · ששזפתני השמש והיא ששינת דמותי מן ליבון לשינוי · [3] אילו היה מבקש השחוֹר הֶחָמוּר [4] היה לו לומר אל תראוני שאני שחֹרת לפי שקושי השחרות שמו שחור · וכן חוזק האדום אדום כדכתיב אדמים כדם (2 reg. 3, 22) ולא אמר אדמדמים · ואם אמר אומר מה טעם שחורה אני ונאוה · (Cant. 1, 5) ונשיבהו שאִישְׁרה עצמה ביופי שבח . כלומר שאני שחורה ביותר לעניין [5] שער שחור שבעצמה ודימתהו לאחלי קדר שהן מן השקים שלשער השחורים · ואמרה נאוה על הליבון שהן כיריעות שלמה:

36 ושניתי בזה הענין ביקרותיך (Ps. 45, 10) אפעלפי שזכרתיו בענין בית [6] הנה עשיתיו כאן בענין יוד . לברר לך אמיתתה שהוא מן יקר והיא מן המעשים המסוכנות שמסתכן תחִלתה והיא האות הראשון כמות ישר יקר ולא תדמהו לבקרת (Lev. 19, 20) כשאמר מ׳ ר׳ סעדיה ז״ל והניח הבית והשליך היוד בלא משפט ואמַר כי היוד שביקר מסוכנת היא ודכה · תכנס תחתיה וו כמות הוקר רגלך (Prov. 25, 17) ויש שהן ביוד כמות הישר לפני דרכך . (Ps. 5, 9 Keri) הוצא את המקלל · (Lev. 24, 14) הוצא אתך . (Gen. 8, 17 Keri) התבונן ואל תתעלם מן המעשים המסוכנות בפה ובעין ובלמד שלהן ועָרכה [7] לפי עֶרכה ואופניה ודרכה ·

37 ועוד אמר בפתרון שנות ימין עליון (Ps. 77, 11) כמות יד ה׳ הויה · (Exod. 9, 3) ואני אומר שהוא מן לשון שבועה · וכן היא בלשון ישמעאלי · וכמוהו אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר · (Ps. 144, 8. 11) כלומר ששבועתם שבועת שקר ·

38 ואמר בפתרון יתור הרים מרעהו . (Iob 39, 8) כגון ויתורו את ארץ כנען · . (Num. 13, 2) וזה חרבן לשון העברי וחִיֵּב שיתור כגון יתור · אם כן יהיה לא יַסוּר [8] (Gen. 49, 10) כמו יָסוּר ובמקום לא

---

1) חֲמוּרָה 2) הַגְּוָנִין 3) lies לשיחור 4) הֶחָמוּר 5) sonst: לענין
6) Vergl. p. 4 № 10. 7) in der Bibel: וְעָרְכָּה 8) יָסוּר

יגור (Jer. 49, 18) יגור· וכי תצור (Deut. 20, 19) תצור· ומן לא תשורני
עין· (Iob 7, 8) תשור· וכי יגור (Exod. 12, 48) יגור· וכי יצוד [1]
(Lev. 17, 13) יצוד· ישור (Jer. 5, 26) ישור· יבון (Prov. 23, 9) יבון.
ימוך (Lev. 25, 25) ימוך· וכאלה רבות· ואני אומר כי יתור מלשון
יתרון· שהיותר מן ההרים והגדול בהן מרעהו· לפי שהיוד בה
מיסודיה [2] והוא שם· כמות והיה כזה יום מחר גדול יתר מאד·
(Jes. 56, 12) ויתור ויתר במשקל רכוש ורכש. וכן שמות המעשים
שהיוד בה מן היסוד ואינה יוד יעשה כשאמר כי הוא מן ויתורו:

39 ופתר אדם ערום כסה דעת (Prov. 12, 23) כי האדם הזריז
מכוסה בדעת· כמו תבוסו על השה (Exod. 12, 4) ועשה הפועל
מפועל עשה מן כוסה מכוסה· וזה טעות גדולה· לפי שבוסה הוא
כמו וכוסה קלון ערום· (Prov. 12, 16) ועל זה אמרנו בפתרונו כי
האדם הזריז מכסה הדעת ומיקרה והכסיל יפרוש האולת ומפרסמה
והיה ראוי לו להסתירה כשאמר גם אויל מחריש חכם יחשב·
(Prov. 17, 28) ואם אמר אומר אם האולת והסכלות ראויין להסתירן
והחכמה והבינה ראויין לגלותן ואתה פתרתה כי כוסה דעת מכסה:
אז נשיבהו ונאמר כי הסתר החכמה היא מניעתה מבלי בעליה·
כי אינם עושים אותה כדכתיב באזני כסיל אל תדבר וגו׳ (Prov. 23, 9)
ואמרו חכמים [3] אם ראית דור שדברי תורה חביבין עליו יפוצו
מעיינותיך חוצה ואם לאו יהיו לך לבדך· וכן אדם ערום כסה דעת·
וכן חכמים יצפנו דעת. (Prov. 10, 14) למד והבן·

40 ופתר ואיבי ה׳ כיקר כרים. (Ps 37, 20) ככובד צמחי
העמקים בלחלוחן שהן כלין בעשן יהיו כלח מי העמקים שיהיו הֲכָלָה
בעשן· ואני אומר שהוא מן יקר כי כלו באף אלהים וקצפו· כדכתיב
עלה עשן באפו וגו׳. (2 Sam. 22, 9) וכדכתיב אורידם ככרים לטבח· [4]
(Jerem. 51, 40) ושפתר שהוא כלח העמקים שכלין בעשן לא יתכן
ממנו כלום. ועש [5] בעשן כעשן· עודה בני ואל תישן· ואל תכשל
בפתרון הנושן:

41 ואמר בפתרון וכבודי לעפר ישכן סלה· (Ps. 7, 6) כי כבוד
הגוף הוא הנפש· וזו טעות גדולה לפי שהנפש היא המרגלית אשר

---

[1] lies ואשר יצוד [2] מְיֻסּוֹדָהּ [3] Vergl. Thalm. Thaanith 7 a u. Berachoth 63 a. [4] In uns. gebräuchl. Ausg. לטבות; aber לטבח in vielen cdd. K. [5] lies ועשה.

לא תשורנה עין ולא תקבר בעפר אלא הגוף כדכתיב וישב העפר וגו׳· (Koh. 12, 7) ואני אבאר כי הגוף הוא כבוד הנפש והודה והמעמידה· כדכתיב במזמור ברכי נפשי את ה׳· (Ps. 103, 1. 2) עד שאמר לנפש המשביע בטוב עדייך· (Ps. 103, 5) כלומר גופך והוא עדיך· וכי כאשר [1] הגוף עדי הנפש וכבודי לעפר ישכן סלה (Ps. 7, 6) על הגוף נאמר ולא נאמר על הנפש· הזהר בני וחקר ואזן כל מלה במשקל· כי דעה וחכמה ושכל לנבון נקל· ואל תקבל כל פתרון מעות ומעקל:

42 ואמר בפתרון **ולחומי רשף** · (Deut. 32, 24) חמות האש· ועש [2] לחומי שהוא רפה כמות החוק· ורשף כמו רשפיה· (Cant. 8, 6) וזה לא יעבור שיעשה מרפה חזק ומחזק רפה· ואני אומר כי הם היו מאכל לעוף· לחומי כמו לחמו בלחמי· (Prov. 9, 5) וכן תרגם המתרגם ואבילי עוף· (Th. Onk. zu Deut. 32, 24) והמוכיח על רשף כי הוא עוף· דכתיב ובני רשף יגביהו עוף· (Iob 5, 7) ואם אמרנו כי ולחומי כמו ולחומם כגללים· (Zeph. 1, 17) שהוא בשרם היה גם הוא נכון כלומר שיהיה בשרם לעוף· הבן והתבונן:

43 ועוד אמר בפתרון **לשד השמן** · (Num. 11, 8) מתוקה כשומן· בלא ראיה· ולא עד· ואני אומר כי פתרונו מתיקת הלחה שבו כמו הלחה שלשמן והלמד היא מיסור המלה· והדומה לו נהפך לשדי· (Ps. 32, 4) ופתרונו כי נהפכה הלחה שבי לחורב שלקיץ ולא [3] הבן מה שפתרתי לך:

44 ואמר בפתרון עלמות **לבן** · (Ps. 9, 1) על [4] מיתת איש שמו בן מבני לוי· וזו טעות· לפי שאם היה בדעת הכתוב· היה לו לומר על מות בן ולא לבן· כאילו אמרנו על מות שם וחם לא על מות לשם ולחם· ודוד ביאר הפסד פתרונו באמרו אחר כן גערת גוים אבדת רשע וגו׳ (Ps. 9, 6) ואני אומר כי הלמד מיסוד המלה כמות לבן לשע· וכי לבן אחד מבני אדם שנלחמו עם דוד מפלשתים או מאדומים ונהרג במלחמה או מת או נטבע· ועליו אמר גערת גוים אבדת רשע· הבן ולמד:

45 ועוד אמר בפתרון מעם **לועז** (Ps. 114, 1) שהם לעגי שפה· ואמר כי הוא מן לשון המשנה ששונין במגלה. (Megillah 17 a)

---

[1] am Rande מאשר. [2] lies ועשה. [3] nach ולא ist ausgefallen: הלמד תשמש הלשד oder הלמד תשמש נכנסה. [4] Vergl. dagegen unten № 69; ferner crit. voc. recens. ed. Filipowski p. 15.

אבל קורין ללעזות*) בלעז · ע' ואני אומר כי היא לבדה ואין לה דומה בכל המקרא ופתרונה כמשמעה בלשון ערבי כמו משחית · נואף · כי הערביים אומרים לעז האיש באשה כלומר נאף בה · ודומהו בתלמוד (cf. Niddah 13 a) מפני שנראה ככרות שפכה ומוציא לעז על בניו שהן ממזרין וכיוצא בו הרבה בתלמוד · ופירושו שחת ואין ללעגי שפה במוציא לעז על בניו דרך כל עיקר · הבן ולמד :

46 ופתר ותמוגנו ביד עונינו · (Jes. 64, 6) ותמסרנו ביד עונינו · ואמר שהוא כמו אשר מגן צריך (Genes. 14, 20) ואם כן היה לו לומר ותמגננו כמו מלט ותמלטנו ומן מגר ותמגרנו ומן מלא ותמלאנו · לפי שהן מעשים שלמים · ותמוגנו מן הפועל המסתכן עינו והוא כמו נמוגו כל ישבי כנען · (Exod. 15, 15) כלומר והמוגגנו והגליתנו בשביל עונינו · הבן ולמד :

47 ואמר [2] מי אשר חטא לי · (Exod. 32, 33) כי אשר חטא לי · וזו המלה לא תפול [3] על דבר הנודע בלשון עברי ולא יתכן זה החוק כי אם בלשון ההגרי בלבד לא יפול כי אם על הנודע בלשון והוא סבר כך ואינו כן · לפי שמצינו מי פשע יעקב הלא [4] שמרון ומי במות יהודה הלא [4] ירושלים [5] · (Micha. 1, 5) ובמות לא תדעו ונפל מי עליהם · הבן :

48 ופתר למחות מלכין · (Prov. 31, 3) למחות מן לשון תרגום מכה מחי · (Onk. Exod. 2, 11) ומלכין מן וימלך עלי לבי [6] (Neh. 5, 7) שהוא תרגום עצה מילכא (Onk. Exod. 11, 19) ולא העריך דבר שיש לו טעם · לפי שעשה למחות מן לשון הכאה במטה או באבן וזה לא יתכן באמירה · ואני אומר אל תתן לנשים חילך ודרכיך למחות מלכין · למחות כמו עולות מחים (Ps. 66, 15) כמו מעות

---

[1]) Vergl. die 70 Worte des Saadias in Dr. Geigers Wissensch. Zeitschr. V. p. 322; in Dukes Beitr. II. p. 115 № 84. [2]) Man begreift nicht, warum diese Stelle hier citirt ist, da ja in ihr מי von Personen gebraucht ist. Aben — Esra in Sephat-Jether № 44 hat dieses Citat nicht; vergl. übrigens unten Nro. 172 und critic. voc. recens. pag. 20. [3]) Nach תפול ist אלא oder רק ausgefallen. [4]) In uns. gebräuchl. Ausg. הלוא; aber הלא bieten auch viele cdd. K. [5]) In uns. gebräuchl. Ausg. ירושלם; doch ist dafür in cdd. 4. 96 K. auch ירושלים geschrieben. [6]) lies וימלך לבי עלי. (* In den Ausg: ללועזות.

שהוא קיבוץ מעים וצאצאי מעיך כמעותיו (Jes. 48, 19) ומלכין כמו מלכים לפי שיש לנו נונין הרבה במקום מימין כמו בחיים בחיין (Iob 24, 22) לקץ הימים לקץ הימין · (Dan. 12, 13) הט אזנך ושמע דברי חכמים · ולבך השית לטוב הטעמים . וימיך ושנותיך תבלה בנעימים :

49 ואמר בפתרון כי יבשו מאלים [1] אשר חמדתם · (Jes. 1, 29) כבשים · ואמר כמוהו הנחמים באלים . (Jes. 57, 5) ואשר הטעהו שאחת מאלים אֵלָה [2] ואין קיבוצו אלא אֵלוֹת . והוא הקיבוץ שיאות לו ואלים קיבוץ שני וכמוהו שיתקבץ במֵם מן השמות הנקבות דבורה דבורים וחטה חטים ושעורה שעורים ושנה שנים ותאנה תאנים ויונה יונים ואשרה אשרים וביצה בצים [1] ומלה מלים ועדשה עדשים · וכאלה רבות · והדבר המברר כי אלים הם אלות אָמרו לבסוף מהגנות אשר בחרתם . (Jes. 1, 29) ודע כי השמות האלה הנקבות שנתקבצו במם אם קבצתם בתו אחת על האמת :

50 ופתר אמיר (Jes. 17, 6) כמשמעו · כי כן שם הפחה בלשון ישמעאל · כמו וה׳ האמירך היום . (Deut. 26, 18) עשאך אמיר . וכן את ה׳ האמרת (Deut. 26, 17) ואין לפחה באלו הפסוקין כלום · לפי שאנו פותרין גרגרים בראש אמיר · (Jes. 17, 6) אשכלות שבראש השריג · ואני אומר כי אמיר לשאר שריגי האילן ולא נאמר כי הוא מן מעשה כאשר לא נאמר בד וענף וקציר [3] . מן מעשה בלתי אומר כי הוא שריגים וענפים · ונפרש את ה׳ האמרת · וה׳ האמירך · מלשון אמירה ופירושו שהוא אמר לך אנכי ה׳ אלהיך אני ה׳ · במקומות הרבה · ואתה אומר לו ה׳ אלהינו ה׳ אחד · ה׳ מלכנו · ה׳ מלך עולם ועד · ואין למלכות בכאן דרך · השמר בני מן הים העמוק וגליו · פן תטבע בשאון גליו :

51 ופתר זכרו זאת והתאששו . (Jes. 46, 8) מלשון ייאוש · וטעה בזו טעות גדולה · לפי שלשון ייאוש עברי מן המלה המשולשת המסתכן פה שלפעל ממנה והי היוד · וממנו נאמר וסבותי אני ליאש את לבי . (Koh. 2, 20) אילו ביקש לומר מן לשון ייאוש היה צריך לומר והתיאשו . ולפיכך פירשתיו מלשון יישוש [4] כלומר שנתאששו ביראת אל · וממנו

---

[1] In den Ausg. מאילים und בצים ; aber מאלים, wie בצים in vielen cdd. K. [2] אֵלָה [3] lies נצר . [4] lies אישוש .

לאשישי קיר חרשת · (Jes. 16, 17) ואראשיא יחיטו (Esra 4, 12). הזוהר
בני מזרח ומשגיה- להבן מאנשי התושיה והפליליה:

52 ואמר כי יפיץ ענן אורו · (Iob 37, 11) אינו מלשון אור ·
בלתי הוא לבדו בכל המקרא ואין לו דומה · ואני אומר כי הוא
מן לעושה אורים גדולים · (Ps. 136, 7) והאחד מהם אור והוא
הירח כדכתיב את השמש לממשלת הוים[1] · (Ps. 136, 8) ואברר היך
יהיה ענן הירח · לפי שהוא המעלה · הענן והעב · והאיד שהן כלם
המים הצלול הערב מי אוקינוס כשאמרו החכמים · וכאשר יכביד
באויר הרקיע מורידו הקב"ה מטר וטל על הארץ בין רב היה
בין מעט היה וברר הקב"ה הויית המטר מאי זה מקום ירבה
עלייתו וירידתו שמסגילה לו הקב"ה כדכתיב הקורא למי הים וגו' ·
(Am. 5, 8; 9, 6):

53 ופתר באין אלפים אבוס בר · (Prov. 14, 4) במקום שאין
הבקר יִסָּלֵק הַבָּר ·[2] וזו טעות גדולה · עשה אֵבוס כמו אָבוס ·
כמו ואבוס עמים · (Jes. 63, 6) עוד עשאו כמו יובס · ועשה בר
מן המזון ולא נתברר לו טעם · ולא הבין הוא ולא הבינו אחרים ·
ואני אומר בפירושו באין הבקר האבוס נקי מן הבר · לפי שבר
ונקי לטעם אחד הן · ומזה ברה כחמה (Cant. 6, 10) נקייה · וסוף
הפסוק מוכיח על אמיתת פתרוננו בראשיתו לפי שאמר ורב תבואות
בכח שור · (Prov. 14, 4) וקח בני אמרי וקשרם על לבך קשור:

54 ופתר תתן לראשך לוית חן עטרת תפארת תמגנך ·
(Prov. 4, 9) תגן עליך · ואמר כי הוא מן אנכי מגן לך · (Gen. 15, 1)
וזו טעות · לפי שהמים שבמגן נופלת בצירוף ובמעשה כדכתיב
וגנותי על העיר הזאת · (2 reg. 19, 34) ה' צבאות יגן עליהם ·
(Zach. 9, 15) ואילו היה מן מגן היה לו לומר תגוננך · ולפיכך אומר
תמגנך מן מִגֵּן[3] צריך (Gen. 14, 20) כלומר שהוא איפשר[4] לך מן
התפארת · עטרת תפארת תמגנך · וכמוהו איך אתנך אפרים
אמגנך ישראל · (Hos. 11, 8) שמע בני יראה האלהים פני הגואל ·
וימלא משאלותיך בכל אשר אהה שואל:

---

[1]) In uns. gebräuchl. Ausg. ביום; aber cd. 76 K. hat auch
היום. [2]) יִסָּלֵק הַבָּר. [3]) מִגֵּן [4]) Für איפשר muß nach meiner Meinung המסור oder ein ähnliches Wort gelesen werden.

55 ופתר ולי מה יקרו רעיך אל . (Ps. 139, 17) רצוניך . ואמר כי הוא מן התרגום רצון שהוא רעוא . (cf. Th. Onk. Deut. 33, 23) ואינו דומה העברי לארמי ולערבי אלא לפי הדוחק . ואין אנו דחוקין לדמות לארמי . אלא הוא כמו רֵעך . כדכתיב וכל אשר לרעך . (Deut. 5, 18; Exod. 20, 17) ואפתרנג מה יקרו סגוליך . כאשר נאמר בנים אתם לה' אלהיכם (Deut. 14, 1) ולא בנים ממש בלתי סגולים ממש שהן כבנים . הבן ולמד :

56 ואמר בפתרון שם בנימן צעיר רוֹדֵם . (Ps. 68, 28) הפחה שלהן . והחריב בפירוש מלח זו כל פעל מסתכן הלמד בלווי . לפי שאמר ברוֹדֵם פָּחָם ([1] . לא יעבר שיאמר ברוֹדֶה רוֹדֵם ולכן יאמר ברוֹדֶה רוֹדֵם ובוֹדֶה בוֹדֵם ומן פוֹדֶה פוֹדֵם ומן צוֹדֶה צוֹדֵם ומן אוֹבֶה אוֹבֵם ומן רוֹבֶה רוֹבֵם ומן שׁוֹבֶה שׁוֹבֵם ומן הוֹגֶה הוֹגֵם ומן שׁוֹגֶה שׁוֹגֵם ומן דוֹחֶה דוֹחֵם ומן בוֹזֶה בוֹזֵם ומן שׁוֹחֶה שׁוֹחֵם ומן בוֹכֶה בוֹכֵם ומן דוֹלֶה דוֹלֵם ומן דוֹמֶה דוֹמֵם ומן בוֹנֶה בוֹנֵם ומן עוֹנֶה עוֹנֵם ומן רוֹצֶה רוֹצֵם ומן קוֹנֶה קוֹנֵם כמו אילו מן המעשים המסוכנין הלמד שלהן אבל רוֹדֵם הוא פעל משולש שלם המֵם . והוא מיסודו . כמו קוֹסֵם (Deut. 18, 10) ועוֹצֵם עיניו (Jes. 33, 15) וכוֹרֵם מן כּוֹרְמִים ([2] (Joel 1, 11) וקוֹדֵם ולוֹחֵם (Ps. 56, 2) ואוֹטֵם וזוֹעֵם (Ps. 7, 12) ורוֹקֵם (Exod 26, 36) ורוֹשֵׁם ואילו כולם במשקל רוֹדֵם שהוא שלישי כמהו כְשֵׁלָו ([3] . אילו כלם עם רודם יהיו רודמם וקוסמם ורושמם . מיכן ידענו כי רודם הוא מן מה לך נרדם (Jona 1, 6) ואין פתרונו כי אם שוכב ישן . אבל שיהא רוֹדֵם כמו פֵּחָם ([1] לא יתכן לעולם אלא אם יהיה רוֹדֶם . בינה בני ואל תבא עם השוגים בסודם :

57 ואמר בפתרון אראלם . (Jes. 33, 7) כמו גמליהם ([4] וזו המילה אינה מצויה בספרי הנבואה שהיא לשון גמלים כלל . ותחלת טעותו כי כל קיבוץ צריך לתוספת יוד והיה ראוי לומר אראלים . ולפיכך אני אומר בפירושו כי אמר הנביא אראה להם בעין הנבואה כי הם צעקו חוצה על מה שהגיעם . ופירשתיו על טעם אראה למו , ולם

---

1) פָּחָם 2) In allen Partic. act. Kal von Verben ל"ה steht hier im mscr. Zere statt Segol 3) כְּשֵׁילָו 4) Statt גמליהם würde ich mit Aben-Esra in Sephat Jether Nro. 54 גדוליהם setzen, wenn nur nicht Nro 181, wo die Stelle noch einmal vorkommt, für גמליהם spreche.

למו טעם אחד הן כמו כם במו שטעמן אחד ובמו זו המילה וחילוקה בפירוש נאמר · ובכלי הבקר בשלם הבשר (1 reg. 19, 21) ופתרונו בשל לָם[1] הבשר · שמע בני ואל תחי פורע מוסר :

58 ואמר בפתרון רפה שבריה כי מטה · (Ps. 60, 4) כמו הרפה מלשון ריפוי כאומר הנביא הרפה לה · (2 reg. 4, 27) ואם כן חייב לומר במקום הַרְאֵה רְאֵה ובמקום הַרְבֵה רְבֵה ובמקום הַשְׁקֵה שְׁקֵה ובמקום הַקְרֵה קְרֵה והחריב בזו המלה הרבה מן הלשון · ואני אומר בפתרונה שהיא מן לשון רפואה · כמות וירפא את מזבח ה' ההרוס · (1 reg. 18, 30) וכתב זה בהא · וכתב רפא נא לה (Num. 12, 13) באלף · כשכתב הלא באלף · (Deut. 3, 11) והלה בהא · וכן אנא ה' (Ps. 118, 25) באלף · ואנה ה' (Jes. 38, 3) בהא · והפלא ה' (Deut. 28, 59) באלף · והפלה ה' (Exod. 9, 4) בהא · והרבה כאלה שנכנסה אלף במקום הא והא במקום אלף · מיכן נתברר כי רפה שבכאן בהא כמו אל רפא נא לה · (Num. 12, 13) ענה בני החכמה בחתה אלוך קולה:

59 ואמר בפתרון משרת ענבים (Num. 6, 3) כמו שורין ואמר[2] כי אין לו במקרא דומה כי אם במשנה שאמרה שורין דיו · (Schabb. c. 1) וזו טעות · ואילו היה כן היה אומר משרת צמוקים לפי שענבים אין דרכן לישרות[3] · ואני אומר כי פתרונו עֲבֹדַת[4] הענבים · כל אשר עבד מן הענבים כמות יין מבושל שמבשלין אותו עד שיהיה כמו הדבש · ואמר על זה כי הנאסרה עליו העבודה ואמרנו מִשְׁרַת מן שָׁרַת[5] כמו משבת מן שבת ומכרת מן כרת ומשחת מן שחת ומשפת מן ה' תשפות שלום לנו · (Jes. 26, 12) :

60 ועוד פירש ושלות כסילים תאבדם · (Prov. 1, 32) כמו שָׁלוּ · ואמר כי הוא מן לא תשלה אותי (2 reg. 4, 28) ועל השל · (2 Sam. 6, 7) ואינו מזו המילה · אבל היא מן שלו הייתי · (Iob 16, 12) ולא שלותי · (Iob 3, 26) ורצה בזה כי שלות כסילים ומנוחתם היא שמאבדת אתם · הבן ולמד :

61 ועוד פירש עד כי יבא שילה · (Gen. 49, 10) אשר הוא לו · ושינה בה ג' שינויין · תחילה השליך הוו[6] · והשנית הדגיש

---

[1]) לָם [2]) Vgl. die 70 Worte des Saadias in Dr. Geigers Wissenschaftl. Zeitschr. V p. 319 und in Dukes Beitr. II p. 111 Nro. 11. [3]) viell. לישרות [4]) עֲבֹדַת, [5]) שָׁרַת [6]) lies הוו.

הלמד והשלישית החליף הֵא בְוָאו. ולא הוציא בפתרונו דבר שירָצֶה. (1
ועוד ששמעתי (2 בפתרונו ממקצת הפותרים כי דימהו לויטש משכן שילה. (3
(Ps. 78, 60) ואינו כך. ולא ידעתי בו מאומה. והעמדתיו כשהוא
כדרך כל ירא שמים שלא להשחית מדברי הקב"ה אפילו אות אחת:

62 ופתר שקדמת שלף יבש. (Ps. 129, 6) קודם החום. ואמר
כי אין לה דומה בכל המקרא. וכי היא מן לשון המשנה. כדתנן
שלפי קציר. (Thalm. B. Jebamoth 116 b) שפירושו חום הקציר ובן
פתר זה. וזו המלה הרבה דמיון יש לה במקרא כמות כל (4 שולף
חרב. (Jud. 8, 10) ושלף איש נעלו. (Ruth 4, 7) ופירוש יהיו כחציר
גגות שקדמת שלף יבש. (Ps. 129, 6) קודם שיקשר הזרע וקודם
שתחשף ממכסיה תיבש. וכן פתרון שלפי קציר שבתלמוד כחפץ
מסיקת זרע הקציר והפשיטה מן כליה. הבן ולמד:

63 ופתר ותשורי למלך בשמן. (Jes. 57, 9) והמנחתה למלך
השמן. והחליף פתרון (5 הבֵי בהא. ואין פתרונו כשאמר; אבל
דימויו אשורנו ולא קרוב. (Num. 24, 17) ופרשתי והרביתה לו
הבישול בשמי בשמים ושנדמה לו כי הוא מן מנחה כמות ותשורה
אין להביא. (1 Sam. 9, 7) ואין תשורה אלא מן אשורנו. (Num. 23, 9)
אין עמנו מה שניתן לנביא בנבואה שראה לנו. הבן ולמד:

64 ופתר אשחה בכל לילה מטתי. (Ps. 6, 7) כמות כאשר
יפרש השוחה לשחות. (Jes. 25, 11) וזה יתיר בדימוי שישוט בדמעות
כהָשֵט (6 במים. ואני אראה בפתרונו שהוא מן לשון ארמי תרגום ורחץ
את בשרו במים ויסחי בשריה (7 (Th. Onk. Lev. 14, 9) כלומר ארחץ
ערשי בדמעות:

65 ואמר בפתרון ישושום מדבר וציה (Jes. 35, 1) כי הוָו והמֵם
בפתרון נופלות כנפילת וו ותראהו. (Exod. 2, 6) ואינו כשאמר. לפי
שהמֵם בישושום מקום הנון כמו מֵם שבפדיום (Num. 3, 49) במקום נון
ופתרונו ישושון מדבר:

66 ופתר באשמנים כמתים. (Jes. 59, 10) (8 היינו בגוללים

---

1) שירָצֶה 2) l. שמעתי 3) In unf. gebräuchl. Ausg. שילו; aber שלה in vielen cdd. K. 4) In unf. gebräuchl. Ausg. איש שולף 5) wohl: בפתרון 6) הַשָּׁט. 7) In den Targ. Ausg. steht: ויסחי ית – בסריה. 8) Vergl. crit. voc. recens. p. 93.

כמתים· ועשאה מילה (1 ואין בכל המקרא במותה ואין לה דימוי·
ואני אומר כי יש לה דימויין הרבה שדומין לה משמנים (Neh. 8, 10)
ונכנסה האלף על אשמנים ועיקרה מן שמן כשנכנסה על אבוב (2
והעיקר בוב (3 וכשנכנסה האלף על אזכרה והעיקר זכר· ופתרון
כשלנו בצהרים כנשף· (Jes. 59, 10) כשלנו בצהרים באור ככושל
בטעות (4 והיינו מן (5 החיים הדשנים כמתים שהיו עפר באדמה·
בינה בני ופרש בצדק התורה התמימה:

67 ואמר בשטן· דכתיב ויאמר ה' אל השטן (Iob 1, 7, 8)
כי הוא אדם· והדעות מוכיחות שאינו מבני אדם כי אם מן המלאכים·
והמוכיח על זה באמרו לו הנו בידך אך את נפשו שמור· (Iob 2, 6)
ואמר אחריו ויך את איוב בשחין רע· (Iob 2, 7) ומן הדבר המפורסם
כי הקב"ה לא הסגיר בן אדם לחברו להכותו בנגע או יגזור דבר ויקם
לו כמלאכים שהכו בסנורים לכל המתקבצים על פתח בית לוט ושרפו
סדום ועמרה· וכמו ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור· (2 reg. 19, 35):

68 ואמר כי הנחילות (Ps. 5, 1) מן ויחל משה. (Exod. 32, 11)
ופירשתיו (6 כמות תפלה:

69 ועשה עלמות (Ps. 9, 1) מילה אחת· כלומר שהוא קול נעלם (7:

70 ופתר נפתי משכבי· (Prov. 7, 17) בישמתי משכבי· ולא
פתרו מן הדומה לו והוא מן לשון משנה שאומרת נפה לפי שאומרת
האשה לקוראה נפתי משכבי מר אהלים וקנמון וכל דבר הדומה לו
מן הבשמים הטובים:

71 לא נופל אנכי מכם: (Iob 12, 3) אמר אינני גדול מכם·
ואינו כך בלתי מן נפילה ממש:

72 ועשה התו אשר בתלפיות (Cant. 4, 4) כי הוא מעיקרה·
לפי שהשיב על בן אשר ואמר תלף תלף האותת· והיא (8 נכרית כמו

---

1) Vielleicht muß es heißen: מילה יחידה. 2) lies אכוב. 3) l. כוב. 4) lies בחושך. 5) lies והיינו בין. 6) lies ופירושו. 7) Vergl. dagegen oben p. 14. Nro. 44. 8) Die Worte והיא נכרית bis מלפנו, welche Aben-Esra Sephat Jether Nro. 67 nicht vorgelegen zu haben scheinen und vielleicht von Dunasch oder einem andern erst später am Rande hinzugefügt worden sind, stehen meiner Ansicht nach am unrichtigen Orte; sie gehören an das Ende der Nro. nach den Worten תלוי עליו. Die Worte nun ופתרון בנוי bis תלוי עליו sind noch die des Saadias, und erst mit והיא נכרית beginnt der Einwand Dunasch's.

תָו תאניה· כמו תָו תלפיה· והקיבוץ תלפיות שהוא נגזר מן מלפנו· (Iob 35, 11) ופתרון בנוי לתלפיות לתלוליות כמו תלול הוא יצא [1] לשני פנים האחד מלכי בני ישראל שיכתבון תליית הנשק בטירתם דכתיב אלף המגן תלוי עליו (l. c.) :

73 ולא [2] שערום אבתיכם· (Deut. 32, 17) ולא שתו לבם בה [3] מבחר אבתיכם :

74 אספה עלימו· (Deut. 32, 23) מן [4] אוסיף עליהם מרורות וחצי אבלה בם. (l. c.) :

75 מזי רעב· (Deut. 32, 24) :

76 פן ינכרו· (Deut. 32, 27) שלא ינכרו :

77 כי לא כצורנו צורם ואיבינו פלילים. (Deut. 32, 31) לא ידעו כי נפרעין מהן :

78 שוע (Iob 34, 19) הוא הנדיב לב· כדכתיב ולכלי [5] לא יאמר שוע· (Jes. 32, 5) :

79 רב מחולל כל ושוכר כסיל ושוכר [6] עברים· (Prov. 26, 10) השופט הגדול יפחיד כל האדם והסוגר על הכסיל כסוגר על העוברים על הדין· וטעמו בעוברין שעוברין על מצותיו שלהקב"ה התדירים על תאותם וכי [7] כאשר השופט הגדול לא יועילו מוסרו באויל· כן לא יועיל מוסרו במי שמשל בו יצרו ואילו עמד על המיתה לא הניח תאותו· וכן הוא אומר עיר פרוצה ואין [8] חומה איש אשר אין מעצור לרוחו· (Prov. 25, 28) ויהיו עוברי עבירה לשלטון כמו השוטים· הקב"ה יצילנו מלהיות כמותן· ואם אמר אומר שוכר זה בשין הוא כתוב אמרנו לנו [9] כי בכל המקרא תתחלף השין בסמך והסמך בשין כמו לא תשיג [10] גבול רעך· (Deut. 19, 14) וישערנו [11] ממקומו (Iob 27, 21) :

---

1) Nach meiner Meinung ist תלול היוצא zu lesen. 2) Statt ולא haben uns. gebräuchl. Ausg. לא; jedoch kommt ולא in 3 codices K. vor. 3) lies בם. 4) מן ist entweder zu streichen, oder dafür כלומר zu lesen. 5) In uns. gebräuchl. Ausg. ולכילי; jedoch steht in 4cdd. K. auch ולכלי. 6) Im mscr. ist ושוכר geschrieben; der Punkt über und unter dem ו soll anzeigen, daß das ו nach der Ansicht des Abschreibers zu tilgen ist. So findet sich auch שוכר in cd. K. 93. 7) וכי scheint überfl. und zu lesen וכאשר 8) lies אין. 9) l. לו. 10) In uns. gebräuchl. Ausg. ist תסיג geschrieben, doch haben 4 cdd. K. auch תשיג. 11) In uns. gebräuchl. Ausg. וישערהו.

80 תסוככני[1] (Ps. 139, 13) אמר כי הוא תסך עלי. ואני אומר[2] תארגני. כמו אם תארגי את שבע מחלפות ראשי עם המסכת. (Jud. 16, 13) :

81 בדמי ימי. (Jes. 38, 10) בלחלוח ימי :

82 אמרתי לא אראה יה. (Jes. 38, 11) אמר לא אודה יה. ואמר שלשון ראיה מצאנוהו שתהיה על הודאה ולא הביא ראיה עליה. ואני אומר אינו בכל המקרא אף לא מצוי :

83 ופתר דורי (Jes. 38, 12) מאויי[2]. מלשון ארמי. כמות די דיירין. (Dan. 2, 38 Keri) מדורך (Dan. 4, 22) ;

84 ופתר מזרות (Iob 38, 32) כמו מזלות. ועיש על בניה. (l. c.) עם בניה. והמזרות הם הרוחות שמזרין. והשוה לו הוצאה כדכתיב התוציא מזרות עד שיאות ויוצא רוח מאוצרותיו. (Jer. 10, 13) על בניה כמו עם בניה. וכמו ויבאו האנשים על הנשים (Exod. 35, 22) שפתרונו עם. וכמהו הרבה במקרא. שיפתר עם. הבן ולמד.

85 אם שנותי ברק חרבי. (Deut. 32, 41) כי אשון ברק חרבי :

86 פרעות אויב. (Deut. 32, 42) פורענות האויבים :

87 ואמר ברקת וזהב וידלם. (cf. Ezech. 28, 13) וראמות וכדכד (cf. Ez. 27, 16) ואחלום. (cf. Exod. 28, 19) חבורת צדק הקדושה. ולא יתכן לומר כי אם ואחלם. ואילולי כי הטעם בלמד לא הוה לנו לעקור. את ההא. כמות לילה. לולא כי הטעם בלמד בתחלה לא היה לנו לעקור ההא ממנו. וכיון שהיה להנה[*] עומד על למד אז עקרנו ההא ואמרנו ליל והוא לשון זכר. ואילולי שהוא לשון זכר לא אמרנו תמיד בכל מקום הלילה ההוא :

88 ואמר הוגד מן הגד. והודד מן הֹדֵד[3] אוהָה[3] מן אֲהָה[3] ואוטט מן אטים וקוּעע מן פקוד ושוע וקוע (Ezech. 23, 23) ואותת מן אות ודותת מן דת ונפשם לא אֲהָהָה[4] ורבים כאלה :

89 ואמר איך לא עזבה עיר תהלת (Jerem. 49, 25 Keri) כמו תהלות. אף נחלה[5] (Ps. 16, 6) נחלות לפי דרך התרגום. והיטיב :

90 ואמר צור העודה חתום תורה (Jes. 8, 16) שמור העדות

---

[1]) In unſ. gebräuchl. Ausg. ist das Wort geschrieben: תסוכני; aber in cd. 39 K. auch: תסוככני. [2]) d. i. مأوى [3]) lies והודד מן הֹדֵד; אוהָה; אֲהָה. [4]) אֲהָהָה [5]) l. נחלת. [*]) viell. לחנה oder לחן (nach den Arab.)

וכתבה ולמדה לתלמידים כאמרו חתום תורה בלמודי (l. c.) ולא רצה
להחביאה וכמותו אמר חתום [1] הדברים וחתום הספר (Dan. 12, 4)
צוהו לכתבה וללמדה ולשמרה כשתצוה ותאמר לו שמור זה הממון
והזהר בו ואילו צוהו חתום הדברים לחבאותן לא היה ראוי לו לכתבן
ולגלותן לכל אדם הבן ולמד:

91 ופתר פלגי מים לב מלך (Prov. 21, 1) ביראת אלהים.
והמעיד על זה מכמה מקומות. דכתיב ברוך ה׳ אלהי ישראל [2] אשר
נתן כזאת בלב המלך (Esra 7, 27) והרבה כמותו לרוחת עם ולעינוי
עם. הוי אשור שבט אפי (Jes. 10, 5) בגוי חנף אשלחנו (Jes. 10, 6)
וכמות העיר ה׳ את כורש [3] מלך פרס (Esra 1, 1) על זה נאמר
פלגי מים לב מלך. אומר זה יתברר לך אמרו ועליו אערוך ואמר
הקב״ה עלי הטה חסד (Esra 7, 28):

92 חשמנים (Ps. 68, 32) חשמון חשמן. כמו מגדול מגדל ענוק
ענק. פרסות סוסיו כצר נחשבו (Jes. 5, 28) כשמיר חזק מצור.
(Ez. 3, 9) משוד תנחומיה (Jes. 66, 11) על שדים (Jes. 32, 12)
עולם עילום. כתוא במכמר [4] (Jes. 51, 20) יפלו במכמוריו.
(Ps. 141, 10) ורבים כאלה. ומן המעשים מבחר מבחור. מסתר
ומסתור. וכן חשמנים אמר שהן עם קרואים על שם מקום שמו השמן.
ואיפשר שיהיה חשמון הוא לפי שמצינו שמות רבות על שתי לשונות
באו ואא בחלם וקמץ או פתח כשיקדמנו [5]:

93 כברת ארץ [6] (Gen. 35, 16) פירשו כמיל ולא מצינו כברת
מלא [7] כברה ולא ברה ולא ברת על שם מיל. אבל אני אומר כי
הוא מן כביר צדיק [8] (Iob 34, 17) כלומר שנשאר מן המקום
לאפרת הרבה:

94 מי פעל ועשה (Jes. 41, 4) עבר. כמות ועשה לו כתנת
פסים (Gen. 37, 3) וכן וקרא זה אל זה ואמר (Jes. 6, 3):

95 פרשדונה [9] (Jud. 3, 22) יותר מן עשיתיני [9] (Ez. 29, 3) ומקללוני

---

[1]) In unf. gebräuchl. Ausg. סתם. [2]) In unf. gebräuchl. Ausg. steht dafür אבותינו; aber ישראל findet sich auch in cd. 101 K. [3]) In unf. gebräuchl. Ausg. ist geschrieben: את רוח כורש. [4]) lies מכמר. [5]) l. כשקידמנו. [6]) In unf. gebräuchl. Ausg. הארץ; aber ארץ findet sich auch in vielen cdd. K. [7]) lies ולא. [8]) lies צדיק כביר. [9]) vielleicht ist zu lesen: פרשדונה יחיד (מיותר) וכן עשיתיני

(Jerem. 15, 10 אבל אין לנו להשליך דבר מן הדין השלום [1] שדנוהו המדקדקין והמצחצחים. ולא נפרוץ על צירוף השמות ממקצת שמות הכתובות לבדנה המיוחדות שרחוקים בניינם כמות פרש לא נבנה כמהו קרש ונאמר קרשדונה• וכן לא נבנה רגל ונאמר רגלדונה: ולא נבנה אחד מן השמות על המחשבה ואם נקרא לדבר אחד שתי שמות או שלש לא נקרא אתו שם אחר על משקל אותו השם ונקראנו שני• כגון הנה כתוב עש (Iob 4, 19 ועיש (Iob 38, 32 שני שמות לדבר אחד ולא אפשר לנו שנדין עליו ונקרא הש על משקל עש ונאמר [2] תש על משקל דש חטים (1 Chr. 21, 20 כמו עש הדומה לעיש ולא יתכן לנו לקראת [3] בגד שש שיש כנקרא שיש שש כאמרו על רצפת בהט ושש. (Esth. 1,6 ולא יתכן [4] לקראת [3] שד שוד על משקל שוד תנחומיה• (Jes. 66, 11 יהיה [5] ליד שני שמות יד יוד כאשר לשד שני שמות שד שוד וכן לא נדין שם על שם ונשנה הלשון הקדש אבל המעשים לדין ולצרף עליו משקל מותר וחייב לבעל הדעה לשקול ולצרף ולהרחיב על המדבר לבלתי קראת אדם אדום כשקרא הכתוב ענק ענוק ולא נקרא הומם המום [6] כשקרא הכתוב עולם עילום. ולא ערב וכל נשיאי קדר (Ez. 27, 21 ערוב• ולא ארב ודומה ארוב בלתי נקראנה כשמצינוה קרואה ולא נוסיף לדבר על שם דבר אחר כאשר נשקול המעשים שנשקול מקצתן על מקצת הדברים ונפרש אשר הוא עמוק מטעמי ספרי הקב״ה• ולא נאמר שנקרא אחלמה אחלום כאשר אמר:

96 תאבתי לישועתך• (Ps. 119, 174 פירשו כמו תאותי• חילף הבית בואו. כמו תאותי• ולא יאמר תאותי אלא [7] מן תאוה כאשר לא יאמר ובמלאכיו ישים תהלה (Iob 4, 18 תָהֳלתי• ומן תהלה תהלתי ומן תחנה תחנתי אבל נאמר כי התו אשר בתאבתי מעיקר המילה כמו תָו תפרתי (Iob 16, 15 ותָו תמכתי (vgl. Jes. 41, 10 מן תמוך אשורי• (Ps. 17, 5 ואני אומר כי פתרון תאבתי לישועתך

---

[1]) lies הַשָּׁלֵם. [2]) Die Worte von ונאמר bis דש חטים scheinen mir vom Rande in den Text gekommen und die Bemerkung eines Abschreibers zu sein; demnach wären sie zu streichen. [3]) genauer: לקראות. [4]) ich glaube, es muß ויתכן statt ולא יתכן gelesen werden. [5]) Nach meiner Ansicht ist ולא יהיה zu lesen. [6]) lies חותם חיתום. [7]) אלא ist zu streichen.

ה׳ · כמו צמאתי לישועתך ה׳ שאני צמא ויבש מרוב הרכסף לישועתך והוא מלשון הארמי שתרגם נפשנו יבישה. נפשנא תאיבה · (Tharg. Onk. Num. 11, 6) :

97 כמתעתע · (Gen. 27, 12) פירשו כמשחק · והוא כמתעה וכמטעה · ונאמר על משקלו מנחנח ומנהגה :

98 ותלה ארץ מצרים · (Gen. 47, 13) פירשו ותלאה · ואמר בספר צחות לשון הקדש שחיבר בשער החילופים כי ותלה ותלאה הוא כמות תבוא אליך ותלא (Iob 4, 5) שעיקרו למד אלף והוציא ההא בדיבור · והמוכיח כי הוא מעיקר המלה כמות הא אשר בינה שביב אשו . (Iob 18, 5) והא אשר בויגבה ה׳ צבאות . (Jes. 5, 16) והא אשר בויתמהמה (Gen. 19, 16) וצירוף ותלה כמות מתלהלה · (vgl. Prov. 26, 18) ופתרונו ונואלו חכמי מצרים מפני הרעב · ואם אמר אומר · מאין תאמר כשירעב האדם ישתטה · אמרנו · אין בזה הדבר ספק אצל כל בעלי דעה כי האדם אם נשתנה עליו מלחמו כלום ישתטה · וכל שכן אם לא ימצא לחם יעלה האויר [1] אל קדקדו. באמת אנו אומרים כי הוא ישתטה · [2] ופתרון כמתלהלה היורה זקים (Prov. 26, 18) שהוא שוחק ואחר כך ממית · הבן ולמד :

99 ופתר שרפים עמדים ממעל לו · (Jes. 6, 2) לא למעלה ממנו ממש. לפי שהוא יתברך שמו לא תראנו עין וכל שכן שיהיו השרפים למעלה ממנו · ואינו כשאמר. אלא על זה ועל כיוצא בו אמרו חכמים (Thalm. Berachoth 31 b u. oft) דברה תורה כלשון בני אדם · וכן גם כל [3] צבא השמים עמד עליו · (1 reg. 22, 19) כשיֵאָמֵר בנוהג שבעולם מלך בשר ודם דרכו להיות עבדיו ואנשיו עמדים עליו לשמרו · וזה הדבר [4] למלך הוא · הבן :

100 ואמר בפתרון על אילת השחר · (Ps. 22, 1) כמות כגבר אין איל · (Ps. 88, 5) ואילותי · (Ps. 22, 20) ואמר כי הוא מן לשון כח ואייל. ואם כן יאמר גם באילת אהבים (Prov. 5, 19) כן · עד שישיב

---

[1]) Am Rande steht האיד. [2]) Nach ישתטה sind die Worte einzufügen: והדבר המבאר׳ על שטות הרָעֵב מה שנאמר והיית משוגע. (Deut. 28, 34) ואיך לא ישתגע הרואה בנו והנה אכלתהו אמו מכובד הרעב כדכתיב ובשליתה היוצ׳ וגו׳. (Deut. 28, 57) Diese Worte stehen weiter unten nach № 105., gehören aber hierher. [3]) In uns. gebräuchl. Ausg. וכל. [4]) Nach הדבר fehlt vielleicht מָשָׁל.

כל השמות אל המעשים · ואני אומר שהוא כמו אילת אהבים ואי
איפשר לומר בלתי זה · לפי שראינו שהאומה ממשלת עצמה באילה
ובכל מיני חיות · וגם הקב"ה מושל בני האדם בחיות כדכתיב על
יונת אלם רחוקים · (Ps· 56, 1) יונה ממש · כך אילה אילה ממש ·
ודרך החכמה למשל משלים ולחוד חידות · כי כן אמר הקב"ה ליחזקאל·
בן אדם חוד חידה ומשל משל · (Ez· 17, 2) והוא הנותן חכמה ומפיו
דעת ותבונה ברוך המלמד לאדם דעת · התבונן כי עת לבנות ועת
לטעת · ועת לעקור נטעת [1] (cf· Koh· 3, 2· 3) :

101 ואמר בפתרון כדור אל ארץ רחבת ידים · (Jes· 22, 18)
כמות כמלך עתיד לכידור · (Iob 15, 24) וכידור [2] הוא תיבה מחומשת
יסודיה ה׳ אותיות ולא ידמהן בבנין ולא בפתרון · לפי שכדור תיבה
משולשת והכף שיש בה תוספת היא · והיא בכידור מעיקר המילה ·
ויש לי ראיה גדולה מן המשנה שלמדונו רבותינו · שדימו בו האתרוג ·
כששנו בהילכות לולב אתרוג כדור [3] פסול · (Thalm. Succoth 36 a) והוא
עגול מכל צד · ואילו היה הכף מן יסוד המלה · היו אומרים ככדור ·
ופתרון כידור מחנה · שמע בני והתבונן :

102 ואמר בכתב צחות לשון העברי שחיבר כי מילת אני ואנחנו
אין אנו יכולין בלשונינו לצרף הדבר אל נפשותינו ואפעלפי שבני
ישמעאל אומרים מצאתני ועשיתני ומזווגין אני עם אני אבל העברים
לא הסכימו על זאת ולא ימצא במקרא כלה כמות זה בלתי ואני
עשיתיני · (Ezech· 29, 3) והיא אצלם דברי הבאי מאיש בליעל ·
ונאמר לו כי אמרת [4] כי בני ישראל לא הסכימו לזווג מן הדברים אני
עם אני כמות ואני עשיתיני · (l· c·) שאינם יכולין לשקול מלה על
עשיתיני · אם טען טוען כי רב סעדיה ז"ל לא אמר כי העברים לא
הסכימו בכתב ובלשון העברית על כך אבל אמר לא הסכימו על זה
לפי שלא נמצא במקרא מלה לעולם במשקל עשיתיני ולא הזכירה
פעם שניה ונאמר שחייב אז במוצאינו מילה מיוחדת מבלי [5] מצורפת
על המעשים במקום אחד מן המקרא ולא נצרפנה בעצמה אחר כן
לא [6] נשמש מילה זולתה וזו התשובה תכרית שימושו [7] שמילה אחת

---

[1] l. נטוע. [2] Vergl. crit. voc. recens p· 14. [3] In den gebräuchl. Ausg. ככדור. [4] l. מי אמר לך. [5] מבלי scheint gestrichen werden zu müssen. [6] am Rande steht ולא. [7] Vielleicht ist שורשו dafür zu setzen.

מצטרף ממנה י״ט אלף קס״ט מילה והוא אינו נכנס תחת זה החיזוק
מן התשובה כי היא מבטלת צירוף המילין ודימוי מקצת על המקצת
וניסיף דברינו פירוש ופיענוח כמות שאמרנו. לטוען לו אם אין אתה
מצרף משמש עשיתני לפי שלא מצאתו כי אם במקום אחד. בלבד
כן לא תתחייב לצרף בדבריך העליתונו ממצרים (Num. 20, 5; 21, 5)
מילה אחרת על משקלה לפי שלא מצאתה בלתי פעם אחת וכן לא
תצרף ויזעקוך (Neh. 9, 28) ולא אשר יאמרוך [1] למזמה (Ps. 139, 20)
ולא תרחיב צעדי [2] (2 Sam. 22, 37) ולא כלו [3] מקללוני. (Jer. 15, 10)
ולא בכלי [4] הבקר בשלם (1 reg. 19, 21) ורבים כאלה הדברים עד
שיכרת צירוף המילין ואנו ראינוהו ששוקל במילה המיוחדת שנפלה
במקום אחד מילין רבים. ואם אמר הנטען לי והיך תוכל לצרף
עשיתני כדבריך והיא מילת שקרנית ריקנית ואני אומר אם הכופר
הרשע דיברו [5] בהבאי ובריקן אני אדברנה באמונה ובחילה ובתפילה
באמרי אתה אלהי עשיתָני ולא עשיתיני אני ואתה כסיתָני ולא
כסיתיני. ופירושו כי עשיתני ולא שעשיתי את עצמי. ואתה
כסיתני ולא כסיתי את עצמי. ואם אמר והיך אמרת כסיתני [6]
על משקל עשיתני ותמה [7] מן המעשים הכבדים. אשיבנו
ואומר כי גם זה קל הוא לפי שמצינו קלות מכסה לדבריו. וכוסה
קלון ערום (Prov. 12, 16) על משקל עושה ונאמר במשקל עשה
כסי [8] רפי כשתראה רבים מן המילין ונאמר גם כי צירופינו [9] כל
מילה שתהא במקרא שאמרה [10] בין מצדיק בין מכופר לפי שכל דבר
שתראנו שם [11] ואפעלפי שהוא סומך לדובר אותו אם רשע אם צדיק
הוא אינו כך בלתי הכל דברי המק׳ ב״ה [12] שציוה בו נביאיו לכתבו
בספריהם הקרואין על שמם והם ספרי אלהינו יתברך שמו ויתעלה

---

[1]) In unſ. gebräuchl. Ausg. ימרוך; aber יאמרוך iſt in vielen cdd. K. geſchrieben; vergl. auch De Rossi: variae lectiones V. T. [2]) Die Stelle iſt entweder ein falſches Citat, oder es iſt nach צעדי noch תחתֵני einzufügen, was ſich auch 2 Sam. 22, 37 nach צעדי findet, und dies Wort das beabſichtigte Beiſpiel. [3]) In unſ. gebräuchl. Ausg. כֻּלֹּה aber כֻּלּוֹ findet ſich dafür auch in einigen cdd. K. [4]) In unſ. gebräuchl. Ausg. ſteht ובכלי. [5]) genauer wäre דיברה. [6]) lies כסיתיני. [7]) lies והמה. [8]) lies כסה. [9]) H. Dr. Geiger in Moses ben Maimon pag. 41 corrigirt צירוף גם כן. [10]) שנאמרה [11]) שָׁם [12]) d. h. הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא.

זכרו · ואני תמה מן האומי (1 כי ישעיה היה לשונו צח וכן (2 עמוס כי הוא אשר ישר בעיניו · וזו טעות היא לפי שדברי המקרא כלו דברי הקב"ה ומה שלא היה מדבריו בם כבר רצהו וחפץ בו ובו כרת עמנו בריתו כדכתיב ואני זאת בריתי אתם (3 אמר ה' · (Jes. 59, 21) יזכה אלהינו עמו לקחת שבילם ויראנו מהרה בבנין אולם בבית מקדשו עם ישראל כולם :

103 ואמר זלה"ה כי שמעתיך במשקל אני עזרתיך (Jes. 41, 14) ושמועותיכם במשקל ותפוצותיכם (Jer. 25, 34) ושמעתיה במשקל מימי קדם ויצרתיה · (Jes. 37, 26) ושמעתין במשקל ידעתין (Jes. 48, 7) והשמעתים במשקל והרחקתים (4 בגוים · (Ezech. 11, 16) ואשמעם במשקל ואמחצם · (2 Sam. 22, 39) ושמעגוך במשקל לא נגענוך · (Gen. 26, 29) ושמעונכם במשקל ברצונכם (5 · ושמענום במשקל ידענום · (Jes. 59, 12) ושמעתה במשקל ובעלתה · (Deut. 21, 13) והשמיעה (6 והעמידה · (Num. 5, 16) ושמעתיני במשקל רימיתיני (7 · (1 Sam. 19, 17) :

104 ואמר בכתב צחות לשון הקודש כי שמות החיים לא תִקָּרֵא (8 ולא תְלֻוֶּה (8 ולא תְסַמֵּךְ (8 ותולדתה (9 במקרא כמו הלבנון העי · (Jos 11, 17) וכן הראובני והגדי והזבולוני (Jos. 7, 2 u. o.) והסמיכה בשמות החיים מבלי מצויין במקרא · ואם לא ימצאו סמיכתן תתכן לפי שדרך הקרוי והסמוך יעבר והוא קידם בכתב צחות הלשון בשער הצירוף דבר אמרו והוא בודאי לפי שהוא סגולה ללשון העברי בלבד ולא אלא לשון הערבי עליו צרופה והערבים כשתעבור התולדה בשמות החיים כן תעבור בו הסמיכה · ואנו כך אומרים כי שמות החיים ואם אין אֹנֹו (10 מוצאין אנו אתם

---

1) d. h. הָאוֹמֵר · 2) H. Dr. Geiger (l. c.) will dafür וְלֹא כֵן lesen. 3) In uns. gebräuchl. Ausg. steht אותם; אתם jedoch haben auch viele cdd. K. 4) lies הרחקתים · 5) Es ist wohl zu lesen: (Ps. 128, 26) ושמענוכם במשקל ברכנוכם · 6) Nach והשמיעה fehlt במשקל · 7) Hier muß nun nach meiner Ansicht № 106 folgen, cf. pag. 32 Anm. 2. Auch jenes sind Formen, die fast alle nur einmal im A. T. vorkommen, wie die hier aufgeführten. 8) תְּסַמֵּךְ, תְּלֻוֶּה, תִּקָּרֵא · 9) Es scheint vor ותולדתה ausgefallen zu sein : והקרוי oder והקרוים · 10) Die Punkte über dem א und ו zeigen an, daß das Wort zu streichen ist. (S. D. Luzzatto).

במקרא ולא לפ   ה [1] המקרא להבין ממנה הלשון וצירופו
בלבד ונאמר כי מילת התולדה והסמיכה אין הפרש בינותם ונאמר
בהסכמת [2] שמעון שמעוני ושמעונו ושמעונן [3] ושמעונם שמעונה
ושמעונן אם היה שם נוסף בו בתולדה אות ההסמכנוהו [4] בכל פני
ההסמכה באות הנוספת כמות שילה [5] (Gen. 38 5) שנוסף בו נון
ונאמר בתולדתו שֵׁילָנִי [6] וכן נאמר בסמיכתו שילני ושילנו ושילנם
ושילנה ושולנן ושילנכם ושילנכן ושילנָך [7] ושילנֵך תמצא הסמיכה
בשמות וכמותה בתולדה ואין אחד מבעלי הדעה מי ימחה על ידי
בדבר זה שאמרתי [8] וריבוי [9] שמות החיים לא יושג [10]   לפי שלא
נמצא במקרא · ונאמר כי התולדה הנמצאת במקרא בשמות החיים
היא המחייבת לקיבוץ בה כשם שמחייבת להסמכה · נאמר דָנִים
נָדִים יצחקים יעקבים ונקבץ כל השמות ואמר מקצת עם בקיבוץ
השמות והסמכתן כי יעקב בן יצחקנו [11] בספרד היש ביעקובים
במו יעקובנו אשר שבה זרים והיו שובינו יזכינו אל לראות
בנין עירנו · והדבר המוכיח כי היא [12] הודעה [13] שאמר הכתוב
אתי מלבנון (Cant. 4, 8) ולבנון אין די בער · (Jes. 40, 16)
וכבר חישבתי באלה שני בני היצהר (Zach. 4, 14) ויצהר בן קהת
ידיעה כמו הַיִמְנָה [14] (Num. 26, 44). וְשָׁמוֹ [15] מן הנודע ורוכב עליו
הֵא כמו מנשה שרוכב עליו [16] ואמר המנשה · וחצי שבט המנשה ·
(Jos. 4, 12 u. o.) וכשנכנסה הא עלי עָי וְעָלֵי [17] ימנה ועלי יצהר ועלי
לבנון ועל אהלו [18] ועל יולדה · אינו ראוי לטעון עלי לבֵן בזה
הצחות גם בעלמות [19] (Ps. 9, 1) שהן שתי אותיות בלבד:

105 ושחפץ מ׳ ר׳ סעדיה פיאור בהֵא בהכנסת בהוכלמש עליה

---

1) Die Lücke ist, glaube ich, so zu ergänzen: לפי זה נכתבה. 2) lies בהסמכת. 3) Es muß wohl heißen: ושמעונֵני ושמעינו. 4) l. הסמכנוהו. 5) In uns. gebräuchl. Ausg. שלה; aber שילה ist in vielen cdd. K. geschrieben. 6) שֵׁילָנִי 7) שילנךָ. 8) lies שאמרתָ. 9) Es muß wohl heißen: שריבוי. 10) Nach יושג ist im mnscr. eine Lücke, doch scheint nach dem Zusammenhange nichts, oder etwa לרעתו oder ein ähnliches Wort ausgefallen zu sein: 12) wohl: הֵא. 11) יצחקנו corrigirt Prof. S. D. Luzzatto scharfsinnig in יצחק גו. 13) oder הידעה. 14) הַיִמְנָה 15) וְשָׁמוֹ. 16) Nach עליו fehlt das Wort הֵא 17) וְעָלֵי. 18) lies אָהֳלִי. 19) ergänze יש ראיה u. vgl. Nro. 44.

כאמרך בבית להנחותם בהדרך (Neh. 9, 19) וכן ה' בהשמים
(Ps. 36, 6) ואני [1] נאמר על זו המדה בהמיט בהשמים· בהדם·
בהבית· בהאיש· והדיבור כולו· ובכף נאמר על משקל ויהי כהיום
הזה. (Gen. 39, 11) כהאיש· כהדם· והדיבור כולו· ומן הלמד
נאמר במשקל וחצי העם מעל להחומה· (Neh. 12 38) וכמותו להעלות
העולה להמזבח· (2 Chron. 29, 27) ויבדילם אמציהו להגדוד
(2 Chron. 25, 10) אבל מהמדבר והלבנון· (Jos. 1, 4) ונשתו מים
מהים· (Jes. 19, 5) ושהימים· (Koh. 7, 10) שהמלך במסיבו·
(Cant. 1, 12) ואין מה נדמה בזו השער אלא מה שנוסף בבית ובכף
ובלמד· השמר באילו הג' תיבות והן בכ"ל כי אתה תלך בה במשקל
דברך כולו אם ישקל דברך בתוספת הא שלידיעה· ואם לא ילך
המשקל אלא בעיקור שעיקרתו:

ומאומר ראש הישיבה בשבחו למשקל דברי אז נפלא בעיניו ואמר
לא נראה כמוהו בישראל· ידענו כי אז מ' ר' סעדיה וזולתו מכל
בני מזרח לא היתה להם ידיעה בחיבור החרוזה ושיקול הפיוט'·
ואל תתמה על המלה הנכרית היחידה הנמצאת במקרא ועשהו על
פי הדוחק במשקל והוציאו כלה במשקל עליו כל המלין כמות בשובני
(Ez. 47, 7) ותאמר אז על משקלו בקומני וזולתי ישאני עושני ונאמר
כוסני ובוסני ותחתהו [2] ועיניהו (Iob 24, 23) רום ידיהו נשא·
(Hab. 3, 10) ותאמר על משקלו פניהו ורגליהו· וכמו הליים וחליות [3]
קיבוץ הנקבה האחת מן המשנה חלית הבור (Schabb. 11, 2)
וכמהו שנה שנות ושנים אשרה אשרים ואשרות [4]· צור צור כמות
מול מול. מול בית פעור· (Deut. 3, 29) מול סוף. (Deut. 1, 1) נון
בנו. (1 Chron. 7, 27) בן נון· (Exod. 33, 11) כשמיר חזק מצור [5]
(Ez. 3, 9):

והדבר המבאר [6] על שטות הרעב מה שנאמר והיית משוגע. ואיך לא

---

1) lies ואנו· 2) Es ist viell. zu lesen: תַּחְתֵּנִי (2 Sam. 22, 37). 3) cf. oben pag. 6 Nro. 19. 4) Nach ואשרות ist einzufügen: מיערים מועדות, welche Worte etwas weiter unten stehen, siehe pag. 32 Anm. 1. Hierher gehört auch nach meiner Ansicht: מנוחים ומנוחות מן למנוחייכי (Ps. 116, 7), welche Worte unten im mscr. geschrieben und als Nro. 158 bezeichnet sind, siehe das. die Anm. 5) lies מצוֹר. 6) Die Worte והדבר המבאר bis ובשליחה הוצא וגו' gehören oben hin p. 26 Nro. 98 Vergl. Anm. 2 das.

ישתגע הרואה בנו והנה אכלתהו אמו מכובד הרעב כדכתיב וכשליחה היוצ׳ וגו׳. מועדות מועדים [1] :

106 ושמעתֻנו [2] במשקל הורדתֻנו בו. (Jos. 2, 18) והשמעתָנו במשקל שככה השבעתָנו. (Cant. 5, 9) ותשמעים [3] במשקל ותזבחים (Ez. 16, 20) והשמעתונו במשקל העליתונו (Num. 20, 5) והשמיעוהו [4] השבירוהו (Jer. 48, 26) השמיעו [5] הכלימו. (1 Sam. 20, 34) וישמעכם [6] יבא [7] ויושעכם (Jes. 35, 4) ישמיעיה [8] יביאה. (Exod. 35, 5 u. o.) ושמעתני במשקל אכלתני (Ps. 69, 10) ושמעתי [9] במשקל גמלתו [9] (1 Sam. 1, 24) ושמעתה [10] במשקל חלקתה [10] להם. (Jes. 34, 17) ושמעתם [11] במשקל שרפתם אחותם (Jes. 47, 14) (Ps. 48, 7) והשמיעתהו במשקל הדביקתהו (Jud. 20, 42) ותשמעני [12] תדבקני (Gen. 19, 19) וכאשר חייב לדין על המקצת כן חייב להדין על הכל אצל כל בעלי דעה:

107 ואמר בהעתקת החרק אל הצרי [13] למני אשור (Micha 7, 12) שהוא בחרק הועתק אל צרי באמרו סורו מני דרך הטו מני ארח. (Jes. 30, 11) והועתק החרק אל הצרי ומכל [14] קיבוץ כמו דרכים ומלכים ונהיה צרי באמרו דרכיה דרכי נעם. (Prov. 3, 17) ועוד אמר כי הועתק החרק מן עין ועיט ויין ונהיה אל הצרי בהסמכה באומר עין יעקב. (Deut. 33, 28) לעיט הרים (Jes. 18, 6) ביין חלבון. (Ez. 27, 18) ובזה טעות לפי שאילו המילין לא נעתקו מן החרק אל הצרי. אבל נעתק מן הקמץ [15] אל הצרי שהוא מן קמץ גדול לקמץ קטון. ואילו [16] היה אמת מה שאמר שהיו נעתקין מן

---

[1]) Die Worte מועדות מועדים müssen auf p. 31 nach ואשרוה eingerückt werden, vergl. Anm. 4 das. [2]) Auch die Worte ושמעתֻנו במשקל וגו׳ bis אצל כל בעלי דעה. stehen hier wohl nicht am rechten Platze, sie gehören zu Nro. 103 p. 29 und sind nach רימיתינו einzufügen; cf. daselbst Anm. 7. [3]) lies והשמעים und ותזבחים. [4]) Nach והשמיעוהו fehlt במשקל. [5]) Ebenso fehlt nach השמיעו - במשקל. [6]) Es fehlt במשקל. [7]) In uns. gebräuchl. Ausg. יבוא; aber יבא findet sich auch in vielen cdd. K. [8]) lies ישמיעה במשקל. [9]) lies שמעתו und גמלתו. [10]) lies ושמעתה und חלקתה. [11]) ושמעתם. [12]) Nach ותשמעני fehlt במשקל. [13]) החירק אל הצרי [14]) Es muß wohl מכל heißen. [15]) lies פתח. [16]) lies ואולם.

החרק שהוא נקודה אחת אל הצרי שהוא שתי נקודות · אילו היתה
העמדה שבאילו המילין על הוודין ואינו כך · בלתי ההעמדה על
תחלתם · באמרך עֵין עֵיט זֵית בֵית שֵית קֵיץ מֵים בֵיר זֵין שֵיט חֵיץ
אֵיל אֵיל [1] אֵין דֵיש דישו שֵיש עֵיש סֵיף עֵיר עירו לֵיש תֵיש · וטעה
בזו טעות שניה באמרו כי כל הדומה לאילו יֵעָתֵק בהסמכה חילוף
זה·כשמצאינו [2] מן הסמכת שית שיתו ושמירו (Jes. 10, 17) ובהסמכת
עיר בן אתונות · (Zach· 9, 9) אסרי לגפן עירו [3]· (Gen· 49, 11) וכן
הסמיך דיש לא תחסם שור בדישו · (Deut. 25, 4) והוי [4] דן את
כלם שתהיה בשתי נקודות :

הַבָּאָה · [5] הַשָּׂמָה מעמקי ים · מבציר אביעזר · מגבורתם :

a· **108** ועשה *) לדוחק המשקל תשפוט ותשמור ותעבור אמר *)
בשלשתן שרק [6] אם אתה צריך עליה לדוחק בחרוזה ואל מה שהיה
על משקלה כמו תזכור תעשה אותו לפי שהוא על המידה וכן ישקוט
על משקל ישפוטו הם · (Exod. 18, 26) :

b· ותעשה בקשו רפה מן הכתוב ובקשו [7] ברחובותיה (Jer· 5, 1)

---

[1]) Das 2. איל ist zu streichen. [2]) lies כשמצאנו. [3]) In uns. gebräuchl. Ausg· עירה; jedoch hat עירו der Sam· Text und einige cdd. K. [4]) Es muß wohl והוא heißen . [5]) Die Worte הַבָּאָה bis מגבורתם gehören nicht hierher und sind überhaupt eine überflüssige Randbemerkung; הַבָּאָה· הַשָּׂמָה מעמקי ים nehmlich wird weiter unten p. 39 Nro. 114; מבציר אביעזר· מגבורתם aber p. 36 Nro. 108 l. noch einmal citirt und besprochen; siehe daselbst· [6]) am Rande או שרק· [7]) In den gebräuchl. Ausg. ist וּבַקְּשׁוּ geschrieben; aber in der Ausgabe des Salomo de Norzi Mantua 1742 lesen wir auch וּבַקְשׁוּ· Dieser bemerkt dazu: ובקשו בספרים כ״י (כתבי יד) ודפוס ישן קל הק״וף כמשפט רוב הבנין בזה השורש כמ״ש (כמו שכתוב) בשרשים ור׳ יונה הביאו בספר הרקמה עם הקלין כמו קראו מלאו שבפ׳ (שבפרשה) הקודמת: „In ובקשו ist in den manuscr. und alten Drucken das ק raphe nach Art der meisten Bildungen von dieser Wurzel, wie es auch im Lexicon (von Dav. Kimchi s· v. בקש) angegeben ist; auch R. Jona (Abulwalid) zählt es in seinem Buche הרקמה (ed· B. Goldberg u. Raph. Kirchheim Frankf. A/M 1856; cf· p. 166) unter den Formen auf, welche raphe sind, wie קראו u· מלאו in dem vorhergehenden cap. (Jerem. 4, 5)“. *) וַיַּעֲשֶׂה· *) אֱמֹר·

וכן תדבר בו במעש שעבר · בקשו כתבם · (Esra 2, 62 Neh. 7, 64)
אשר בקשו לשלוח יד · (Esth. 6, 2) סִפְרוֹ ספר עד סֵפֶר סִפְרוֹ [1] :

c. לָמָּה לָמָּה רפה ודגש יַעֲשֶׂה [2] מה שנתכן ממנה על המשקל הטעם אחד :

d. ודע כי ההא שבלשון [3] שאלה אם יהיה אחריה שְׁוָה תהיה דגש כמו הַכְּצעקתה (Gen. 18, 21) הַכְּתנת בנך (Gen. 37, 32) הַבְרב כח · (Iob 23, 6) חוץ מאחד הבסוד [4] אלוה תשמע · (Iob 15, 8) :

e. וזה היוד תהיה רפה ואם היו נשואים על שמות הנודעות · כמות הַיְלָדים (Gen. 33, 1) הַיְתרים (Jud. 16,9) הַיְשועה (1 Sam. 14, 45) חוץ מאחד לבני היונים · (Joel 4, 6) אם היתה האות שאחרי היוד מאותיות אחהע תהיה אז היוד דגש כמו היהודים (2 reg. 16, 6) היעפים [5] היערים · (Jer. 26, 20) :

f. ואילו האותיות שהן רפין אפעלפי שהן נודעות הלוים (Num. 8, 15) השלבים [6] (1, reg. 7, 28) הנשמות [7] (Jer. 33, 10) וכל הנוהג מנהגן :

---

[1]) Ich bin zweifelhaft, ob ich die Formen von סִפְרוֹ bis סִפְרוֹ nicht für eine Randbemerkung, die vielleicht gar nicht von Dunasch herrührt, halten soll. [2]) יַעֲשֶׂה. [3]) Vergl. unten Nro. 120 p. 41 [4]) Unsere Ausgaben haben הַבְסוֹד; aber die von Sal. de Norzi auch הַבְסוֹד. In dessen Bemerkungen (מנחת שי) lesen wir zu dem Worte: הבסוד כתוב במעשה אפוד פ' (פרשה) ל' כי במקצת ספרים הבי"ת דגושה עכ"ל (עד כאן לשונו). אמנם בספרים מדויקים כ"י רפה וכן מנאו רד"ק במכלול דף ס"א עם הרפויים ובלא געיא וכן המעט ממך שבסמוך: „Im Buche מעשה אפוד c. 30 (verf. von Profiat Duran, genannt Efodi, ed. Dr. Jon. Friedländer und Jac. Cohn. Wien 1865) ist bemerkt, daß ב des Wortes הבסוד in einigen Ausgaben Dagesch habe, aber in correkten Handschriften hat ב kein Dagesch; und so zählt es R. D. Kimchi in Michlol p. 61 unter den Worten auf, welche raphe sind und kein Metheg haben, u. derartig ist auch המעט geschrieben, welches kurz darauf folgt.“ (Iob 15, 11). [5]) Für היעפים, was sich im A. T. nicht findet, ist vielleicht הַיְעֵלִים 1 Sam. 24, 3 zu lesen. [6]) In den gebräuchl. Ausg., auch in der von Sal. de Norzi steht: הַשְׁלַבִּים. Dieser bemerkt jedoch zu dem Worte: בלא מאריך בה"א בס"ם (בספרי ספרד) ובמקצת ספרים כ"י השי"ן ברגש ובספרים אחרים רפה וכן חבריו שבענין: „Beim ה in השלבים steht kein Metheg in spanischen Ausgaben, u. in einigen mnscr. hat ש Dagesch, aber in andern ist es raphe, u. ebenso dasselbe Wort in demselben cap. [7]) Ebenso ist הַנְשַׁמּוֹת in unsern gew. Ausg. geschrieben, doch in der von Sal. de Norzi

g. וזה המם הרפה ([1] שֶׁרָכבה ([2] על מִפָּעַל או מפעל המַקרה (Ps. 104, 3) המֹהלך (l. c.) המֹכסה שמים. (Ps. 147, 8):

h. וההפרש בין המֹלאה הזרע. (Deut. 22, 9) ובין בבטן המְלאה (Koh. 11, 5) שהוא דגש הוא אז מפני הנשאוי והמונח:

i. ומן הרפיים בַּמֹכשפים (Mal. 3, 5) לַמֹסלה (Jerem. 31, 21) לַמֹמיתים. (Iob 33, 22):

k. ולגעיה בשמות הנודעות בתוכהנת הבר שתעשה התיבה שאחריה דגש ובסוף רפה כמות רפאתי לַמַּים (2 reg. 2, 21) דגש בין מים לַמֹים (Gen. 1, 6) רפה. ומתוק לנפש (Prov. 16, 24) דגש וכל טמא לנפש (Num. 5, 2) רפה ואֶתְּנה ([3] באות שאת שכולו הוא רפה. ולשאת ([4] ולספחת (Lev. 14, 56) בשר חי בַשׂאת. (Lev. 13, 10):

l. וכל דבר אשר תרכב עליו המים דגש. כמו מבשר המלואים. (Exod. 29, 34) הסירה מגבירה. (2 Chron. 15, 16) חוץ משתי תיבות

---

steht הַנְּשָׁמוֹת. Dazu lesen wir die Anmerk.: במקצת ספרים הה"א בלא מאריך והנו"ן בדגש ובס"ס (ובספרי ספרד) הה"א במאריך והנ"ון קלה: „In einigen Büchern steht bei ה kein Metheg und Nun hat Dagesch u. in spanischen Ausg. steht bei ה ein Metheg und Nun hat kein Dagesch."

[1]) l. רפה. [2]) es muß wohl heißen: שֶׁרְּכֻבָה. [3]) viell. וְאַתְּנָה.
[4]) In einigen Bibelausgaben (Polygll. Lond., van der Hooght, Hahn) ist וְלַשְׂאֵת und בַּשְׂאֵת geschrieben; in andern (Döderlein, Bürklin, de Norzi) וְלַשְׂאֵת und בַּשְׂאֵת. Sal. de Norzi bemerkt zu לשאת Lev. 14, 56. הל"מד בלא מאריך והשי"ן רפה וכן ראיתי במקצת הספרים וזהו ג"כ (גם כן) דעת רד"ק במכלול דף נ"א ובתילים מזמור ק"ח וכן כתב בעל א"ת (אור תורה) וגם ר' יונה הביאו עם אחרים שהמשפט בהם ההכבד והוקלו: „Das Lamed hat kein Metheg u. ש ist raphe. So habe ich es in einigen Büchern gesehen, und das ist auch die Ansicht R. D. Kimchi's in Michlol p. 51 und in der Erklärung von Ps. 108. So schreibt auch der Verf. von אור תוֹרָה (Lonsano verfaßte es, herausgeg. ist es im Sammelwerke שְׁתֵּי יָדוֹת Vened. 1615. vgl. pag. 18). Auch R. Jona führt es (cf. Ha Rikmah p. 166) an mit andern Worten, bei denen nach der Regel Dagesch stehen sollte, und es steht nicht". Zu Lev. 13, 10 sagt er außerdem noch: וכ"כ (וכן כתב) המאירי ולוית חן שער א' פ' (פרשה) ט' und so schreibt es Meïri (Don Vidal Menahem b. Sal. Meïri im 13. Jahrh.) in קרית ספר (nur handschriftl. vorhanden) und der Verf. von לִוְיַת חֵן (Imm. di Benevento; herausgegeben ist die Schrift Mantua 1557) Abschn. I. c. 9.

מבציר אביעזר (Jud. 8, 2) והנודע [1] מגבורתם [2] (Ez. 32, 30) אם אמרנו לדוחק המשקל על משקל מבציר ואנו נחפוץ דגש מבירית רפה יעבר וכן אם אמרנו מגברים רפה ואנו נחפץ מגדולים יעבר גם הוא:

ים ואם הצרכתה למילה נקבה ראוי לך להוציא הֵהא שבה. ואם לא תוציאנה יש לך לומר כמות ותחמרהּ בחמר. (Exod. 2, 3) ואנחתהּ (Jes. 21, 2) ויקרא להּ נבח. (Num. 32, 42) לבנות להּ בית. (Zach. 5, 11) ויאמר להּ בעז. (Ruth 2, 14) נעניתי לו בה. (Ez. 14 4):

n. ותאמר ה׳ קָנַנִי [3] (Prov. 8, 22). עֲנָנִי [3] (Ps. 118, 5). כבסֵני (Ps. 51, 4) טהרֵני (l. c.) חוץ מאותיות הסמוכות כמות דָנַני אלהים (Gen. 30, 6) תבעתֵני [4] (Iob 9, 34) הנני בני (Gen. 22, 7) וחבירו ממני והי נו̈ במקרא כולה:

ים ומנו שהוא בלשון אנחנו ובלשון הוא כל שהוא דגש וזה חילוף לכל הלשון. לפי שאנו אמר׳ [5] בלשון הוא ויחננו (Iob 33, 24) דגשי וכן תאכלנו (Deut. 5, 22) רפה ללשון אנחנו ותאכלנו (Deut. 28, 39) דגש ללשון הוא. וכן תתננו (Ps. 44, 12) רפה ללשון אנחנו תננו [6] דגש מאכל לעם לציים (Ps. 74, 14) ללשון הוא. ובזה המקום לעולם תהא דגש סמוך לסגול. והרפה סמוך לצֵרי [7] חוץ מג̇ מקומות הֵננו שהיא קרואה בלשון [8] אנחנו והיא דגשין ובסגול הֶננו עבדים. (Gen. 44, 16) הֶננו לך לעבדים. (Gen. 50, 18) הֶננו ועלינו. (Num. 14, 40) אבל ממנו כשהזכרתי לך כלו דגש. ואנשי מזרח קורין אותו בדגש מה שהיה קרוי על לשון זכהוא [9] וקורין ברפה מה שהיה קרוי על לשון אנחנו:

109 ודע כי כל מילה שתיכנם בתוך הדברים לא תוסיף בטעם כלום כמו אאמצכם במו פי. (Iob 16, 5) טעמו בפי. וכמוהו ידי שמתי למו פי. (Iob 40, 4) טעמו לפי. כמו אפל. (Iob 10, 22) כמו אש. (Ps. 79, 5) במו מדמנה. (Jes. 25, 10 Keri) למו פי. [10]

---

[1]) Vielleicht ist הנודע unächt. [2]) Es ist nun klar, daß die Randbemerkung מבציר אביעזר. מגבורתם, welche sich oben p. 33 Nro. 107 vergl. Anm. 5 im Texte fand, überflüssig ist. [3]) l. קָנָנִי und עָנָנִי. [4]) תבעתַני [5]) d. h. אומרים. [6]) l. תִּתְּנֵנוּ [7]) לַצֵּרִי [8]) am Rande steht dazu: על שם. [9]) l. על לשון הוא. [10]) למו פי ist zu streichen, oder dafür vielleicht ארב למו Iob 38, 40 zu lesen.

למו חרב· (Iob 27, 14) כמו נטע· (Iob 14, 9) סמוך כמוהם·
(Jud· 8, 18) טעמו כהם:

110 ומפארין העברים מדבריהן דברים כתחילתן מסובבות
ואומ׳ [1] באודנו אהודנו ועשו ההא הזה באופני הצירוף ואז תאמר [2]
אהודנו אהודך אהודה [3] אהודכם אהודכן אהודנה אהודנו [4] אהודם
אהודן· וכן אומ׳ [5] ביושיע יהושיע (1 Sam. 17, 47) יהודה לתפלה
(*Neh.* 11, 17) עמים יהודוך· (Ps· 45, 18) ואומ׳ [6] ממנו יהודנו [7] יהודך
יהודה [8] יהודכם יהודכן יהודנו יהודנה יהודם יהודן יהודנו יהודוכם
יהודוכן יהודוה [9] יהודון· ונאמר מן יהושיע אהושיע אהושיעך וכל
הצירוף והסמיכה· ואומ׳ [10] על משקל יהושיע יהופיע וממנו אהופיע·
ואומ׳ [10] יהודיע אהודיע· ואומ׳ [10] אוכיח ואהוכיח אהוכיחך וכל
חכם אהוכיח במלי· ולא לצים משנאי האלהים· מי כהחכם
(Koh. 8, 1) להחכם אשר ישתה דבריו ולא ישתה במזרק דם גפנים·
ומן המפוארין כלהם (2 Sam· 23, 6) ועיניהו (Iob 24, 23) רום ידיהו
נשא· (Hab. 3, 10) ורגלוהי [11] ומעוהי ושולוהי [11] ושפתיהו ושניהו
ואזניהו ופניהו ושוקיהו ואזרועיהו· ומן המפואר תגמולוהי· (Ps· 116 12)
ועל משקלו תחבולוהי תחמולוהי תשלומוהי תעלומוהי· ורבים כאלה·
ומן המפואר יצרנהו (Deut· 32, 10) וארממנהו· (Exod. 15, 2) ומן
המפואר בואו הניעמו (Ps· 59, 12) והורידמו· (*l· c.*) ענבימו [12]
(Deut· 32, 32) וגרשתמו· (Exod. 23, 31) עֻזָמוֹ [13] (Ps· 89, 18) אז
ידבר אלימו באפו· (Ps· 2, 5) ובחרונו יבהלמו· (*l. c.*) תשיתמו·
(Ps. 21, 10) שיתמו נדיבמו (Ps· 83, 12) נסיכימו [14] (*l. c.*)
ישיתמו [15] עלימו [15] (Iob 20, 23) ענבימו [15] כרמימו [15] ובניך הכינמו
ישרים אז תשיתמו והניח בצל גפני כרמימו להריח בשמימו:

---

1) d. h. ואומרים. 2) mir scheint nach תאמר zu fehlen אהודני und das folgende Wort אהודנו punktirt werden zu müssen. 3) l. אהודך. 4) lies אהודנו אהודנה. 5) d. h. אומר. 6) d. h. ואומרים. 7) auch hier fehlt wohl vor יהודני, wie zu punktiren ist, יהודני. 8) l. יהודך. 9) l. יהודום 10) d. h. ואומרים. 11) Vor ורגלוהי fehlt wohl: ועל משקלו; für ומעוהי, ורגלוהי, ושולוהי ist zu lesen: מעיהו ורגליהו und שוליהו. 12) In uns. Ausg. ענבמו; aber ענבימו steht in vielen cdd. K. 13) עזמו. 14) In unsern Ausg. נסיכמו; aber נסיכימו schreiben viele cdd· K. 15) ישיתמו wie כרמימו findet sich im A. T. nicht; vielleicht sind beide Worte unächt, und zwar jenes aus dem vorher-

111 נאמר [1] על עשיתיני שמעתיני השמעתני [2] אֶשְׁמַעֲנוּ [3] אשמיעני ד׳ פנים׃

112 רק אשר תדע [4] עד רדתה׃ (Deut. 20, 20) עד רדת חומתיך׃ (Deut. 28, 52) אמ׳ חכמ׳ [5] ז״ל עד חצות (Mischna Beracoth I. 1) ממושך נכון לפי שהוא מוכרת׃ וכמוהו אכול בשר ושתות יין׃ (Jes. 22, 13) וכמוהו פתות אתה פתים׃ (Lev. 2, 6) ראות רבות ולא תשמור פקוח אזנים׃ (Jes. 42, 20 Keri) וכן וכלות אליהם כל היום׃ (Deut. 28, 32) וכן נעשה מן הסמוך כל מכרת נעשה מן לבנות לה בית (Zach. 5, 11) בְּנוֹת על משקל רבו׳ בנות (Prov. 31 29) ומן לקנות חכמה (Prov. 17, 16) קְנוֹת במשקל שָׁנוֹת שהוא איסוף שנה מכרת וקנות שהוא מן קנים מן הסמוך כפתריהם וקנותם (Exod. 25, 36) ומן לעשות (Gen. 2, 3) עשות ומן לחסות (Ps. 118, 8) חסות׃ ורבים באלה אתה עושה׃ עת שתצטרך לה׃

113 אנא זכרתי הזכרתי אזכור אזכיר זכרתיני הזכרתיני אזכרנו [6] אזכירנו [6] זכרנו הזכרנו נזכור נזכיר׃ אתה ו׳ זכרת הזכרת׃ ד׳ בעתיד זכור הזכיר תזכור תזכיר׃ את שנים בעבר זכרת הזכרת׃ ד׳ בעתיד׃ זכרי הזכירי תזכרי תזכירי׃ אתם׃ שנים בעבר׃ זכרתם הזכרתם׃ ד׳ בעתיד׃ זכרו הזכירו תזכרו תזכירו׃ אַתֵּנָה ו׳׃ זכרתן הזכרתן׃ ד׳ בעתיד׃ זכרונה [7] הזכירנה תזכרנה תזכירנה׃ להוא ד׳׃ ב׳ בעבר׃ זכר הזכיר׃ ב׳ בעתיד יזכיר יזכור [8]׃ להיא ד׳׃ ב׳ בעבר׃ זכרה הזכירה׃ ב׳ בעתיד׃ תזכור תזכיר׃ לָהֶם ד׳ ב׳ בעבר׃ זכרו הזכירו׃ ב׳ בעתיד יזכרו יזכירו׃ להן ד׳ ב׳ בעבר זָכְרוּ הזכירו׃ ב׳ בעתיד תזכרנה תזכירנה׃ הכל מ״ח׃ מהן ד׳ לא אמרן מ׳ ר׳ סעדיה ז״ל נהיו נ״ב והן המילות הפשוטות׃ [9]׃

---

gehenden תשיתמו; dieses aus dem bald folgenden כרמימו durch Unaufmerksamkeit der Abschreiber entstanden. Ebenso ist ענבימו schon da gewesen und hier zu streichen.

[1]) Die Worte אמר על עשיתיני bis ד׳ פנים scheinen mir hier nicht am rechten Platze zu sein; ich halte dafür, daß sie nach Nro. 113 gestellt werden müssen, siehe Anm. 9 hier. [2]) l. השמעתיני [3]) lies אֶשְׁמַעֲנִי. [4]) lies רק עץ אשר תדע. [5]) d. h. אמרו חכמינו. [6]) lies אזכרני und אזכירני. [7]) lies וְכוֹרְנָה. [8]) lies יזכור יזכיר. [9]) Nach הפשוטות, glaube ich, ist ein geeigneterer Platz für die Worte: נאמר על עשיתיני שמעתיני השמעתני (השמעתיני) אֶשְׁמַעֲנוּ (אֶשְׁמְעֵנִי) אשמיעני ד׳ פנים. welche oben № 111 stehen; cf. Anm. 1 hier.

114 ואמר לא יבא על המעשים מן בהוכלמש בלתי הוש׳ ואנחנו נראה כולן שיבואו עליהן מן דין ההלכוא · (Jos. 10, 24) וכי הכצעקתה הבָּאָה(¹ אלי (Gen. 18, 21) מעש עבר · וכמהו השָׁבה משדי מואב (Ruth 1, 22) שהוא מעש עבר. ופתרונו אשר שבה וכשיעבר השבה כן יעבר השמה (¹. (Jes. 51, 10) ודע כי כל מילה הנוסף עליה ראוי להוסיף עליה הבכל·(² וכאשר נאמר השמעה נאמר בשָׁמעה וכשמעה ולשָׁמעה· ויצרף כן באופני התולדה כולה· נאמר כשמענו כשמעוני כשמעתוני (³ כשמעתים· השמענום השמענוכם שפתרונו אשר שמענו אתכם · (⁴ :

115 ואמר בחילופין כי הנון תתחלף בלמד· כדכתיב כי היה דבר המלך נחוץ. (1 Sam. 21, 9) כמות לחוץ · ונעשה נחצתי במקום לחצתי · לפי שנון שבנחוץ מעיקר המילה היא אצלו · ואנחנו נראה כי אינה מעיקרה · ונאמר בפתרונו כי היה דבר המלך חצוי כמו וחצית את המלקוח · (Num. 31, 27) געלתני (⁵ אעבד העברתיך בחטאתיך הוגעתני בעונותיך · בני יצאוני ואינם. כי ארץ הנגב נתתני. כמות נחוץ · ונטור מן יטור · ונדור מן ידור · ונתוץ מן יתוץ· הבן ולמוד :

116 ופירש נערמו מים (Exod. 15, 8) כמו ערמות · כלומ׳ שנעשו כערמות :

117 ופירש ותען להם מרים · (Exod. 15, 21) וענתה להם · ואני אומר כי הוא שבחה׳ וכמוהו כרם חמר ענו לה · (Jes. 27, 2) אשר פירושו ענו אותה · ואמר בן עוזיאל שבחו לה · (Tharg. Jon. zu Jes. 27, 2) והוא האמת :

118 ופירש ארך האבר (Ez. 17, 3) על אברתו · (Deut. 32, 11) ואני אומר כי קיבוץ אבר אֲבָרִים. ואינו כשאומרים אֵיברים :

119 וכן ה׳ הושיעה המלך יעננו ביום קראנו · (Ps. 20, 10)

---

¹) Nun ist deutlich, daß die Randbemerkung ,הבָּאה. השָׁמה מעמקי ים. welche oben p. 33 nach Nro. 107, nach den Worten בשתי נקודות stand, vgl. Anm. 5 daselbst, überflüssig ist. ²) Es muß wohl gelesen werden: בכלם. ³) lies כְּשְׁמַעְתִּינִי. ⁴) Mit diesem Abschnitte hängt genau zusammen Nro. 124. p. 43 vgl. Anm. 2. ⁵) Die hier klein gedruckten Worte gehören nicht hierher, sondern, wie ich glaube, zu Nro. 134 p. 47; siehe daselbst Anm. 5.

ופתרונו כי הוא לשון בקשה. אי [1] אדוננו אי מושיענו אי מֶלך.
שיעננו בכל יום קראנו. וכמוהו מה לך הים כי תנוס. (Ps. 114, 5)
מה לך אי ים כי תנוס ואי ירדן כי תסב לאחור. (cf. l. c.) וראה [2]
בני כי כאשר ההשגות שביסוד ארץ מאפילה לא יוציאו מעיקר אפל. כן
ההשגות שבצלמות לא יוציאו מן צלם. וכמוהו האזינו השמים (Deut. 32, 1)
כלומר שמעו אתם שמים. וכן שמעו זאת הזקנים. (Joel 1, 2) אי
זקנים. וכן מארבע רוחות באי הרוח. (Ez. 37, 9) אי הרוח. ויש לנו [3]
שנעלם ממנו הרבה מן המאמרות שהיינו על שיקולן כמות לי נקם וְשִׁלֵּם כמות
שילום. וכמוהו ולא את הקִיטֵר שהוא כמות קיטור. ואין לַעֲבֹר בהם דרך.
ואם אמר אומר איך יֵאָמֵר כמאמר שיבנה עלי קִטֵּר נאמר שִׁמֵּע מאמר משולש.
והיה ראוי לבנות תשמועה על משקל תלבושת ושמועניה על משקל קדורנית.
וכמוהו קומו השרים משחו מגן. (Jes. 21, 5) אי שרים. היה לו [4] להשלים
מאילו קְעָ לפי שאמר לא מצאתי בלתי קְסֹט. ומאומר הכתוב הבאה והשכה
ושנעלם ממנו שהיה לו להוסיף על השמות עד מתי תתחמקין הבת השובבה
(Jer. 31, 22) אי בת אי שובבה. וכן החרשים שמעו והעורים.
(Jes. 42, 18) אי חרשים ואי עורים. הא הקריאה כמות הדור אתם
ראו. (Jer. 2, 31) אי הדור. ואינו ידיעה כמו הדור הרע הזה
(Deut. 1, 35) לפי שיש בזה המקום הַא הידיעה וְהַא הקריאה [5] בפסוק
אחד והוא ויאמר ה׳ אל השטן יגער ה׳ בך השטן (Zach. 3, 2) הראשון
ידיעה והשיני קריאה:

120 ואמר בכתב צחות לשון הקדש שחיבר בשער ידיעת דגש

---

[1]) Für אֵי schreibt Aben-Esra in Sephat Jether Nro. 91 p. 24 b אוֹ; es ist aber אֵי richtig. Auch im Thalm. B. Rosch haschana 19 a (אי שמים) findet sich אי, wie hier gebraucht. [2]) Auch diese klein gedruckten Worte sind hier am falschen Orte; nach meiner Ansicht müssen sie nach Nro. 124 p. 44 gestellt werden; ich habe sie als Nro. 125 a angeführt, siehe dort die Anm. [3]) Ebenso ist für diese klein gedruckten Worte hier eine ungeeignete Stelle; ich glaube, daß sie nach Nro. 122 angebracht werden müssen; daher siehe p. 43 Nro. 123 a. b. in den Anm. das. [4]) Die Worte היה לו bis על השמות gehören ebenfalls nicht hierher; ich meine, daß sie den Worten folgen müssen, die hier vor ihnen an unrechter Stelle waren; daher siehe p. 43 Anm. c. [5]) Hier finden sich am Rande die Worte: גם שנאמר היושבת בגנים חברים (Cant. 8, 13). נתחבר הא הקריאה והא הידיעה.

ורפה· כל מה שהיה מן השמות מן לשון שאלה בתמהה[1] כמות הגוי גם צדיק (Gen. 20, 4) הזה אחיכם (Gen. 43, 29) הֲדם האנשים· (2 Sam. 23, 17) הֲכל היום· (Jes. 28, 24) וכל הדומה להם. ואמת אמר בזה הדבר· עוד אמר הוץ ממה שהיה האות הראשון בשוא כי יהיה דגש· כאמרך הַכְּצַעקתה· (Gen. 18, 21) הַכְּתֹנת בנך· (Gen. 37, 32) הַלְּבן· (Gen. 17, 14) הֲרב כח· (Iob 23, 6) הֲזבחים· (Am. 5, 25) חוץ מן הַבְסוד[2] אלוה תשמע· (Iob 15, 8) תנאי על תנאי רפה· וזו טעות גדולה לפי שאנחנו שמות תחלת אותותיה שוה והן רפין כאמרך הַכְּזונה· (Gen. 34, 31) הַמְעט ממך· (Iob 15, 11) הַמְעט קחתך· (Gen. 30, 15) הַבְעד ערפל· (Iob 22, 13) הלאל יסכן גבר· (Iob 22, 2) הַלְמענך. (Iob 18, 4)) הַלְעולם. [3]) (Ps. 85 6

---

[1]) lies ובתמהה; nach diesem Worte muß ergänzt werden: הוא רפה. Der ganze Satz ist sehr unklar; Dunasch meint: כל אות הראשון מן השמות שהיה אחר הא מן לשון שאלה ובתמהה הוא רפה:
[2]) Ueber הבסוד siehe oben p. 34 Nro. 128 d. Anm. 4. [3]) Hier müssen nun folgen die in Zeile 1 p. 42 stehenden Worte: הַלְעוֹלמים יזנח ה' (Ps. 77, 8), an die sich dann anschließen die nächsten klein gedrukten Worte: (Gen. 27, 38) הַבְעד הַכְּזונה שראה הַבְרכה אחת היא לך. Von den letzteren Worten ist הַבְעד הַכְּזונה שראה sicher eine überflüssige Glosse und zu streichen; denn הבעד und הכזונה waren schon angeführt und שראה scheint aus dem folgenden כשתראה durch Nachläßigkeit entstanden zu sein. Was endlich das letzte Citat Gen. 27, 38 anlangt, so ist in unsern gebräuchl. Ausg. הַבְרָכָה geschrieben, in der von Sal. de Norzi aber הַבְּרָכָה. Dieser bemerkt dazu: הברכה הה"א בגעיא והבי"ת בשוא לבדו ורפה בספרים מדוייקים וכן הוא במכלול דף ס"א ובמעשה אפוד פ' (פרשה) ל' וברב פעלים לא כמנחת כהן שכתב הבי"ת בשוא פתח „Das ה in הברכה hat Gaja und ב ist mit Schwa simplex punktirt und hat kein Dagesch in den genauern Ausgaben; und so ist auch in Michlol p. 61 geschrieben und in Maaseh Ephod (vgl. oben p. 34 Anm. 4) cap. 30 und in Rab Paalim (verfaßt von Jos. Sarko (zum größten Theil nur handsch.), nicht wie in Minchat Cohen (verf. von Josef b. Senior ed. Kurutshesme bei Constantinopel 1598), wo das ב mit Chateph – Patach punktirt ist."

ורבים כמו זה תחילת אותותיה הַלְעולמים יונח ה׳. [1] מנוקדות בשוה והם רפיין· כשתראה התבונן בני ואת האלהים ירא· ולב טהור לך ברא· וכל דברה על אופניה קרא· הַבְעד הַכְוונה שראה הַבְרכה אחת היא לך. [1]

a. **121** וראה שם גפני לשמה· (Joel 1, 7):

b. **121** וראה ואמרת אליו **השמר** והשקט אל תירא. (Jes. 7, 4) לפי שרב סעדיה נ״ע פירש בו השמר והשתמר· וקידם השמר· ואיך יאמר אחרי כן אל תירא· ואל תירא הוא כמות לא תגור יצא מזה הדבר דברי האומר השמר ואל תשמר וזה פריך· אבל אני אומר שפירושו שקוט על שמריך·· כמו שאנן מואב מנעוריו ושוקט הוא אל שמריו· (Jer. 48, 11) וזה פירוש ראוי לו· ואילו היה ניקוד השמר והשקט אחד כמו כל השמר שבמקרא נקוד בשלוש נקודות תחת המֵם והטעם בשין· וזה נקוד בשתים וטעם המלה על המֵם. הט אזנך ושמע דברי חכמים:

122 ותמהתי מֵאָמרו. כי אמר לא מצאתי בצירוף מילה אחת שיניע מספרם בצירוף [2] קֹסֹט ותהיה קֹע· ואני מברר לשומעים איך יתוסף לו אלפים מן המילות המצורפות מן שמע לפי שאמר בתחילת צירוף פשוטותיה· שמעתי השמעתי במעש שעבר. ובעתיד להבא אשמע אשמיע· וראוי לצירוף הזה שיוסיף במעש שעבר שמע [3]· ופתרונו כמו השמיע· ויוסיף במעש הבא אשמע [4] ופתרונו אשמיע· ועוד יהלך על זה הפירוש כולו· והאומר כי ר׳ סעדיה זצ״ל הניח שמע [3] שהוא כמות **השמיע**· והניח אֲשַמֵעַ [4] שהוא אשמיע· שפתרונו שוה ונסתפק באופן אחד מן השיני· ונשיב בזו הטענה ונאמר· אילו חייב ר׳ סעדיה שלא יבוא מן המילין בלתי שחלפו ביטויו [5] ונשוו [6] טעמיו [5] לא צירף מן מילה יֹטֹ אלף מילה קֹסֹט מילה· ובירור דבַרי [7] כי הביא מה שנתחלף בלשון והשוה בטעמים שהביא המאמרות העומדות שהם לא עברות ולא עתידות· כמות שֶמע [8] ושמוע ושמעונים ושמעינים ושמיעה ומשמע ומשמעת שביטוייהם מתחלפין וטעמיהן

---

1) Siehe die vorige Anm. 2) Nach בצירוף fehlt wohl: יֹטֹ אלף; auch ist vor קֹסֹט und קֹע weggelassen worden לְמַעְלָה מִן. 3) d. h. שִׁמַּע. 4) אֲשַׁמַּע. 5) es soll wohl heißen בטוין und טעמין. 6) lies נשוו ולא oder וחלפו; 7) דְבָרַי 8) שַׁמַּע

שוין וריבוייה ותוספת ההשגות עליה עד שהגיעה אל הפועל העומד מגיעות למעלה מעשרת אלפים מילה [4]

124 ודע [2] כי מצאנו בהוכלמ״ש אילו הו׳ תיבות תרכבנה על המעש שעבר · ממאמר הכתוב ההלכוא אתו (Jos. 10, 24) בהכין לו ההלכו · פתרונו אשר הלכו עמו · ופתרון בהכין (2 Chron. 1, 4) לו שנתכן ותיקן לו · ועל משקל ההלכו נאמר הַשָׁמְעוּ · [3] ויהיה פתרונו כאשר שמעתי [4] המוליכך [5] בשמע [6] ועוד נצרפנו באופני ונאמר בשמעתי · ופתרונו אשר שמעתי וכן בשמעתיך בשמע [7] ובשמעתיכן

---

[4] Nach dem Worte מילה müssen meinem Erachten nach als neuer Abschnitt die Worte ויש לנו שנעלם וגו׳ angebracht werden, welche in № 119 p. 40 zum 2. Male den Zusammenhang unterbrachen und nach den Worten א׳ הרוח gesetzt sind; cf. Anm. 3 daselbst; diesen aber die Worte היה לו להשלים וגו׳ folgen, welche dort zum 3. Male den Zusammenhang störten und nach den Worten א׳ שרים, vgl. Anm. 4 daselbst, stehen, also:

123 a. ויש לנו שנעלם ממנו הרבה מן המאמרות שהיינו על שיקולן כמות לי נקם ושִׁלֵּם · (וְשִׁלֵּם) (Deut. 32, 35) כמות שילום. וכמוהו ולא (הלא) את הַקִּיטֵר (הקִיטֵּר) (Jer. 44, 21) שהוא כמות קיטור · ואין לַעֲבָר (לַעֲבֹר) בהם דרך. ואם אמר אומר איך יֵאָמֵר (יֵאָמֵר) כמאמר שיבנה עלי קִטֵּר (קִטֵּר) נאמר שִׁמַע (שְׁמַע) מאמר משולש:

b. והיה ראוי לבנות תשמועת על משקל תלבושת (Jes. 59, 17) ושמועניח על משקל קדורנית. (Mal. 3, 14):

c. היה לו להשלים מאילו קֶע לפי שאמר לא מצאתי בלתי קִסְּט. ומאומר הכתוב הבאה [a] (Gen. 18, 21) והשבה [a] (Ruth 1, 22) ושנעלם ממנו שהיה לו להוסיף על השמות:

a) Ueber הבאה und השבה siehe oben p. 39 Nro 114.

[2]) Dieser Abschnitt hängt mit Nro. 114 p. 39 zusammen; Dunasch behandelt hier noch einmal die dort besprochene Formenbildung. [3]) הַשָׁמְעוּ [4]) lies אשר שמעו. [5]) המוליכך (Deut. 8, 15), ein hierher nicht passendes Beispiel, scheint einem unkundigen Abschreiber anzugehören; es ist zu streichen und dafür zu lesen: ועל משקל בהכין נאמר. [6]) d. h. בְּשָׁמַע. [7]) lies וּבְשָׁמְעֲתִיכֶם.

ובשמעתין ובשמעתיה ובשמעתים · וכן נאמר בשמעני ובשמענו ובשמעך
ובשמעכם ובשמעו ובשמעה ובשמעם ובשמעך (1 ובשמעתני (2 ובשמעתנו
ובשמעתו ובשמעתהו ובשמעתן (3 ובשמעתנו ובשמעתו ובשמעתן
ובשמעתוני (4 ובשמעתונו (5 ובשמעתיהו ובשמעתוה (6 ובשמעתים
ובשמעתין ובשמענוך ובשמענוה (7 ובשמענוכם ובשמענוכן ובשמענותן (8
ובשמענוה ובשמענום ובשמענון · וכמו זה הערך בתוספת ההא
בהשמענוך ולנקבה בהשמענוה בהשמענוכן שמענוכן (9 · כך תמצא זו
המין כולו · וכן תערכנה בכף ובלמד ובו' תיבות בהוכלמש · ואמר
ר' סעדיה זצ"ל כי לא תרכב על זה הצירוף בלתי הה"א והו"או והשי"ן
והביא על דרך השאלה לא על דרך הידיעה באמרו השמעתי ושמעתי
ששמעתי · ואני כבר פיענחתי בעידותי מן הנמצא בכתוב · כי הן
תיבות כולן רוכבות על העושים בצירופן · ולא יקשה מה שאמרנו
בצירופו בלתי על פתי או קטן :

125 b. צלמות (10 ביטוי מן צלם · עקלתון (Jes. 27, 1) מן עקל . אגרת (11 (Esth. 9, 29) אגר · וכפרת (Exod. 25, 17) מן כפר · וקטרת (Exod. 30, 1) מן קטר · וקדרנית (Mal. 3, 14) מן קדר · ואחרנית (Gen. 9, 23) מן אחור · והארוד מבולן פרשדונה (Jud. 3, 22) מן פרש . משכלת (2 reg. 2, 21) מן שכל · משכורת (Gen. 29, 15) מן שכר · (12 :

126 ואמר כי הייתי כנאד בקיטור · (Ps. 119, 83) כמות נודד ·

---

1) lies וּבְשָׁמְעָן. 2) Es scheint punktirt werden zu müssen: וּבְשָׁמַעְתָּנִי. 3) es soll wohl heißen וּבְשָׁמַעְתָּנִי. 4) lies וּבְשָׁמַעְתִּינִי. 5) lies וּבשמעתִּינִי. 6) lies וּבשמעתִּיהָ. 7) lies וּבשמענְךָ. 8) lies וּבשמענוהו. 9) lies כְּהַשְׁמָעְנוּן. 10) Vor צלמות ביטוי מן צלם sind meines Erachtens nach die Worte einzufügen, welche oben in Nro. 119 p. 40 das erste Mal den Zusammenhang störten und nach כי חסב לאחור daselbst stehen, vgl. Anm. 2 daselbst.

125 a וראה בני כי כאשר ההשנות שביסוד ארץ מאפליה (Jer. 2, 31) לא יוציאו מעיקר אפל. כן ההשנות שבצלמות לא יוציאו מן צלם :

11) Nach אגרת fehlt מן. 12) Mit diesem Abschnitte sind verwandt die Worte: והבנין הגלוי צלמות כמו קדרות (Jes. 50, 3) עלמות (Ps. 9, 1) גבהות (Jes. 2, 11) גבלות (Exod. 28, 22) עצלות (Prov. 31, 27). Sie finden sich unten als Nro. 160 p. 55 vgl. Anm. 6 daselbst.

ואין בכל לשון העברים נאד כמו נודד · ואם היה נאד כמו נודד היה אומר נד כדכתיב נע ונד · (Gen. 4, 12. 14) ופתרן כנאד בקיטור · כמות נאד [1] החלב · (Jud. 4, 19) ואתה יודע כי הנאד בקיטור רע הוא לו · לפי שמשתנה דמותו ממה שהיה אל השחיר · והליחה שבו תתיבש ויִכָּוֵץ · [2] כשנאמר צפד עורם על עצמם יבש היה כעץ · (Threni 4, 8) :

127 ואמר בפתרון כי אין חרצבות למותם · (Ps. 73, 4) כי אין קשר לשחתם ואומרין אולי יהוו בריאים :

128 ופירש במִנִּים ועוגב · (Ps. 150, 4) כמו מינים · דוגמת למינו · (Gen. 1, 11) ואי אפשר לסמוך על זה הפירוש · כי במִנִּים דגש ומינים שהוא קיבוץ מין ברפה אבל נאמר כי הוא כְּלִי [3] מן כלי השיר · ואין עלינו להביא עיקרו ויסודו ומאי זה מילה נבנה :

129 ואמר בפתרון האויב תמו הרבות לנצח . (Ps. 9, 7) מלשון חרבן. ואינו ראוי לפתרו מלשון חרבן שהוא בפתח [4] והוא קיבוץ

---

[1]) In unsern Ausg. ist נאוד geschrieben; aber נאד findet sich auch in vielen cdd. K. [2]) ויִכָּוֵץ [3]) כְּלִי [4]) פתח bedeutet hier חטף פתח cf. oben p. 1. Nro. 2. In unsern gebräuchl. Ausg. ist חֳרָבוֹת geschrieben; in Dunasch's Ausgabe dagegen stand, wie es in 6 cdd. und 7 gedruckten Ausg. De Rossi fand, (vgl. variae lectiones) und wie es die Septuaginta und der syrische Uebersetzer gelesen haben, חֲרָבוֹת. Sal. de Norzi, in dessen Ausg. חֳרָבוֹת geschrieben ist, bemerkt in מנחת שי zu dem Worte: אמר בן לברט כי מצא חרבות בפתח בספר קדמון על כן פירש בו כמו חרבות צורים והנכון בעיני שהח"ת חטוף בקמץ. הרא"בע ור' אליא המדקדק כתב בהגהת שרשים שיש מחלוקת אם הח"ת חטף פתח או בחטף קמץ והוא לשון חרבן ע"כ (עד כאן) ואני מצאתיהו בכל מדוייקים שלפני בחטף קמץ: „Dunasch ben Labrat sagt, daß er חֲרָבוֹת (Ps. 9, 7) mit Patach (Chateph Patach sollte es heißen) in einer alten Ausgabe gefunden habe; deshalb erklärt er es, wie חֲרָבוֹת Jos. 5, 2. Richtig aber scheint es mir, daß ח mit Chateph Kamez geschrieben werde. R. Aben-Esra (im commentar zu Ps. 9, 7) und R. Elia (Levita), der Grammatiker, schreibt in den Glossen zu Kimchi's Wörterbuch (Dav. Kimchi's Lexikon mit Noten ed. Elia Levita Venedig 1546), daß ein Streit obwalte, ob ח (in חרבות) mit Chateph Patach oder Chateph Kamez zu punktiren sei und „Zerstörung" bedeute. Ich habe es in allen genauen Ausgaben, welche ich vor mir habe, mit Chateph Kamez punktirt gefunden."

חרב · ונאמר בפתרונו כי חרבות שלאויב תמו ונכרתו לנצח · כדגמת מה שנאמר לא ישא גוי אל גוי חרב וגו׳ (Jes. 2, 4) וכן אמר בעת שנתדלדלו אויביהן שלישראל · מגן אם יראה ורמח וגו׳ (Jud. 5, 8) התבונן בני ובינה הואל · ושמור מצוות האל :

130 ואמר בפתרון כי יומם ולילה תכבד עלי ידך נהפך לשדי בחרבוני קיץ סלה · (Ps. 32, 4) ותתהפך תכאיבני כחרב שלקיץ · לא נתברר פירוש בחרבוני עד שחילף הבית בכף כשעשה כי בצלם · (Gen. 9, 6) ופתרונו יתברר מבלי חילוף · לפי שהיה באותו העת במדבר יהודה · ואמר נהפך לשדי בחרבוני קיץ נהפך לחלוחית מחיתי [1] בחרבוני קיץ · ופיר׳ [2] לשדי לחלות · כמו לשד השמן . (Num. 11, 8) וזה ברור הוא לא יסתפק בו בן אדם :

131 ופירש צעקו וה׳ שמע · (Ps. 34, 18) על הצדיקים · ואמר כי הוא ישוב על שלפניו · עיני ה׳ אל צדיקים . (V. 16) ואשר ייאות לו · שנאמר כי הוא ישוב על פני ה׳ בעושי רע . (V. 17) שכשהק״בה גוזר על הרשעים גזירות רעות להכרית מארץ זכרם · ואם צעקו והם שבים אליו בכל לבם הוא שומע ומציל אותם מכל צרותם לפי שהוא קרוב לנשברי לב ואת דכאי רוח יושיע . (V. 19) וזה מנוכר וידוע מחסדי יוצרנו יתרומם שמו ויתברך כי אם יגזור על אדם רעה ועשה תשובה וצעק אליו · כי הוא ירחמנו וישוב מחרון אפו מן הרעה שביקש לעשות לו כשעשה לאנשי נינוה וזולתם כשצעקו והתודו ושבו ביטל מהם הגזירה וריחמם · אם לא שויתי ודוממתי נפשי כגמול וגו׳ . (Ps. 131, 2) ואחריו יחל ישראל אל ה׳ . (Ps. 130, 7) ושב מחרון אפו וקצפו עליהם . וכן ראוי לפרש שתי משאות הללו סמוכות מבלי פרודות והוא פני ה׳ בעושי רע ואפעלפיכן צעקו וה׳ שמע · ולא ישוב על שלפניו בלתי על שלאחריו יתכן לסמכו אליו וכן האמת להגיד גודל חסדיו שליוצרנו יתעלה שמו ורוב רחמיו על בריותיו שמכעיסין לפניו · ואם צעקו ושבו מחטאם ונחמו על רעתם כי מכניסם תחת רחמיו :

132 אשרי תבחר ותקרב · (Ps. 65, 5) יש בו מילה צפונה · ופירו׳ [3] אשרי איש [4] תבחר ותקרב · פלגי מים ירדו עיני על לא שמרו תורתך (Ps. 119, 136) פיר׳ [5] על אשר לא שמרו . וכמהו הנה

---

[1] מְחִיָּתִי. [2] d. h. יְפָרֵשׁ. [3] d. h. וּפֵירוּשׁ. [4] l. אשרי אֲשֶׁר.

הגבר לא ישים אלהים מעוזו · (Ps 52, 9) אשר לא ישים · וכן אשרי הגבר [1] לא יחשב ה׳ לו עון · (Ps. 32, 2) אשר לא יחשב . בי יכתירו צדיקים [2] · (Ps 142, 8) :

133 ואמר בפירוש לשון כלביך מאיבים מנהו · (Ps. 68, 24) עשה מנהו כמו מְנָתוֹ כמו מנה אחת אפים · (1 Sam. 1. 5) וזה טעות . לפי שהצירוף מנה מנהו · ושנה שנתו · או תהיה כמו שנֵהו מנהו ולא יעבור. כי בפסוק מילה צפונה מלב והיא תלוק והיא אז פירושו שלשון כלביך תלוק מן האיבים ממנו לומר מן הדם שהקדים זכרו בתחילה . ואמרנו מנהו כמות ממנו כשאמ׳ [3] מנהם (Iob 11, 20) כמות מהם . וזו הסמיכה היא העיקר כסמיכת מן מהם שהוא קיצור אות מן המילה להקיל כשהפיל הא מן כלם להקל ולקצר ועמד על העיקר באמרו כקוץ מונד כלהם (2 Sam. 23, 6) מן הם שהוא לשון זכר :

134 ובנין דברי [4] שנאה סבבוני וילחמוני חנם . [5] (Ps 109, 3) יותר קושי מן בנין עשיתיני [6] ולא אזכר שאמ׳ [7] דבר מן שאילת הכופרים והתשובה עליהם · ואני אומר שראוי לקרות כהבי זה תיקון השגגות :

כי זה אלהים [8] אלהינו הוא ינהגנו על מות . (Ps. 48, 15) ישיבנו לימי עלומים :

---

[1]) In den Ausg. ארם. [2]) Vielleicht ist die Stelle hier aufgeführt, weil Saadias oder Dunasch glaubte, daß כֶּתֶר zu ergänzen sei, wie dies auch die Ansicht anderer Erklärer ist; cf. Aben-Esra's und Kimchi's commentar zur Stelle. [3]) d. h. כְּשֶׁאָמַר. [4]) In unsern Ausg. steht ודברי; aber דברי findet sich auch in 4 cdd. K. [5]) Hier müssen wie ich glaube, die Worte folgen:
געלתני אעבד [a] העבדתיך (l. העבדתני) בחטאתיך [b] הוגעתני בעונותיך. (Jes. 43, 24) בני יצאוני ואינם. (Jer. 10, 20) כי ארץ הנגב נתתני. (Jos. 15, 19) Diese Worte stehen oben p. 39 Nro. 115 nach וחצית את המלקות vgl. Anm. 5 daselbst.
a. d. h. جَعَلْتَنِي أَعْبُدُ und ist die Erklärung des folgenden העבדתני.
b. In uns. Ausg. בחטאותיך; aber בחטאתיך haben viele cdd. K.
[6]) Siehe oben Nro. 102 p. 27. [7]) d. h. שֶׁאָמַר. [8]) Die Worte כי זה אלהים bis לימי עולמים sind eine überflüssige Randbemerkung und zu streichen, siehe p. 48 Nro. 139.

135 כתער מלוטש עשה רמיה · (Ps 52, 4) שהוא כורת מעות. וכמוהו אמ׳ [1] קשת רמיה · (Hos. 7, 16) :

136 בספר [2] כמו ספר · ואמ׳ [1] כמוהו לב לִבָּתֵךְ · [3] (Ezech 16, 30) ;

137 ואומר [*] חלותי היא · (Ps. 77, 11) מן חלאים · שנות ימין עליון · [4] (l. c) :

138 וענותך הרבני. (2 Sam. 22, 36) אמר וענותך מן לשון עניה. והוא מעיד על הנפת הואו :

139 פירי׳ [5] ינהגנו עלמות [6] (Ps. 48, 15) ישיבנו לימי נעורינו כמו ימי עלומינו · ואראה כי בנינו מן ונעלמה מעיני כל חי · (Iob 28, 21) והנתכן לומר בפירושו · שמנהיגינו מנהג נהל לאט צפון ילאה ממנו כל החכמים · ולפי שהניהוג כניהול ולאט ובצפון מאריך ימי הצדיקים אחר קיצורן כשאמר יתברך ויתרומם שמו לעד כי כימי העץ ימי עמי וגו׳ (Jes. 65, 22) ועוד כי הנער בן מאה שנה ימות וגו׳ (Jes. 65, 20) וכאשר יהיה בעל קוצר הימים בן מאה שנה · כן יהיה בעל אורך הימים בן אלף שנה על זה המידה · ועם אורך הימים ירבה זרעם וצאצאיהם יפרחו וידגו · כדכתיב הקטן יהיה לאלף וגו׳ (Jes. 60, 22) ורבים כאלה :

140 ואמר בפירוש או הֲנִסָּה אלהים. (Deut. 4, 34) הקב״ה · עשה אלהים שבכאן קודש · והוא אינו אלא חול · ואין בו ספק · ואם אמר אומר מאין אתה אומר כך · שהנסה מן נסיון · והיה ראוי לומר זולתו. ונשיבהו ונאמר כי זה מצוי בכל המקרא כולו ·

---

[1] d. h. אמר. [2] Für בספר muß, glaube ich, בסֵּרהך Ps. 56, 9 gelesen werden; vgl. hierzu übrigens unten p. 49 Nro. 145. [3] לִבָּתֵךְ [4] Die Worte: שנות ימין עליון scheinen nur zu dem Citat zu gehören und ständen besser vor מן חלאים. [5] d. h. פירוש. [6] In der Randbemerkung p. 47 nach Nro. 134 כי זה אלהים וגו׳ ist fälschlich על מות als 2 Worte geschrieben; es hat es sowohl Saadias, wie Dunasch als ein Wort aufgefaßt, wie es auch hier geschrieben ist. Ueber die Differenz i der Schreibung des Wortes עלמות als ein oder 2 Worte siehe De Rossi: variae lectiones, Sal. de Norzi: מנחת שי zu Ps. 9, 1 und Hupfeld's Erklärung der Psalmen zu 9, 1 und 48, 15. Vgl. zu diesem Abschnitte oben p. 21 Nro. 69. [*] wohl ואמר

קרוי אלהים אחרים. כדכתיב קראו בקול גדול כי אלהים הוא (1 reg. 18, 27) ואשר יברר זה הפירוש. אָמרו או הנסה ופירושו או הנסה אלהים אחרים להוציא גוי מתחת ידי גוי במסות ובאותות וגו׳ (Deut. 4, 34) ככל אשר עשה לכם וגו׳. (l. c.) ובאמרו כך. נתברר שאלהים שבכאן חול. בני וחול וחול. ואל תאמר חול לקדש ולקדש חול. ואל תבהל בני במצוות ובחול. ודבר אמת לעד תנחול נחול:

141 אשמן [1] אכזב. אזכרה. אזרח. אפרח. ואחותי (Iob 13, 17) מן יחוה דעת. (Ps. 19, 3) ואאלפך (Iob 33, 33) מן מלפנו. (Iob 35, 11) ואפרים מן פרי. ואתנה (Hos. 2, 14) מן תנה. ואתמול מן תמול. ואזרוע מן זרוע:

142 וכת׳ [2] ונתקנודו. (Jud. 20, 32) על משקלו נאמר ונשמעודו ונשמעוה ונשמעום. והם נכרים. ונאמר תשמעוהי על משקל תגמולוהי [3] (Ps. 116, 12):

143 הנחמים **באלים**. (Jes. 57, 5) אמר כי הוא מן איל על משכב זכור. ואינו אלא באלילים. כדכתיב ותנאף את האבן ואת העץ. (Jer. 3, 9) לפי שהפרשה כולה אמורה על עבודה זרה ואינו במשכב זכור:

144 ופירש כי דור תהפוכות המה בנים לא **אמן** בם. (Deut. 32, 20) לא אמנה בהם. ואינו כן. בלתי לא נאמן בהם. וריבויו אמונים נוצר ה׳. (Ps. 31, 24) ובמשקלו בטעם אחר האמונים עלי תולע. (Thren. 4, 5) כאמרו בותשלח את אמתה [4]. (Exod. 2, 5) ובמשקל אֵמֻן מן השמות אֵבוּס בר (Prov. 14, 4) ואֵטוּן מצרים. (Prov. 7, 16):

145 ומן השמות הזכרים שעשון נקבות אור אורה. ארז ארזה. לב לבה. ספר ספרה. [5] ענן עננה. ראש ראשה. פחד פחדה. רעד רעדה:

146 בחורי און ופיבסת [6]. (Ez. 30, 17) כמו און. (Gen. 41, 50) והיא אלכסנדריה. לפי שאמר קודם. חול תחול סין ונא תהיה להבקע

---

1) Nach אַשְׁמַן fehlt מִן שָׁמֵן, wie nach אַכְזָב - מִן כָּזָב nach מִן זָכַר - אַזְכָּרָה, nach אֶזְרָח - מִן זָרַח und nach אֶפְרַח - מִן פָּרַח. Vgl. zu diesen Formen oben Nro. 66 p. 20. 2) d. h. וְכָתַב 3) Vgl. oben p. 37 Nro. 110. 4) siehe oben p. 1 Nro. 1. 5) vgl. oben p. 48 Nro. 136. 6) So ist auch ופיבסת in vielen cdd. K. geschrieben; in unsern Ausg. aber findet es sich als 2 Worte וּפִי - בֶסֶת.

ונף צרי יומם · (Ez. 30, 16) ואחריו · ובתחפנחס חשך היום . (V. 18) ואחריו ועשיתי במצרים שפטים [1] (V. 19):

147 והמה משתחויתם (Ez. 8, 16) יתכן להיות כמות משתחוים:

148 וגדופה [2] (Ez. 5, 15) יתכן להיות כמות והיית [3] ואת העיר הזאת תשרף באש . (Jer. 38, 23) יתכן תשרף [4] · השליכהו אל היוצר הוה· [5] (Zach. 11, 13) אמר בן קריש יתכן להיות אל בית האוצר· כמות אוצר ה' יבוא : (Jos. 6, 19):

149 והצדתי להם למען ימצאו · (Jer. 40, 18) יתכן ימצאו ביד אויב כדכתיב הנה [6] אנכי ממציא את האדם איש ביד רעהו וביד מלכו ולא אציל מידם · (Zach. 11, 6):

150 a: ואמר לצור עת נשברת מים [7] (Ezech. 27, 34) יתכן נשברת לפי שהדבר עמה הוא · ושד בהמות יחיתן (Hab. 2, 17) יחיתך · לפי שהדבר עמו הוא · ובאשת נעוריך אל יבגוד · (Mal. 2, 15) אל תבגוד · וכמוהו וישר אל מלאך ושם ידבר עמנו· (Hos. 12, 5) עמו · כימי צאתך מארץ מצרים אראנו· (Mich. 7, 15) הראנו · [8] ותשליך במצולות ים כל חטאתם · (Mich. 7, 19) חטאתנו · אם לא נכחד קימנו ויתרם . (Iob 22, 20) קימם · להכרית קומתם ויקומם. וכמהו אשה יראת ה' (Prov. 31, 30) יראת אל · וכמהו כי יבשו מאלים [9] אשר חמדתם . (Jes. 1, 29) כי תבשו · וכמהו ואולם כלם תשובו ובאו נא · (Iob 17, 10) כלכם תשובו · ה' חננו [10] לך קוינו היה זרועם· (Jes. 33, 2) זרועני · ובא ה' אלהים [11] וכל [12] קדשים עמך. (Zach. 14, 5) עמו · ראות רבות ולא תשמור פקוח אזנים ולא ישמע · (Jes. 42, 20) כמו תשמע · כל ראש קרחה [13] וכל כתף

---

1) lies ועשיתי שפטים במצרים. 2) Bei dieser citirten Stelle fehlen die beiden vorhergehenden Worte וְהָיְתָה חֶרְפָּה; denn auf וְהָיְתָה grade kommt es an. 3) וְהָיִית. 4) תִּשָּׂרֵף. 5) הוה ist zu streichen. 6) In unsern Ausg. ist והנה geschrieben; aber הנה findet sich auch in 6 cdd. K. 7) lies מִיַּמִּים. 8) תַּרְאֵנוּ oder הֶרְאֵנוּ. 9) In unsern Ausg. מֵאֵילִים; aber מאלים kommt auch in vielen cdd. K. vor. 10) In den Ausg. חָנֵּנוּ. 11) In unsern Ausg. אֱלֹהַי; aber in 3 cdd. K. steht dafür auch אֱלֹהִים. 12) Unsere Ausg. haben כל; aber וכל findet sich auch in sehr vielen cdd. K. und in cdd. De Rossi's 13) lies מֻקְרָחָה.

מרוטה · (Ez· 29, 18) כנף · וכן ועפו בכתף פלשתים · (Jes· 11, 14)
בכנף . שתי כתפות. (Exod· 28, 7) כנפות. ואם לא יגאל· (Ruth 4, 4)
הגאל· לכן הנני יוסיף לחפלא · [1] (Jes· 29, 14) אוסיף . והדפתיך
ממצביך [2] וממעמדך יהרסך · (Jes. 22, 19) אהרסך · משובה
ישראל הולכה היא ותזני שם · (Jer· 3, 6) ותזן שם · כמו ותזן אהלה ·
(Ez. 23, 5) לפי שהוא הגדה · ולא תאמר ותזני אלא למי שתדבר
אליו · הנני יוסיף על ימיך . (Jes. 38, 5) אוסיף :

6. יחיד ורבים· כי יסיר את בנך מאחרי ועבדו. (Deut. 7, 4) ועבד.
וכן אביך הראשון חטא . (Jes. 43, 27) אבותיך הראשונים· היפלו
ולא יקומו אם ישוב ולא ישוב · (Jer· 8, 4) אם ישוב ישראל ולא ישוב
ה' מחרון אפו · [3] כי אלהים קדושים· (Jos· 24, 19) קדוש · ישמח
ישראל בעושיו · (Ps. 149, 2) בעושו · ויבא [4] אלי אנשים·
(Ez. 14, 1) ויבא [5] עבדי המלך חזקיהו . (Jes· 37, 5) ואל אדמת
ישראל לא יבא [6]. (Ez· 20, 38) עדיו יבא [6] ויבשו כל הנחרים בך. [7]
(Jes· 45, 24) כי מצפון יבא [6] לה שודדים [8] · (Jer· 51, 48) כי לא
מצאתם בידי מאומה ויאמר עד [9] · (1 Sam 12, 5) ויקח חזקיהו את
הספרים מיד המלאכים ויקראהו . (Jes. 37, 14) ויקראם · עמל

---

[1]) Unsere Ausg. bieten לְהַפְלִיא; aber להפלא haben auch 6 cdd. K. [2]) ממצביך ist auch in mehreren cdd. K. geschrieben, in unsern Ausg. dagegen: מִמַּצָּבְךָ. [3]) Nach dem, was hier von der Stelle Jer. 8, 4, welche Aben-Esra in Sephat Jether nicht angeführt hat, bemerkt ist, steht sie nicht am passenden Orte; doch ist es möglich, daß der Plural der verben היפלו und יקומו urgirt und von ihm gesagt werden sollte, er stände anstatt des sing. was aus irgend einem Versehen weggeblieben ist. [4]) In uns. Ausg. וַיָּבוֹאוּ, doch kommt dafür ויבא auch in sehr vielen cdd. K. vor. [5]) In unsern Ausg. findet sich sowohl Jes. 37, 5, wie in der Parallelstelle 2 reg. 19, 5 וַיָּבֹאוּ; jedoch findet sich zu Jes. 37, 5 in 2, zu 2 reg. 19, 5 in 4 cdd. K. auch ויבא. [6]) In unsern Ausg. steht auch hier יָבוֹא, doch haben sehr viele cdd. K. יבא. [7]) lies בו. [8]) In uns. Ausg. הַשּׁוֹדְדִים. [9]) Wie bei den Stellen: Ezech. 14, 1, Jes. 37, 5, Ezech. 20, 38, Jes. 45, 24, Jer. 51, 48 die Bemerkung fehlte, daß ויבא und יבא für ויבאו und יבאו stehe, so hier, daß ויאמר anstatt ויאמרו gesetzt sei.

הכסילים תיגענו ; (Koh. 10, 15) תיגעם · ואשלחם[1] בשרירות לבם
ילכו במו׳[2] · (Ps. 81, 13) ילך׳[3] ילכו מחיל אל חיל יראה · (Ps. 84, 8)
יָבֹאוּ[4] · עליו בשמים ירעם[5]. (1 Sam. 2, 10 Keri) מצדיקי רשע
עקב שחד[6]. (Jes. 5, 23) נסו ואין רדף רשע[7] · (Prov. 28, 1) מאנה
להנחם על בניה כי איננו[8]. (Jer. 31, 15) להושיעני ונגינותי
ננגן.[9] (Jes. 38, 20) הדרכי לא יתכנו בית ישראל הלא דרכיכם לא
יתכן[10] · (Ez. 18, 29) יהי אחריתו להכרית בדור אחר ימח שמם[11] ·
(Ps. 109, 13) וקבל היהודים[12] · (Esth. 9, 23) יחפרו בעמק ישיש[13]
בכח יצא לקראת נשק[14]. (Iob 39, 21) כי ליום איד יחשך רע ליום
עברות יובלו[15]. (Iob 21, 30) התוציא מזרות בעתו. (Iob 38, 32)
בעיתו · ישפק עלימו כפימו · (Iob 27, 23) כפיו · ישר יחזו פנימו ·
(Ps. 11, 7) פניו[16] :

---

1) Für ואשלחם, welche Lesart auch od. K. 40 darbietet, ist ohne Zweifel ואשלחהו zu lesen, wie es in uns. Ausg. steht. 2) d. h. במועצותיהם. 3) Für ילך, welches hier leicht durch Unaufmerksamkeit der Abschreiber entstehen konnte, scheint mir ואשלחם gesetzt werden zu müssen; denn meinte Dunasch, ילכו stände statt ילך, so müßte auch לבם statt לבו und במועצותיהם statt במועצותיו stehen. 4) יֵרָאוּ. 5) Hier fehlt die Bemerkung Dunasch's, עליו stehe anstatt עֲלֵיהֶם. 6) Nach meiner Ansicht ist die Stelle unvollständig angeführt, und das Wort, worauf es ankommt, weggelassen worden; es ist מִמֶּנּוּ am Ende des Verses, von welchem Dunasch glaubte daß es für מֵהֶם stände. 7) Hier ist nicht angegeben, daß נסו anstatt נם gesetzt sei und 8) איננו anstatt אינם. 9) Auch hier fehlt die Bemerkung Dunasch's: לְהוֹשִׁיעֵנוּ וּנְגִינוֹתֵינוּ. 10) Es ist nicht bemerkt, יתכן stehe für יתכנו, und 11) שמם für שמו, 12) וקבל für וקבלו 13) In unsern Ausg. ist וישיש geschrieben. 14) Hier ist nicht gesagt, daß יחפרו statt יחפר und 15) daß יובלו statt יובל gesetzt sei. 16) Nach ופניו sind, wie ich glaube, die Worte einzufügen: תאשם שמרון כי מרתה באלהיה בחרב יפלו ועולליהם ירוטשו והריותיו יבוקעו (Hos. 14, 1). Diese Stelle, wohl ursprünglich eine Randbemerkung, steht im mnscr. nach den Worten: חרובת ארעא Nro. 151 p. 54 vgl. Anm. 2 daselbst. Sie scheint mir angeführt, weil in ihr nach Dunasch's Ansicht יפלו statt תפל, עולליהם statt עוֹלָלֶיהָ, והריותיו statt וְהָרִיּוֹתֶיהָ steht. Uebrigens findet sich in unsern Ausg. עלליהם, aber ועולליהם haben mehrere cdd. K.

ויש לנו מילין שתעשה הזכר נקבה והנקבה זכר · פעם זכר ונקבה · אך הפעם הזה · (Jud. 16, 28) בפעם הזאת · (Exod. 8, 28 u. o.) הלהן תשברנה [1] עד אשר יגדלו. (Ruth 1, 13) עמדתם על חרבכם עשיתן תועבה · (Ez. 33, 26) וישלח ישראל [2] · (Jud. 11, 17. u. o.) ותשלח ישראל · ותערוך ישראל · (1 Sam. 17, 21) ואמרת [3] ה' אתה דברת אל המקום הזה כי שממות עולם תהיה. (Jer. 51, 62) אדין [4] זכר ונקבה · קהלת זכר ונקבה · ואש · ושמש · [5] והרסתי את הקיר אשר טחתם תפל והגעתיהו אל הארץ ונגלה יסודו ונפלה וכליתם בתוכה. (Ez. 13, 14) קיר זכר ונקבה · קח [6] את כום היין החמה והשקית [7] אותו. (Jer. 25, 15) כום אחותך תשתי העמוק' [8] והרחבה · (Ez. 23, 32) יד הוא והיא · מקום [9] זכר ונקבה. לשון. זכר ונקבה · רוח · זכר ונקבה · שה · זכר ונקבה:

כי יהיה [10] נערה בתולה · (Deut. 22, 23):

151 ומן פירסום טעותו זצ"ל פתרונו בעברת ה' צבאות נעתם ארץ · (Jes. 9, 18) נעה ארץ · כמו נע ונד · (Gen. 4, 12) לא יתכן לעשות ניע כמו נעתם · עד שיעשה נח וינוח מן נחתם · מן [11] נס וינוס מן נסתם · וזה לא יתכן לדבר כן · אבל אני אומר שנעתם

---

[1]) Die Worte הלהן תשברנה bis עשיתן תועבה scheinen mir hier nicht an der rechten Stelle zu stehen; geeigneter wäre für sie der Platz etwas weiter unten vor den Worten כי יהיה vgl. Anm. 10 hier [2]) Vor וישלח ist zu ergänzen: ישראל. זכר ונקבה. [3]) Vor ואמרת sind nach meiner Ansicht die etwas weiter unten klein gedruckten Worte: מקום. זכר ונקבה zu setzen. [4]) lies ארץ. [5]) Sowohl vor ואש, wie vor ושמש ist zu ergänzen: זכר ונקבה und ebenso [6]) vor קח die Worte כום. זכר ונקבה. [7]) In uns. Ausg. steht והשקיתה; aber והשקית bieten auch viele cdd. K. dar. [8]) d. h. העמוקה. [9]) Die Worte מקום. זכר ונקבה gehören vor die Worte ואמרת ה', die etwas weiter oben stehen, vgl. Anm. 3. [10]) Vor כי יהיה würde meiner Ansicht nach ein besserer Platz sein für die Worte: הלהן תשברנה bis עשיתן תועבה, welche etwas weiter oben sich findet, vgl. Anm. 1 hier. Die Stellen Ruth 1, 13, wie Ez. 33, 26 sind angeführt, weil nach Dunasch's Ansicht in jener הלהן statt הלהם; in dieser עשיתן statt עשיתם geschrieben ist. Die Stelle dagegen Deut. 22, 23 ist citirt, weil יהיה für תהיה stehe. [11]) מן ist zu streichen.

מילה משולשת עתם המה יסודתיה · ומשקל נעתם מן הדבר נסתם מן סתם סתמום · (Gen. 26, 15) ונחתם מן חתם . ונחתך מן חתך · ונחתר מן חתר . ונעתר מן עתר · וכן נעתם מן עתם לבדו אין לו דומה בכל המקרא· יפורש על מה שיתכן לו במקומו כשפירש בו ר' יונתן בן עוזיאל ז"ל חרובת ארעא[1]

תאשם שמרון[2] כי מרתה באלהיה בחרב יפלו ועולליהם ירוטשו והריותיו יבוקעו . (Hos. 14, 1) .

152 מן האותיות החסרות· ועשה אָח מאחת[3] מאלה[4]. (Ez. 18, 10) אמר בו התרגום ויעביד לאחוה·[5] וכן ראוי לו· ועלתה כיאור כאור[6]· (Am. 8, 8) נצרה על דל שפתי (Ps. 141, 3) על דלת. הרה ללת. (1 Sam. 4, 19) ללדת · ולא יָהֵל שם ערבי. (Jes. 13, 20) יאהל . וירב בנחל. (1 Sam. 15, 5) ויארב בנחל · שרשת גבלת : (Exod. 28, 22) שרשרת · וסיפוניא. (Dan. 3, 10) וסימפוניא · לוינו כסף למדת המלך . (Neh. 5, 4) מדת עבר נהרה. (Esra 6, 8) מנדה בלו . (Esra 4, 13; 7, 24) שמענו גאון מואב גא . (Jes. 16, 6) גאה . בלבת אש · (Exod. 3, 2) בלהבה אש · ולא יתכן לומר כי הוא בתוך לֵב האש . לפי שלא נקדם זכר האש · ועוד לפתוח הל' בפתח · לפי שמה אמוכה לבתך (Ez. 16, 30) הל' בו שבור . ולפי שֶׁנִּדְבֵּר[7] עם אברהם וזולתו על ידי המלאך ולא באש נגלה להם · לפי כן נתברר כי לבת להבת צריך לומר : צר ואור. (Jes. 5, 30) צהר ואור כי בול הרים ישאו לו . (Iob. 40, 20) לבול עץ . (Jes. 44, 19) יבול·

---

[1]) In den meisten Targumausg. steht richtiger: חרוכת ארעא; nur im Targum der Amsterdamer Polyglotte findet sich auch: חרובת ארעא. [2]) Nach meiner Ansicht gehören die Worte: תאשם שמרון bis והריותיו יבוקעו zu Nro. 150 b. p. 52, vgl. Anm. 16 daselbst. [3]) In unsern Ausg. ist מאחד geschrieben, jedoch haben mehre cdd. K. und De Rossi's, wie auch mehrere Ausg. מאחת, cf. De Rossi: var. Lect. .Sal. de Norzi übrigens bemerkt zur Stelle, daß in den meisten Büchern מאחד stehe, und nur in einigen מאחת am Rande sich finde. [4]) Ich glaube, daß nach מאלה die Bemerkung fehlt, אח sei anstatt אחד geschrieben, die Worte aber: אמר בו התרגום ויעביד לאחוה einem Abschreiber angehören und zu streichen sind. [5]) lies לאחוהי. [6]) Es muß heißen: ועלתה כאור (Am. 8, 8) כיאור. [7]) שֶׁנִּדְבַּר.

ודבר חד את אחד. [1] (Ex. 33, 30) ושפטתי בין שה בריה. (Ex. 34, 20) בריאה. ואת בניהם כלו בבית. (1 Sam. 6, 10) כלאו. הן תוי שדי יענני. (Iob 31, 35) תאוי. ברחץ הליכי בחמה. (Iob 29, 6) בחמאה. מקרני [2] רמים. (Ps. 22, 22) ראימים. כי על יום טוב בָנו. (1 Sam. 25, 8) באנו. סותה (Gen. 49, 11) כמו כסותו. לביא אותו בבלה. (Jer. 39, 7) לביא בית ה׳. (2 Chron. 31, 10) להביא. ואלהי ישראל יתן את שלתך (1 Sam. 1, 17) שאלתך. שקר מזין. (Prov. 17, 4) כמו מאזין:

153 ואמר מטרף בני עלית. (Gen. 49, 9) העלית בני מטרף. ואמר המתרגם. ברי נפשך סליקת [3]. ואמה אי אפשר אלא העלית:

154 ואמר בסדם אל תבא נפשי עקרו שור. (Gen. 49, 6) חומה. כמו אדלג שור. (Ps. 18, 30):

155 ואמר עד כי יבא שילה. (Gen. 49, 10) אשר לו [4]:

156 ולו יקהת עמים. (Gen. 49, 10) יתקהל עמים:

157 יששכר חמוד גרם. (Gen. 49, 14) בגוף [5] ולא חמור ממש. וזה לא יתכן. ואמר בנימן כזאב ודן כנחש:

158 מנוחים ומנוחות מן למנוחייכי. [6] (Ps. 116, 7):

159 ופירש למנצח על יונת אלם רחוקים. (Ps. 56, 1) כמו לא תונו. (Lev. 19, 33):

160 והבנין [7] הגלוי צלמות כמו קדרות (Jes. 50, 3) עלמות (Ps. 48, 15) גבהות (Jes. 2, 11) גבלות (Ex. 28,22) עצלות (Prov. 31, 27):

161 ותחתונים ותחתוניות אשתחוה (Ps. 5, 8) משתחוה. (Jes. 37, 38):

162 ואמר באחז מלך יהודה. וגם את בנו העביר באש. (2 reg. 16, 3) ואחריו ויזבח ויקטר (V. 4) אז עלה [8] רצין מלך ארם. (V. 5):

---

1) Nach אחר fehlt die Bemerkung, daß חד für אחד geschrieben sei. 2) In uns. Ausg. ומקרני; doch findet sich מקרני auch in cd. 39. 216, K. 3) In den Targumausg. סליקתא. 4) vgl. oben p. 19 Nro. 61. 5) lies כגוף. 6) Die Worte מנוחים bis למנוחייכי hängen wohl mit Nro. 105 p. 31 zusammen; siehe daselbst Anm. 4. 7) vgl. oben p. 44 Nro. 125 b. Anm. 12 8) In unsern Ausg. עָלָה; aber עלה findet sich auch in cd. 115. 145. K.

163 כי עוד מעט מזער **תכליתם** [1] (Jes. 10, 25) אכלה אותם:

164 והחרים ה' את לשון ים מצרים . ואמר [2] **בעים** רוחו . (Jes. 11, 15) שיפוך [3] מן רוחו : ועיקרו מן עים :

165 ואמר כי כוכבי השמים **וכסיליהם** (Jes. 13, 10) ומזלותם :

166 ואמר לבי למואב יזעק **בריחיה** . [4] (Jes. 15, 5) מנוסה . **יעוערו** . (l. c.) יפחדון :

167 שלחו כר . (Jes. 16, 1) שולחין בכר .

168 משא דמשק . מוסר מעיר . מעי **מפלה** . (Jes. 17, 1) זה יעיד על זמת אולת חטאת [5] (Prov. 24, 9) :

169 ואמר פיר' [6] וה' **האמירך** היום . (Deut. 26, 18) פֶּחָה [7] כמו בראש אמיר. (Jes 17, 6) ואמר בספר האגרון שלו כי הוא שיהיה למעלה קרוי אמיר. בנוהג שבעולם שהמלכים הם העולים למעלה מבני אדם :

170 **החמנים** . (Jes. 17, 8) לשון אלילים פירש בו . והם שעושים אותן [8] עובדימו עוזרים . ומהן אמרו הקהל חזן על משקל חמן . לפי שחזן מן חזה וחמן מן חמה . והוא עברי מעורב בארמי . וכמות שנופלת ההא משתי מילות אילו כן חמן מן המילין המשולשין ומילת נעמן מן המשולש :

171 ופירש וחתו ובשו מכוש **מבטם** . (Jes. 20, 5) מבטחם . ואינו כן . וכמהו הנה כה מבטנו . (Jes. 20, 6) :

172 ואמר [9] **מה** לך פה **ומי** לך פה . (Jes. 22, 16) כי מילתו תפל על היות [10] וזולתן . ומילת מי לא תפל על [11] אדם ועל חי . ואמר דונש [12] כי מי יפל על החי הממלל וזולתי הממלל והוא מצוי

---

1) Unsere gebräuchl. Ausg. bieten תבליתם, doch kommt auch in 3 cdd. K. und einigen De R., wie in mehreren Ausg. תכליתם vor, cf. De R. var. lect. 2) ואמר muß, wie ich glaube, vor והחרים stehen. 3) Es muß vielleicht שיכוך heißen, wie auch in Sephat Jether p. 32 a Nro. 148 gelesen wird. 4) vgl. oben p. 4 Nro. 11. 5) siehe oben p. 7 Nro. 22. 6) lies כְּפֵירוּש. 7) פֶּחָה cf. oben p. 16. Nro. 50. 8) lies אותם. 9) vgl. oben p. 15 Nro. 47. 10) lies חיות. 11) Es muß heißen: לא תפל אלא על. 12) Die Worte ואמר דונש mögen wohl einem Abschreiber angehören, der eine Randbemerkung von Dunasch's Hand so anführte.

במקרא. דכתיב ומי [1] פשע יעקב הלא [2] שמרון? ומי במות יהודה הלא [2] ירוש'. (Micha 1, 5) וכן מי אנכי ומי חיי. (1 Sam. 18, 18):

173 ואמר ישעיה אבל תירוש אומללה גפן נאנחו כל שמחי לב. (Jes. 24, 7) ואמ' בשכן על משקל שמת שכניה. (Jer. 50, 40):

174 ואמר בפירוש אפאיהם. (Deut. 32, 26) שהוא מן לשון אף. ואילו היה כן · היה אומר אאפיהם. אבל אומר שהוא מן פאה:

175 ואמר הלומי יין. (Jes. 28, 1) התמידין על היין והם נהלמים בו. כמו והלמה סיסרא. (Jud. 5, 26) וכמו הלמו שרוקיה. (Jes. 16, 8)

176 ואמר בשובה ונחת תושעון. (Jes. 30, 15) כמו בתשובה

177 ואמר בה' ו' [3] פסוקיו. כי הם זוגות. אי אפשר לראשון אלא גם השני עמו ותלוי בו. כמות ה' הטוב יכפר בעד · (2 Chron. 30, 18) ואחריו כל לבבו הכין. (V. 19) ואחר ודברתי על הנביאים. (Hos. 12, 11) ואחריו אם גלעד און · (V. 12) והאחר השמר לך ושמר נפשך. (Deut. 4, 9) ואחריו יום אשר עמדת. (V. 10) והוא כאשר אמר באמת· בלתי טעה בשני פסוקין שאינן סמוכין. והוא את שלש הערים תתנו· מעבר לירדן וגו'. (Num. 35, 14) ואחריו לבני ישראל. (V. 15) ואמר כי זה השני תלוי בראשון שאחריו. [4] ואינו כך בלתי עומד בעצמו מאמירתו לבני ישראל ולגר ולתושב בתוכם תהיינה:

178 ואמר להנפה גוים בנפת שוא. (Jes. 30, 28):

179 ואמר וברד ברדת היער ובשפלה השפל העיר. (Jes. 32, 19) ובעת הברד תִּבָּרֵד [5] היער שלהן. ובעת החום תחום עם עירהם. ואמר כי העיקר בו וישפל. ואחר כן העיד כי בלשון משנה · שלפי קציר [6] ועשאם פינת הקציר ואמר כי הוא דימיון כחום קציר ועשאו מן המילין המהופכין שלפי האור [7] דמה אֵליה שלפי קציר שבמשנה:

---

[1]) In den Ausg. מי; aber cd. K. 201 hat auch ומי. [2]) In unsern Ausg. steht הלוא; aber in sehr vielen cdd. K. findet sich הלא. [3]) Es ist wohl zu lesen בה'; vgl. Joseph ben Elieser's ha-Sefaradi Supercommentar צָפְנַת פַּעְנֵחַ zu Aben-Esra, zu Gen: 23, 17. 18. Er ist unter dem Titel: אֹהֶל יוֹסֵף gedruckt u. findet sich in dem Sammelwerke מַרְגָּלִיּוֹת טוֹבָה von Jekutiël b. Nachum Amsterd. 1722. [4]) es muß wohl heißen: שֶׁלְּפָנָיו. [5]) תִּיבָּרֵד. [6]) Thalm. B. Jebamoth 116 b. [7]) Es scheint gelesen werden zu müssen: תשפל העיר.

180 ואמר כנלתך (Jes. 33, 1) מלשון לאות. כמו וילאו (Gen. 19, 11) בקיצור האלף:

181 ואמר אראלם (Jes. 33, 7) רפבא נמלים הממהרין פדרך. והיא לבדה במקרא. ([1] :

182 ואמר והיה השרב (Jes. 35, 7) ונוה צמאון לאגם:

183 ואמר וישלח מלך אשור את רבשקה מלכיש בחיל כבד. (Jes. 36, 2) וכמהו במקרא כיין הטוב. (Cant. 7, 10) :

184 המלך אשור (Jes. 36, 16) כמו הארון הברית. (Jos. 3, 14) וכמו כל העם הארץ ([2] (Ez. 45, 16) וכן כל ([3] העם המלחמה (Jos. 8, 11) וכן כי אתם באים אל הארץ כנען. (Num. 34, 2) :

185 ואמר שאננך (Jes. 37, 29) כמו בשוח:

186 מה אדבר ואמר לי (Jes. 38, 15) לא אדבר:

187 אדדה כל שנותי ([4] (Jes. 38, 15) אנדה שנתי מן שינה:

188 כיולדה אפעה (Jes. 42, 14) אין לו חמה. ([5]

189 ואמר כי נשבעתי יצא מפי צדקה וגו' (Jes. 45, 23) ואחריו פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ וגו' (Jes. 45, 22) :

190 ואמר עמדי נא בחבריך וגו' (Jes. 47, 12) ויאמר לך עמדי נא בחבריך וגו' ([6]

191 ואמר יתכן לדאות באספה ([6] פעל ופעל. כמו מה הו בגי ד (Jes. 49, 17) והיווק זו. הלא ([7] הוא אביך קנך (Deut. 32, 6) כמות קונך:

---

[1]) cf. oben p. 18 Nro. 57. [2]) lies הארץ. [3]) In den Ausg. וכל. [4]) שנתי statt שנותי, wie in uns. Ausg. steht, haben auch viele cdd. K. [5]) ich glaube, daß es heißen muß: אין לו חבר oder אין לו דומה. [6]) Vielleicht ist zu lesen: בשתי לשונות oder על שתי לשונות. [7]) In den Ausg. הלוא; aber הלא kommt in sehr vielen cdd. K. vor:

Des leichteren Verständnisses wegen folgt hier Nro. 119. noch einmal mit Weglassung der Stellen, welche dort am unrechten Orte stehen und den Zusammenhang stören.

---

192 וכן ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו · (Ps. 20, 10)
ופתרונו כי הוא לשון בקשה · אי ארוננו אי מושיענו אי מלך·
שיעננו בכל יום קראנו · וכמוהו מה לך הים כי תנוס . (Ps. 114, 5)
מה לך אי ים כי תנוס ואי ירדן כי תסב לאחור · (cf. l. c.) וכמוהו
האזינו השמים (Deut. 32, 1) כלומר שמעו אתם שמים. וכן שמעו
זאת הזקנים . (Joel 1, 2) אי זקנים. וכן מארבע רוחות באי הרוח.
(Ez. 37, 9) אי הרוח· וכמוהו קומו השרים משחו מגן . (Jes. 21, 5) אי
שרים . עד מתי תתחמקין הבת השובבה (Jer. 31, 22) אי בת אי
שובבה. וכן החרשים שמעו והעורים . (Jes. 42, 18) אי חרשים
ואי עורים. הא הקריאה כמות הדור אתם ראו · (Jer. 2, 31) אי
הדור · ואינו ידיעה כמו הדור הרע הזה (Deut. 1, 35) לפי שיש
בזה המקום הא הידיעה והא הקריאה בפסוק אחד והוא ויאמר ה' אל
השטן יגער ה' בך השטן (Zach. 3, 2) הראשון ידיעה והשני קריאה:

Berichtigungen und Ergänzungen.

Seite 1 Nro. 1 Zeile 2, u. Seite 28 Zeile 5 v. u. fehlt zu רפי die Anm. sonst: רפה.

„ „ „ „ „ 6 lies החיבה.

Anm. 1 lies וּמָרֵנוּ statt וּמוֹרֵנוּ; מָרֵנוּ punktiren nehmlich die älteren Rabbinen von dem Chald. מָרֵי „Herr."

Zu Anm. 3. בי״ר, was im Texte steht, ist, wie mir Herr Dr. Geiger mitgetheilt hat, richtig und heisst בירבי, welches im Jerusal. Dialekte gewöhnlich anstatt בֶּן־רַבִּי vorkommt. Vielleicht ist בירבי gleich בִּיר רבי (בַּר).

Seite 2 Nro. 5 Zeile 3 lies לחבירין statt לחבירין.

„ 3 „ 6 „ 10 fehlt nach ויצטירו; Jos. 9, 4.

„ „ „ „ „ 12 lies הדט und הז statt הדט und הז.

„ „ „ 7 „ 6 „ מתחת statt מתהת.

„ 4 „ 11 „ 9 „ ומנחתיה statt ומנחתיה.

„ 5 Anm. 3 lies בֶּגֶד statt בְּגֶד.

„ 6 Nro. 18 Zeile 1 lies אסיך statt אסוך.

„ 7 „ 20 „ 5 „ ממונן statt ממונו.

„ „ „ 22 „ 7 „ האוילים statt והאוילים.

„ 8 „ „ „ 1 fehlt zu בנינה die Anmerkung: genauer: בנינם oder בנינן

„ „ „ 23 „ 6 ist viell. Deut. 29, 22 und Anm. 3 zu streichen, weil die Worte כמהפכת bis וצבוים die Erklärung Dunasch's von זרים zu sein scheinen.

„ 9 Anm. 1 lies ונזיר statt ונזיר.

Seite 10 Nro. 29 Zeile 1 lies פתרון.

„ „ „ 30 „ 3 „ והפסוק statt וחפסוק.

„ „ Anm. 2 lies פֻּעַל פָּעוּל statt פֶּעֶל פָּעוּל.

„ 11 Nro. 34 Zeile 4 lies מצאתם statt בצאתם.

„ 11 Nro. 35 Zeile 1 lies Lev. 13, 49 statt Lev. 13, 14.

„ 12 „ 36 „ 6 „ שביקר statt שבי קר.

„ „ „ 38 „ 1 „ כגון.

„ „ Anm. 2 lies הַגְּוֹונִין statt הַגְוָונִין.

„ 13 ist zu Anm. 2 hinzuzusetzen: Da jedoch bei Dunasch יסוד sowohl „Wurzel," wie „Wurzelbuchstabe" bedeutet, so ist auch die Texteslesart richtig.

„ 14 Nro. 43 Zeile 3 lies מיסוד statt מיסור.

„ „ ist zu Anm. 2 hinzuzufügen: Es scheint jedoch, dass Saadias der Ansicht war, מי könne auch nicht als pron. relat. gebraucht werden. Dadurch erklärt sich das Citat Exod. 32, 33.

Zu Anm. *) fehlt: לעוות jedoch ist die richtige alte Lesart; cf. Geiger: Lehrbuch zur Sprache der Mischna p. 44.

Seite 16 Anm. 1 lies das erste Mal ביצים statt בצים.

„ „ „ 2 „ אֱלָה statt אֶלָה.

„ 17 Nro. 51 Zeile 1 lies Jes. 16, 7 statt Jes. 16, 17.

„ „ „ 53 „ 6 „ כחמה statt כהמה.

„ „ „ 54 „ 8 „ יַרְאֵד (punktire. יַרְאֶךָ)

„ 18 „ 56 gehört Anm. 2 zu קוֹנֶה Zeile 8, nicht zu כורמים.

Seite 18 Anm. 3 lies כְּשֶׁיִּלָּוֹ statt כְּשֶׁיִּלָּוֹ·

„ „ „ 4 letzte Zeile lies spräche, statt spreche.

„ 19 Nro. 58 Zeile 12 lies אליך statt אלוך·

„ 20 „ 62 Zeile 3 lies וכן statt וכ, was sich in Exemplaren findet.

„ 23 Nro. 88 könnte vielleicht auch heissen sollen:
הוֹגֶר מִן הַגֵּר הוֹדֵר מִן הֵידָד אוֹהֵה מִן אֲהָהּ·

„ „ Anm *) lies nach dem arab., statt nach den arab.

„ 25 Nro. 96 Zeile 3 fehlt zu תְּהִלָּתִי die Anm.: lies תְּהִלָּתִי·

„ 26 „ 98 „ 9 lies הארם statt הארם·

„ 30 Zeile 18 lies הַיִּמְנָה statt הַיִּמְנָה·

„ 32 Nro. 107 Zeile 7 lies שאילו statt שאילי·

„ „ „ „ „ 8 „ [15]) קמץ statt קמץ·

„ „ Anm. 11 lies וּשְׁמַעְתֶּם

„ 38 „ 3 „ אֶשְׁמָעֵנִי statt אֶשְׁמָעֵנִי·

„ 41 Zeile 4 „ חוץ

„ „ Anm. 3 Zeile 9 lies הַבְּרָכָה·

„ „ „ „ „ 10 „ הַבְּרָכָה·

„ 42 Nro. 122 Zeile 6 lies [4]) אשמע statt [5]) אשמע·

„ 43 Zeile 1 fehlt zu הַהֲשָׂגוֹת die Anm.: הַהֲשָׂגוֹת·

„ 44 „ 3 lies ובשמעתה statt ובשמעתו·

„ „ „ „ „ ובשמעתן statt ובשמעתן·

„ „ „ 11 „ מן·

„ „ Nro. 125 b. Zeile 4 lies והארוך statt והארוך·

„ „ Anm. 3 lies וּבְשָׁמְעָתְנִי·

„ 45 Zeile 4 „ השחור statt השחיר·

„ „ Nro. 129 Zeile 1 lies חרבות statt הרבות·

Seite 45 Anm. 4 Zeile 2 lies חֳרָבוֹת.
„ 46 Zeile 4 lies מצוות statt מצוית.
„ „ Anm. 2 „ וּפֵירֵשׁ, Anm. 3 lies וּפֵירוּשׁ.
„ 47 Nro. 133 Zeile 3 lies שֶׁגְּהוּ statt שֶׁגֵּהוּ.
„ 48 „ 139 „ 2 „ ימי.
„ 50 „ 150 a „ 3 „ יחיחך.
„ 53 Zeile 8 lies הארץ statt האדץ.

Druck von B. L. Monasch in Krotoschin.

